

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

III

44002

1924 IV.

Николаю Владимировичу

Александровичу В. Келлеру

Леонидовичу

Т. Яковлев.

Меломану

Валерия Николаевичу

О. Девуш.

Виктору

В. Пятницкому

В. Катусинскому

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. 44002/1929 IV

VI

Page 24
Ans. 24
of 18/12/1950

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЯРМАРОК

АЛЬМАНАХ
МІСЯЧНИК
КНИГА ЧЕТВЕРТА (134)
БЕРЕЗЕНЬ—1929

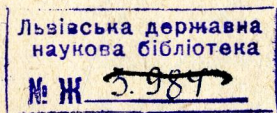
44002/IV

Д В У

WS/24547-6253

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших
показниках Української
Книжкової Палати

Надруковано 5.000 прим.
в друкарні Державного
Видавництва України
імені Г. І. Петровського.
Харків, Укрголовліт 955.
від 7/III - 1929р. Зам. 907

Галло! Галло! Усім!
Усім! Усім! Говорить
Ярмарком „Літературного
Ярмарку“ на хвилі 500.000
метрів із міста Харкова, сто-
лиці Української Соціалі-
стичної Радянської Респу-
бліки. Читайте, шановні
товариші, чергову 134 книгу
нашого позагрупового
альманаху!

АВТОБІОГРАФІЯ ЛЕОНІДА ЧЕРНОВА—
АВТОРА ІНТЕРМЕДІЙ, ПИСАНА РУКОЮ
ВАЛЕРІЯНА ПОЛІЩУКА

Коли ви на вулиці побачите людину міцного й високого тіла, здоровила з червоною присадкуватою шиєю, могутнім торсом і бойовим виглядом (туберкульоз 3-ї стадії), з крутим лобом і великими осяйними добрими очима блакитно-сірої води, то знайте, що то я... але ні-це ще не всі характерні ознаки, щоб сказати, що це Леонід Чернов, ваш покірний слуга.

Отже, коли ви побачите людину у вигляді молодого капітана далекої плавби, що однак у футлярі несе дорожню машинку для писання, або, ще краще, коли ви побачите людину, що, маючи всі вищезгадані ознаки і хорошу європейську поставу, буде зі скаженим захопленням доводити гурткові письменників про незрівняну красу і насолоду їздити на мотоциклі,—то знайте, що це вже дійсно я, Леонід Чернов, що маю зараз на Україні цілком випадкове таке російське

прізвище, бо справжнє у мене — Малошийченко, як і в мого батька Кіндрата. Оцей самий короткошій й (спадщина) Кіндрат і пустив мене рости в 1899 році в м. Олександрії, що лежить серед пахучих завзятих степів. Отже, ви маєте в моїй особі людину, що нюхала ще минуле століття, але ввесь час дивиться у наступне. Може тому, що в XX столітті мені так сильно везло, що я хотів би навіть покинути його, щоб покуштувати величного індустріального майбутнього в ХХІ столітті (очко). А як мені везло! Як везло! З Олександрійської гімназії вигнали, бо видавав запальний гумористичний журнал (один за все).

І коли б не 1917 рік, то може б я ніколи так і не скінчив Кишинівської гімназії. Скінчив і поплив у широке життєве море...

Ах, як плавалось! Хвилі, буруни, урагани, холодний дощ,— а у мене в крові знаєте, діди матроси та робітники, та ще обсмажені степовим суховієм баштанники. Ухопитись за весло Укрости?— Єсть, капітан! А капітан мій у кожанці, у кльоші і ще, хрін його знає, в чомусь дуже мальовничому, романтичному й буйному, як моя тодішня душа.

Треба стати на рубці мандрівного катера українського театру „Зелена Зоря“ (Горський, Возіян, Гаєвський, Ю. Філянський) — став і пливу. А тут заливає. Легкий крейсер поезії і пригодництва підхоплює мене на борт і несе аж до берегів Китаю.

У Владивостоці я бунтарю, пишу в газеті, в журналах, роблю в кіно, дратую буржуа, ходжу в лякерках і, нарешті, стаю секретарем хінського консульату.

У мене мотоцикл, у мене книжка імажиністичних поезій „Профсоюз сумасшедших“... (Отут і вчепив собі несподіване мені самому прізвище Чернов, на провокацію майбутнім Донцовим).

У мене пригоди, як у сина революції, і блискавиці з очей. Мало? Мотоцикла — продано, білет на пароплав до кишені — і в омріяну Індію. Ох, яка це чудова країна, куди моїми очима заглянула свідома

революційна Україна! Що там побачив? Читайте мою книжку „125 день під тропіками“. На кондорів не вважайте. Он у Лермонтова в запалі писання і левиця з косматою гривною стрибає. Справа не в кондорі, а в м'язах і як стрибає. А м'язи у мене — спитайте у рецензента газети „Комуніст“. Там написано, що це краща українська книжка про подорожі в далекі краї.

Я з цим згоден, — ще б пак автор не згоджувався, коли його хвалять свої. З нею може рівнятись хіба Поліщуків „Рейд у Скандинавію“, що йде цілим шматком в № 6 „Літярмарку“ і виходить у ДВУ окремою книжкою на 10 друкованих аркушів.

Ах, яка то книжка! Які там соковиті фрекен, які зарисовки, які краєвиди!

Нарешті, — Бомбей — Каір — я в Одесі. Дорогий Бучмо!

Ти вже тут. В кіно? Скільки літ і т. д. Бучма — ще не відкритий навіть самому собі великий артист екрану. Великі можливості його губляться і стираються в непідходящих сюжетах. Навіть Панченківську рвану сценарну повстину вивозив кіно-постаттю велетня Тараса Шевченка.

Але це не творчість, а муки лева, що заплутався в рибальську сітку. Мізерія, де й сили своєї не покажеш. І так вже з півдесятка років. Та хіба в нашому письменстві, в журналістиці цього немає?

Нарешті після імажиністичного Ленінграду — остаточно — Україна, рідне письменство, виступи в журналах поруч кращих імен української пролетарської літератури. І хай не назвуть це моєю самовпевненістю і зарозумілістю, мої поезії завше блищали, як щире золото серед черепків.

І от разом з покійним тепер, запальним Яриною, настирливим, як стиснений газ, Поліщуком, ніжною і сміливою Троянker, розумно-винахідливим Паньковим, чутливим на добу і незломним Єрміловим та іншими бійцями конструктивно-динамічного (спіралісти) згромадження, я рушив уперед.

Ах, які це були дні. Які ще роки перед нами. Поруч — особисті друзі, такі, як от Сенченко, крем'язний і соковитий хлоп'яга, безперечно найкращий з прозаїків другого призову, що з його мурмулястого білявого обличчя бризкає сміх, як і з його творів.

Знову ж чудесний Вася Чіче (Чечвянський), талановитий друг з невідкритою навіть йому самому письменницькою лінією.

Скільки друзів — взяти хоча б цілий „Березіль“, де одних чудесних жінок стільки, що про них можна б написати книжку поем!

Любов до моєї країни, що крокує в електричне майбутнє, якось чудно втілюється у мене в живий образ жінки, яку я ношу в своєму серці (поеми: „Харків“, „Сонце й серце“).

До речі, у мене надзвичайно чудна вдача: кожна нова моя поема містить розділи про всіх тих курчат* що ними я захоплювався, плюс ще одне останнє і якраз те, перед яким серце моє тріпоче, як поранений голуб, — те, що послужило товчком до написання останнього твору.

Таким чином, моя 17-та поема буде присвячена не тільки 16-ти курчатам України, але головне сімнадцьому, а може 21 (очко).

Працюю я зараз на радіо.

Розгорніть мапу **ВСТУПНА ІНТЕРМЕДІЯ**
Української Со-
ціалістичної Радянської Республіки.

Окресліть чотирикутник: Харків — Київ — Одеса — Сталіне: чотири великі центральні пункти, чотири артерії, що женуть гарячу буйну кров, життєдайне повітря, енергію, міць, волю по всіх наймедвежіших закутках нашої величезної відроджуваної країни.

Тепер закам'янійте на хвилину перед мапою.

* Редакційна помилка. Ред.

Давайте помріємо.

Ось невеличка цятка : Харків.

Це — голова.

Це центральна мозкова станція, найвищий раціо-центр. Звідси на цілу Україну випромінюються невидні, неловимі нитки управління величезним тисячоплодючим краєм.

Тут — уряд. Тут — найліпші театри (натякаємо на Березіль), малярі, композитори, кіно, радіо.

Радіо - радіо . . .

Те саме радіо, що його ви чуєте щоранку на хвилі 477:

— Альо, продовжуємо концерт української народньої пісні. Співачка Лупанівська проспіває „Вийду - ль я на реченьку“.

Або:

— Зацікавлені обличчя рахують, що при мінімумі встановленої освітленості наступне збільшення цього мінімуму тягне за собою дуже помітне, хоча й повільніше по мірі зросту абсолютної величини освітленості, підвищення вироботки продукту.

Або:

— Товариші селяни! Вирішальна ситуація при коров'ячих пологах з'ясовується не лише за допомогою ретроспективних міркувань абстрактного характеру, але й за найближчої участі третього інгредієнта цього складного процесу, а саме . . .

Товариші селяни, прослухавши такий початок, недвозначно махають кулаком на адресу гучномовця, згадують бога і матір (іноді це раціоналізується в прекрасне сполучення: богоматір), і йдуть до секретаря сільради:

— Вживіть заходів . . .

Одні тільки корови байдужі: теляться, як і перше. Їм що? Їм плювати! На те вони й корови.

А радіо в цей час:

— Передаємо літ.-мистецький журнал „Етер“.

І жарить статтю про Чернишевського (вирізка

з „Культури й Побуту“) на півгодини і півромана Юрія Смолича на три чверті години. Смоличеві, звичайно нічого, він в цей час грає в шахи з Сенченком. А слухачі, що вже двічі читали цей роман (хто ж не читає романів Смолича?), слухачі тихо й недвозначно похитують головами.

І не можна сказати, щоб управління радіомовлення не притягало до роботи тих, хто справедливо має посісти перше й почесне місце в радіо - роботі українських письменників. Притягає...

Правда, в наслідок такого „притяження“ Майк Йогансен, поет, філолог і теоретик, обминає тепер радіостанцію за чотири квартали; Остап Вишня, Мих. Майський, Смолич, Чечвянський, Юхим Гедзь в цім відношенні цілком солідаризуються з Йогансеном; Валеріян Поліщук, бажаючи за найкоротший відрізок часу сказати якнайбільше, бризкає слиною не на півтора (як звичайно), а на чотири з половиною метра; Василь Вражливий і Леонід Чернов, що працюють іще на радіостанції, замовили собі дикунські костюми і вчаться „голі танцювати на димучих руїнах“.

Та це ж дрібниця. Існують у природі ще два десятки українських письменників. Їх ще кого притягати. На скільки метрів вони плюватимуться в наслідок нового „притяження“, про це ми сподіваємось повідомити вас місяців за три.

Ах, чорт! Заговорились про радіо і ухилились од теми.

Про чотирикутник.

Так, Харків — це голова.

Правда, в Харкові тисячооспівана Лопань, цербкоопівські черги, ноголомні тротуари, ліниві службовці, що ніяк не хочуть українізуватися... В Харкові тьма на околицях, брутальні кондуктори, контрмарочники, автоломний брук...

Так, зате в Харкові — і Будинок Промисловости, зате в Харкові ЕСХАР, в Харкові ВУЦВК, в Харкові

„Літ. Ярмарок“, „Авангард“, в Харкові „Березіль“ („Ми на форпостах. А ти в обозі?“), в Харкові „УЖ“ — „ВІЙ“ (ставлення Юхименка, клубний театр ім. В. Блакитного).

Даремно з таким надривом Гірняк і Крушельницький співають у „Альо на хвилі“ :

— Харків — Харків, де твоє обличчя?..

Харків має своє обличчя.

Чи бачили ви колись серйозну людину, ділову людину, крицеву людину, що вміє керувати, розв'язувати, організовувати. Ось сидить ця людина в своєму суворому кабінеті. Колосальний робочий стіл. Людина нахмурилась над планами. Вечір. Темно в кімнаті. Тільки велика кабінетна лампа під зеленим дашком вихоплює з темряви зосереджене, перекреслене вольовими зморшками, вирізьблене з криці й каміння обличчя. І ще видно : телефони, десятки телефонів. З найглухіших закутків нашої неозорої країни збігаються до цього столу незлічимі дрти. Назовні все так спокійно і просто. Сидить людина край столу, обмірковує. А загляньте глибше : в суворій тремтливій тиші працює колективна державна робоча дмсль. І від неї, як нерви від панівного головного центру, дрти.

Хто сказав, що Харків не має обличчя?

Помиляєтесь, товариші.

Харків має обличчя.

Харків — це оця колективна людина, що в прекрасному напруженні схилилась край столу над кресленням.

Дивлюсь на мапу. Бачу дрти, Донбас, Дніпрельстан, бачу сивого діда Дніпро, що працюватиме на розквіт моєї країни за півмільйона коней. І похилені хатинки бачу. І жахні невилазні шляхи бачу. І золоті лани, що підвищили врожайність на тридцять п'ять відсотків, теж бачу.

Ох, ти ж, Україно моя, краю мій радянський!..

А щодо черг і часом брутальних лінивих службовців, т к і в великої людини можуть бути іноді подерті підштанки.

Не в підштанках щастя.

Примітка. В лапках :

В Харкові, саме в Харкові, столиці українській, оформлено, надруковано і видано цю сто тридцять четверту книгу „Літературного Ярмарку“, що її ми маємо за честь запропонувати до вашої, читачу, ласкавої уваги.

Друга точка чотирикутника.

Київ... Це вчений, ерудит, мистець.

Київ — літня, стала, досвідчена людина, вона перебродила й відстоялась : міцне прозоре дорогоцінне вино.

У вченого ерудита Києва досвід, поміркованість і срібні ниточки в мужній енергійній бороді. Десь у закутках його пам'яті засохлі п'янливі квіти спогадів від Аскольда до Великого Жовтня, довжелезний ланцюг боротьби, змагань, поразок, перемог, аж до остаточної й найпрекраснішої.

Харків — пролетар без роду й племени.

У Києва — ледве чутний лоск якоїсь невимовно-запашної історичної шляхетности.

Харків — голова. Харків і досі в шкірянці.

Київ — серце. Київ в елегантському європейському, трохи потертому піджаці... але що це? Навіщо замість краватки визирає на світ божий ця просвітянська вишивана стрічка!

Київ — наш. Нам він віддасть свої великі знання, свій виплеканий віками досвід, свою мистецьку шляхетність. Це він вілє в жили нашої країни віками вистояну історичну міць.

Одеса...

Ах, Одесо!

Хто ж, як не ти, пролетарська Семірамід, виконає заповіт В. І. Леніна про те, що ми повинні навчитись торгувати?

Щедра природа нагородила тебе морем, Одесо.

Пролетарські багнети й руки дали тобі порт і тоннаж, Одесо.

Свіжий п'яний бадьорий морський вітер з-за морських земель влив у ваші жили, одесити, жвависть, бурхливу кров, ініціативу, здатність крутитись і викручуватись.

Невситимі пащі трюмів ковтають золоте зерно. Пароплави білі птахи відвезуть його до далеких країн, а натомість ви перші, одеські вантажники, вивантажуватимете з чужоземних пароплавів приземкуваті трактори, жовтогарячі помаранчі, чепурні блискучі автомобілі.

Одеса — комерсанти.

На голові в нього — „котелок“, в боковій кишені півтора десятка олівців і бльокнотів, в очах блискуча невсипуща гостра думка.

Це дрібниця, що в цього комерсанта трохи не свіжі, здається, шкарпетки. Зате подивіться, які шикарні лакерки в нього на ногах!

Хай не викликає це скептичної посмішки на ваших устах. Чепурні лакерки і звичка сякатись за допомогою двох пальців не заважають Одесі думати, міркувати, комбінувати по-пролетарському.

І нарешті — Сталіне.

Почесний пролетар плоттю і кров'ю.

Всесоюзна кочегарка.

Синя, як небо нашої країни, блюза. Мускулясті руки. Крицевий погляд.

Чорне золото. Легені країни.

Відроджувані заводи й фабрики, гігантські пароплави, паровози наших залізниць пожадливо вимагають чорної їжі, щоб могли дихати їхні залізні легені.

Сталіне — на варті. Засукавши рукава, він стоїть над копальнями й пильнує.

А тепер, читачу, уявіть таке:

Пліч - о - пліч йдуть четверо:

1. Керівник і голова — в шкірянці.

2. Учений і мистець.

3. Комерційний радник у „котелку“.

4. Почесний пролетар — шахтар кров'ю і плоттю.

І підніжжя в них Чорне море.

Голос їхній — ревіння гудків Донбасу.

Нерви їхні — Дніпрельстанові драти.

Очі їхні — проміння аеромаяків, що вдивляються в ніч на тисячу кілометрів.

І через плечі їхні оповитий сивими легендами тисячоомріяний Дніпро.

А на фоні далекі вибухи й гриміння новітнього запорізького велетня — Дніпрельстану й дружини його — Хортиці.

Закам'янійте на хвилину перед мапою.

Давайте помріємо.

Давайте уявимо, які голубі далі майорять перед нашою країною на шляху до соціалізму.

Голова крутиться від запалу, захвату, восторгу, юнацького захоплення.

Згорніть, читачу, мапу Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Час уже починати демонструвати наш крам.

А до Одеси, до її солоного просмоленого кохання, до Автодору, до теми про потребу письменникові мати автомобіль, до українських кіно - фабрик і театрів

ми ще повернемося.

З-за туман-
них ір не-
ласкавих

вилітав сизокрилий птах
і тремтіли злякані гави
на оголених деревах.

Над оголеними деревами,
як зима сніговим веслом,
він махнув суворо і прямо,
сизоперим дихнув крилом.

Сизопері дихали крила,
білий пух одірвався, впав,
і якась чародійна сила
почорнила чорних же гав.

Почорнілі хохились гави,
танув сніг на змерзлих тілах.
З-за туманних ір неласкавих
пролітав сизокрилий птах.

С Н І Г
В. НЕФЕЛІН

Подвір'я Власа Волоса
тепер обминають не тіль-
ки вночі, а навіть і вдень.
Доки на пофарбованих ві-
конницях чорніли прого-
ничі, чомусь думали, що
Влас Волос і на цей раз
перекупить суд і знову, як
і його раніше, подзьобане віспою обличчя в рудій
бороді визиратиме через пліт.

Такої думки був, напевно, і сам Волос, коли упев-
нено говорив до синів напередодні суду :

— Панів і то купував.

Але подвір'я, де колись худоба перетирала все
на порох, давно вже заросло лободою, і тільки одні
здичавілі кішки тепер ховалися там, як у хащах.
На місці віконниць тепер неблимаючи дивилися до

Б І Л И Й В О В К

ПЕТРО ПАНЧ

МИХАЙЛО КІШКА - САМІЙЛО.
У діда вдався : зубища які, прости го-
споди. Із пальця тимчасом виступає
кров.

АРХИП. — Будуть тепер вони по-
їдати сами себе, аж доки не переведуться.

вулиці розвернуті дупла, і крізь них з пронизливим писком сновигали щурі; солом'яні дахи, задрані весняними вітрами, світили вже дерев'яними ребрами, а Власа Волоса з його синами все ще не було.

Пробували довідатись про це у Домки, та тільки Домка на всі розпитки про батька відповідала одним лише словом: „Не питайте“. І слідом за цим її вродливе обличчя вкривалося глибоким смутком молодії матері, що не знаходила собі втіхи ще з того часу, як у ту пам'ятну на всю округу ніч вона знепритомлена впала поруч з ліжком своєї дитини, а на підлозі, захлинаючись у хрипах, билися у корчах укриті навіки соромом її брати Левко й Артем. У вовчих шапках, вони були схожі на вовків, загризенних старим уже сивим ватажком, що стояв над ними на задніх лапах, як стояв тоді над своїми синами в морозяній парі Волос Улас.

І то у такій ляконічній Домчиній відповіді ніхто не дивувався, бо всі знали, через кого на кладовищі прибавилася ще одна маленька могила.

Про цю могилку говорили не тільки в Левендарівці, а й далеко на хуторах, бо Власа Волоса знали, ще коли він був прасолом, потім орендарем у Ванди, а далі й хазяїном. Він же їздив до Києва обирати гетьмана, але більше до вподоби йому був тоді Керенський.

— Я чув, що він за землю нічого не розсуждає,— говорив Волос на сходці,— земля буде по місцях, а тут ось одна собача душа бунтує народ. Так я думаю, щоб у нас цього не було, зробити йому обчестром покараніє.

— Вибити його ковіньками, та й пустить,— порадив старий Кліщ.

„Собача душа“—Максим Молочай не звертав на них уваги, бо говорив в той час із селянами, а до Кліща тільки посміхнувся:

— Що, дідусю, справи не важні: чуть у газетах пишуть, що фронт уже розпустили?

Старий Кліщ спочатку без слів потряс бородою, а потім уже крикнув:

— Дураки таку газету пишуть. І за чим та власть смотре? Бити б вас, сукиних синів, та нікому.

Для Власа Волоса це була підтримка, і він додав:

— Стукнути по голові раз та другий, щоб пам'ятав і газети і землю,— і слідом за цим перший огрів ковільною Максима, що стояв біля ганку.

Максим від несподіванки лупнув очима.

— Ти чого б'єшся, чортів буржуй,— і підсадив Волоса кулаком у живіт. За Волоса заступився старий Кліщ, за Кліща — Тиндик, а за Тиндика — Волос, і Максим Молочай опинився на землі раніше, ніж встигли заступитись і за нього. Тоді Волос крикнув:

— Що ж то ви робите? Ну, ще по одному разу дайте йому та й розходьтєся.

Це було давно, ще коли Волос володів біля Трьох Озір хутором та дубовим лісом на Кінських Шпилях.

Хутір Улас Волос придбав у збіднілого поміщика Ванди за рік до війни під векселі. Хутко на місці альтанки звівся у небо журавель, на веранді запищали сотні курчат, а восени бляшаний дах укrywся, мов разками наміста, сушеними яблуками. Ставши хазяїном сотні десятин поля біля Трьох Озір і лісу на Кінських Шпилях, Влас Волос завів на подвір'ї собак, які своєю люттю уступали хіба тільки хазяйським синам. Зустрітись на лимані з Уласовими синами можна було побажати тільки своїм ворогам. З рушницями за плечима вони падали на голови рибалок, чи пастухів не тільки вдень, а навіть і вночі. Вони не штрафували, а мовчки відбирали невода, чи худобу і також мовчки били їх хазяїв, аж доки ті не втікали. Сини — Левко й Артем — були Волосовою гордістю

— Хазяї будуть,— хвалився він усюди: — Ото ще Палкан та Рябко у мене такі люті, барбоси, а у Ванди лежебоками були.

Про пана Ванду Волос Улас згадувати не любив. Коли надійшов час викупати видані за маєток векселі, пана Ванду знайшли в степу з розбитою головою.

Наїздив потім із міста до Волоса слідчий. Кожного разу сам Волос відвозив його на гладких арденах на станцію, і убивцю пана Ванди нарешті було знайдено. Ним оказався звичайний Волосів пастух, якого він раз вигнав із жінчиного ліжка, що потім скоро померла з невідомих причин.

Хоч пастух був тільки наймит, але своїм вчинком він все таки плямував і господаря, проте Волос, стурбований за його долю, тепер уже сам поїхав до слідчого. Врятувати пастуха йому не пощастило: на другий день його повісили, а слідчий заявив Волосові, що пастух на допиті більше, ніж треба, згадував свого хазяїна, навіть намагався розповісти про Левка й Артема, що в ту пам'ятну ніч чомусь їздили в степ.

— Але я гадаю,— закінчив слідчий,— що пастух просто захворів.

— І батько в нього такий,— поспішив ствердити Волос і з тим повернувся додому, де на нього з тривогою чекали сини.

Купуючи хутір, Волос, звичайно, ніколи не гадав, що він може позбутися його так же легко, як і придбав, тому саме Максим Молочай якраз найбільше й відчув Волосову ковіньку, коли на сходці повів розмову про землю ще на початку революції. Не раз потім у довгі безсонні ночі Влас Волос знову брав у думці ковіньку, виважував її на руці, відшукував на Максимовій скроні живчик під чубом і вправно опускав на нього найтовщий кінець своєї палиці. Залишалося тільки знайти другу нагоду, щоб проробити це вже навсправжки.

— Тепер би я без промаху,— закінчував свої міркування Волос,— щоб уже й кінець твоєї революції.

Визнати за революцією конкретну силу, що може стерти його, Волоса разом із синами з землі, це б значило наперед поховати себе живцем, а тому він мусів хоч тимчасово за щось уцепитися. Ставати до одвертої боротьби Волос просто побоявся і, щоб виправдатися перед Кліщем, який потайки допомагав бандитам, почав запевняти його, аж доки й сам не повірив, що „все це вітром навіяло, вітром і, звіє“. А з голоду здихати вони перші почнуть. При слові „вони“ Волос завжди кивав у бік слободи.

— Відберуть, — хвилювався Кліщ... — все відберуть, як будемо мовчати.

— З собою не заберуть, а плани в мене, а хто буде ліс рубати, — говорив він уже до синів, — того на записку.

Така філософія, можливо, і остаточно переконала б і заспокоїла Волоса, коли б не Максим Молочай. Після ковіньок, якими його частували на сходці, він не тільки не покаявся, а, навпаки, став за голову земельної комісії. Він же й викликав удруге вже Волоса в земвідділ. От чому зараз так непевно почував себе Волос перед зеленим столом. Спроба досить виразно підморгнути до голови каенесу, що не цурався інколи чарки, на цей раз скінчилась несподіваним конфузом.

— Ви до мене підморгуєте? — запитав його голова.

Волос зніяковів, подряпав побите віспою обличчя й засопів:

— Мушка влетіла.

— А ви проганяйте, проганяйте цих мух, а то вони тільки контр-революцію розводять.

Волос ображено пересмикнув плечима.

— Який же я контр-революціонер, коли я ще до війни боровся з поміщиками.

— Наприклад? — запитав Максим Молочай, — скуповували у них землю, били більшовиків ковіньками.

— Скуповував! А де подівся пан Ванда? Воно, конечно, в степу свідків не було. А що тебе відчухрав...

— Ну, гаразд, то справа цікава для суду. Значить, у вас двоє синів та ви, себто троє їдців, так?

— А дочка ще з дитиною.

— Вона ж уже замужем, і здається за мною? — жартома сказав Молочай.

— Не знаю, ми її заміж не видавали, — і він роздратовано війнув бородою. — Все єдно батькові доведеться годувати, та ще, може, й з комисаром.

— Я вас закликаю до порядку, — визвірився голова: — ви ображаєте комісію.

Волос був задоволений, що його слово попало, мов запороха в око, і теж підвів голову.

— Це для мене образа, а для тебе честь, та ще й яка. Небійсь до своїх комунців, бач, не пішов свататись, а до земельки поліз.

Власні слова, його ж і роздратували, тоді як Молочай Максим, голова комісії, уже опанував собою, з іронією подивився на тестя, що з пересердя був червоний, як кетова ікра, і сказав, ніби ляскаючи його по плечу:

— Нічого, папашенька, у вас теж скоро буде не більше, ніж у мене. — І щоб не дати офіційній розмові перейти на лайку, тут же закінчив: — Лишки від вас забираються, а вам залишається по нормі. Скільки там припадає?

Влас Волос зблід: „Це так говорить із ним Максим Молочай, його зять? — Йому по нормі, себто одинадцять десятин?“

— Одинадцять? Ого, — здивувався голова каєнесу, — я думав зовсім на викидку. Ну, це тільки завдяки товаришеві Молочаєві. Йому дякуйте.

— Я подякую потім, — відповів Улас Волос і то більше зеленими очима, аніж уголок: — потім подякую.

— Його слід дякувати, Максима, — уже вслух до себе говорив Улас Волос, ідучи по вулиці. — Гаразд.

Ще вчора він мав сто поля і двадцять лісу. Цього вже було досить, щоб під його ходою вгинався шлях,

а не плутався під ногами, як зараз, коли „із власного короваю кинули окраєць, мов жебракові під церквою. Ясно, це все він, собача душа. Не міг би ото я при його власті... Ясно, — думав Волос: — У всьому винний зять“.

Максим Молочай, голова земельної комісії, став йому за зятя якраз у той час, коли Волос Влас остаточно умовився з Зубківським, що той зараз же після петрівки засилає до Домки старостів. Уламати старого Зубківського було не легко. Він хоч і був уже позбавлений своїх маєтностей, проте все ще зберігав свій шляхетський гонор. І це найбільше дратувало Волоса і в той же час заохочувало породичатися хоч тепер із старовинним колись шляхетним родом Зубківських. Надавало Волосові сміливості нікчемність молодого Зубківського. З виглядом юродивого, він в двадцять п'ять років усе ще бавився голубами, тоді як вродлива Домка заступала вже в господарстві покійницю матір.

— А генеральських дочок хоч би й хотів, так немає, — намовляв Зубківського Волос, — а я вже так і поклав — отой байрак, що біля Кирикової Січки, нехай іде за дочкою.

— Разом з комуною, чи що? — запитав здивовано Зубківський.

— Та то вітром навіяло, вітром і звіє. Сьогодні єсть, а завтра немає, а байрак останеться на місці. Я балакав з одним, до більшої степенности спеціальний чоловік, — так він каже: „Держить плани“ — і більше ні слова, навіть і прощай не сказав, а коли взяти це на замітку, так воно й виходить — земелька хоч і не моя, а хазяїн — я, от, а не якийнебудь Максим Молочай. Шкода, Мануїле Павловичу, що у вас дочок немає, а то б ми давно вже породичалися. Сини в мене, як соколи: Артемові, кажу, чого ти не женишся. — А він мені: — Совпаденія, каже, такого немає. Мені спідниці однієї, каже, мало. —

От і візьміть на замітку. Хазяїн буде. Пішов уже на спекуляцію. А Левко вже не такий, у покійницію вдався. Я, каже, тату піду на командира вчитися. То ще, кажу, почекає, тепер генерала все єдно не дадуть, так краще вже пильнуй господарство, бо, хвалити бога, є за чим ходити. Волоса не так легко вкоськати.

— Я чув, що вас мають виселити з подвір'я,— перепинив його тираду Зубківський.

— Мене? — Улас Волос зарипів не то зубами, не то стилцем, потім щось зміркував, роблено посміхнувся і, взявши в руки, мов куш ліщини, бороду, відказав: — Мабуть, панського духу бояться?

Зубківський на це посміхнувся вже не роблено, а цілком щиро.

— Щось вони не дуже бояться духів. Чув, чув; тоді як?

— Стіжок миші не роздавить.

— А це? — навертаючи балачки на посаг, показав на пучці Зубківський: — а це чим?

— Вексельок.

— А до векселька? Треба ж так, щоб і на столі дзвеніло і в землі не пріло.

Влас Волос про себе побажав Зубківському якнайскорше побути і на столі, і в землі, а вголос підкинувши над чумаркою, мов ліщини куш, свою бороду, відказав:

— Якби ж то не забрали. Ну, та ще викопавмо і на це діло. Значить, по руках, чи що? — і вивернув, як на ярмарку перед циганом, свою чорну долоню.

Зубківський злякано зирнув ніби у порепане корито на дно виставленої долоні і обережно потряс кінець товстого пальця.

— От тобі й революція,— проговорив уже до себе Волос Улас,— захотів би він балакати зі мною раніше, а як же. Значить, і революцію треба понімать. А на щот каенесу, так, мабуть, збрехав, щоб більше виторгувати. І на щот хутора, а що, як і справді виженуть із хутора? Хіба їм закони писані.

Голова звикла до різних комбінацій, хутко запрацювала над можливою новою перепONOю. На цей раз він щиро пожалкував, що колись бив Максима Молочай тільки ковінькою. „Як би знав наперед, так його б, собачу душу, прикінчити тоді на місці та й усе. А тепер маєш клопіт. Тоді вже Зубківський накиває обов'язково, і здоров не скаже ніколи.

Повернувшись на подвір'я, Волос обійшов воловню. У великій заборі бички, що ремигали над яслами для волів, скидались на собак. Заглянув Волос і до стайні. Замість улюблених арденів на господаря зирнув ослизлим оком старий кінь і тихо заіржав. Волос штовхнув його у бік й сердито викрикнув: „Не бійся, тебе не відберуть“. За садком ритмічно чохкав паровий млин, що вже ним розпоряджалась артіль незаможників. Раніше чохкання паровика видавалося для Волоса за клацання басових голосників на гармонії, і не раз у такт цій музиці Волос весело причмокував губами, тепер же цими губами він зміг тільки обляяти наймита, що десь, мабуть, гайнув уже до сельбуду, а там, де у пана Ванди колись була клумба з квітами, Левко накладав на воза чорний гній. Волос подивився одним оком і тоном, з якого порада приймається як безапеляційний наказ, сказав:

— А не скинув би ото я чоботи. У каенесів навчилися тринькати добро?

Левко, зарожевілий від вимахування вилами, винувато кліпнув очима:

— Я ж на сухому стою.

— Отож і я кажу. Двічі не буду нагадувати.

Тільки після цього Волос пішов до хати. В хаті біля столу на тапчані з ситчиковою спинкою сидів Молочай, голова земельної комісії і щось захоплено говорив до Домки. Серед хати, обіпершись на палицю, мов дятель на хвіст, стояв секретар сільради і сперечався з Артемом. Артем — викапаний батько,

дивився з - під кошлатих брів на гостей і зневажливо, з почуттям своєї зверхности кидав, коли хотів, по одному слову:

— А державі й пользи немає?

— Як узяти цілком і повністю в ум,— відповідає йому секретар сільради,— що вовка скільки не годуй, а він усе в ліс дивиться, так краще його зразу вже вигнати, та й край.

Влас Волос чув це з порога і вирішив, що Зубківський таки накаркав на його голову. Опираючись на свою філософію, що „це вітром навіяло, вітром і звів“, Волос не велике значіння надавав декретам про заборону торгівлі землею і тихенько прикуповував її навколо свого хутора. „Революцію треба розуміти,—говорив він Артемові.—У совєцької власті сім п'ятниць на тиждень“,—і з задоволенням складав до скриньки запродажні листи на нові клаптики землі. До нотаря він не звертався з ними. Листи свідчив або Кліщ, або отець Кір, а на деяких були навіть печатки з радянським гербом, а тому перспектива опинитися на завтра без хутора кинула Волоса в жар. Волос відчув, що його філософія з вітрами починає утрачати під собою ґрунт. Побите віспою його обличчя почервоніло, але упевнености у своїй силі ще вистарчило, щоб спокійно повісити на цвяшок картуза з блискучим дашком і вже після цього, мов до наймитів, кинути:

— А чого це люди стоять? У нас же не комітет, здається, єсть на чому ще сісти.

Домка, мов гарно вишколена наймичка, зникла, в той же момент, а секретар сільради, Архип, з несподіванки навіть скинувся, мов карась на сковороді. Молочай, голова земельної комісії, теж підвівся з тапчана, обсмикнув поли розстебнутого френча, потім ніби знову хотів сісти, але замість цього простяг руку і сказав:

— Доброго здоров'я, Влаسه Радивоновичу.

І тон, і простягнута з якоюсь поштивістю рука

зовсім збили з толку Волоса. Він сів до столу і, не звертаючи вже ніякої уваги на гостей, що продовжували стояти, знову кинув:

— Тиндик не приходив?

— Не було,— відповів йому в тон Артем.

— А ячмінь аж шкварчить уже.

— Да-а, пече,— вставив і секретар ради, Архип.

Волос продовжував говорити ніби тільки до Артема.

— Так це виходить, що робили тільки на податок?

— А мо ще й прикуповувати доведеться.

— Це вже розор. Краще б уже, кажу, на осиках повішали зразу та й не робили здьовки над православними. Що ж це ви, значить, хочете таки злопати нашого брата, хазяїна? — запитав він уже Молочая, але відповів на це секретар ради, Архип:

— Власе Радивоновичу, навіщо вас лопати, коли ви сами себе злопаєте цілком і повністю. Отак потрошку, потрошку та й сліду від вас не залишиться. Ви не чули такого повір'я, що в Сибіру ніби єсть білі вовки. В голодні зими, кажуть, вони водять на села цілі тічні, а коли їм дати одсіч, як вам оце дала власть совєцькая по руках, так вони тоді накидаються одне на одного і сами себе поїдають. Ото й ваша нація така самоїдська.

Волос насупився.

— Це у вашому тернаціоналі так пропечатано?

— В акурат, а ще більше від собственного сознания жизни. От візьміть собі на ум: раніше всі експлоататори й капіталісти свої буржуазні апетити задовольняли визиском робітників і незаможних селян, а зараз Жовтнева революція на всіх фронтах як ударила їх по руках, і не стало кого їсти, а апетити у них буржуазні zostалися. Ну й будуть тепер вони поїдати сами себе, аж доки не переведуться, бо така вже в них програма.

— Гарна резолюція. А як би стати усім уряд, та наввипередки, га, без програми?

— А ви позаду з батіжком?

— Коли треба буде, то й з ломакою.

Ведучи балачки з секретарем ради, Волос запитання кидав і в бік Молочая, але той від відповіді ухилився і лише зараз сказав :

— А це правда, апетити віками викохувались.

Волос зовсім загубився в догадках : „Може, яка-небудь обратна політика вийшла“,— подумав про себе і зирнув на Артема. Артем підвівся із-за столу і вийшов до другої хати. Тоді Максим Молочай відкашлявся і за одним заходом, ніби хотів скоріше здихатись цієї справи, виклав причину своєї візити.

— Взагалі, як взяти цілком і повністю,— пояснив секретар ради,— так ми прийшли, ніби як з пропозицією по половому вопросу.

Волос був готовий до всього, навіть думав і про те, що може ще й йому доведеться бути комуністом „на зразок отих, що хазяїнують на чужому“, але тільки не про Максима, бондаревого сина, в ролі його зятя.

На одну хвилину він припустив і таку комбінацію : „Зять партеець“.

Від такої комбінації у Волоса перед очима, поруч із зятем, застрибав паровий млин, посвідки з серпом і молотом, оренда земельного фонду, і Волос навіть розгубився. Але в ту ж хвилину він пригадав відкопану Максимом пшеницю під голодний рік, і образа закипіла в ньому з новою силою. Важким поглядом він оглянув злинялий під сонцем його френч, потім перевів свої зеленкуваті очі на секретаря сільради. Той завертівся на своїй палиці і заморочено протяг :

— Да-а, вопрос можна сказать.

Спостерігши їхнє замішання, Волос тепер почав уже орудувати словами :

— Може, і приданого хочеш взяти ?

— І без цього можна,— відповів Молочай, уже оволодівши собою.

— Та ви ж пак триста пудів пшениці взяли вже, та ще й млина, та й землі десятин із сто, а мо' мало?

— Правило тоді таке вийшло, Власе Радивоновичу,— сказав секретар ради,— інтернаціонал в отношенії капіталізму того потребував.

— А зараз уже не потребує, чи, може, ще пошукаєте?

— Тепер шукати не треба: товар на виду.

— А завтра прийдете із хутора виганяти?

Волос сказав і вп'явся очима в голову Земельної Комісії Молочая.

— Для цього єсть виконавці,— спокійно відповів Молочай.

До хати знову вступив Артем. По тому, що іронічна посмішка пробігла по його губах, видно було, що він підслухував.

— А що у тебе, крім виконавців, єсть,— запитав він,— що ти пнеся до цих вовків у зяті?

— Зараз молодість, а далі видно буде. Думаю вчитися, і Домка теж учитися хоче.

— Домка того захоче, що батько накаже,— вніс поправку уже Волос.— А ти попереду покажи, що ти можеш, а тоді й будеш балакати.

Поставивши перед Молочаєм таку „заковику“, як він думав, Волос підвівся із-за столу і мовчки під здивованими поглядами гостей вийшов із хати. Слідом за ним таким же важким кроком вийшов із хати і Артем.

Секретар ради Архип зіскалив одне око, підморгнув до замороченого Молочая і сказав:

— А у мене друга резолюція: вважати, що чортіві куркулі половой вопрос зірвали.

На порозі з'явилась Домка. Збентежена, вона розгублено підійшла до Молочая і мовчки взяла його за лікоть.

— А може й ти підеш за ними? — запитав він, засунувши руки в кишені.

Домка опустила голову.

— Ну, так от що, Домко, сказав уже рішуче, Молочай,—завтра приходь о півдні до ЗАГС'у, і кінець сватанню.

Домка піднесла на нього очі, повні невимовної радості і перестражданої тривоги.

— А до церкви?

Молочай ображено скинувся.

— Ні, ні,—попереджуючи його рух ніжним дотиком до руки, ледве чутним видихом проговорила Домка,—я більше не казатиму... не сердься, Максиму, не сердься, я прийду.

— Взяти пропозицію на увагу і крапка,—закінчив секретар ради і підморгнув уже до Домки.

Такого кінця Волос ніяк не міг сподіватися. Він був певний, що Молочай перш, ніж стати за зятя, на ділі покаже, що він зуміє бути в пригоді для господарства, та ще такого, як Волосове.

„Верни мені млин, собача душа, міркував тої ж ночі Волос,—а не верни, так у оренду здай, це тобі раз; верни мені молотарку, це тобі два, сани верни. А коні де мої? Не ти брав, а хіба не ти царя скидав? Хто це добро наживав? Що, мені задарма дісталось? А твоє яке собаче діло? Попробуй ти так дістати. Ти думаєш, може, що я вже й за бога забув? Якщо ви з ним уже за панібрата, так я, може, ночі не сплю та молюся, щоб простив він мої согрішення вольні і невольні, щоб не посилав мені щоночі покійницю, чи Ванду, або отого анахтемського пастуха. От тут і поміркуй, якщо ти хочеш стати мені за зятя“.—Отак мислив про себе Волос перевертаючись з боку на бік:—„А там дивись петрівка мине, тоді й Зубківський тобі носа ще втре“.

Знову пригадав це Волос черев два роки, повертаючись урівняним із Земельного Відділу.

— Це він, собача душа, винний. Не міг би я ото при його власті. Та ще й нахваляється: „Я таки

зроблю з вас чоловіка..." Це замість помочі тестеві. Ні, почекай, хлопче, хоч ти і зять, але ми з тебе зробимо ягничку.

— Ог що, Артеме, звернувся він до сина в той же день,—набери мішок нольки, а може то жирно буде, візьми крупки та відвезеш завтра до Домки. Скажеш „батько пересердився, нехай з своїм комісаром хоч навідається“. І вп'ять же онуки не бачив і досі. Воно хоч і не хрищене, а таки наша кров. А ти, Левко, на вечір Тиндика поклич.

І Артем, і Левко виконували накази, як наймити, хіба тільки з тою ріжницею, що Артем пошкодував крупки, а набрав простої і то неповний мішок.

— Домка обіщала,—говорив він уже ввечері,—а комісара послали кудись на села. Немає дома.

— Ну, а ти що скажеш, Тиндику?

Тиндик з дрібним у зморшках обличчям і з вихлясами безталанного пропойці, витер рідкі вуси від решток капусти і поспішно відповів.

— Власе Радивоновичу, тосць загалом такого случаю, можна сказати, і не приснилося вам. Чули, що трапилось в Одринці?

— Ну, чув, так що?

— Можна сказати не случай, а перст всевишнього.

Він, охоплений творчим екстазом, одним махом перекинув ще чарку і з такою ж поспішністю набив рота довгими пацьорками янтарної від олії капусти. Припах самогону і гострий дух капусти дратували широкі ніздрі господарів, але вони стійко витримували спокусу, щоб не дати для Тиндика поводу забувати з чийого столу він їв.

— Ти б попереду розказав, а наїстись успіш.

— Ні, Власе Радивоновичу, раз пішла раціоналізація, так скрізь раціоналізація,—шамотів він крізь капусту.

— Та говори вже.

— Так ото ж в Одринці, знаєте що було?

І він знову простяг руку до пляшки, але Волос раніше положив на неї свою широку долоню.

— Чули, чули вже.

— Е-е, мало чути, треба ще й читати.

— В газетах?

— В газетах.

— Та й що пишуть?

— Нічого.

Волос сплюнув і зняв руку, щоб витерти бороду.

— Ти мені діло кажи.

— А хіба це не діло,— проговорив Тиндик і знову заволодів пляшкою.— Винуватого знайшли? Ні. А Молочай був там? Був.

— Хіба був?— здивувався Волос і зирнув на Артема.

Артем звів запитливо брови, а Тиндик сказав.

— Ну, не саме якраз там, а десь поблизу, а все таки був. А він партейний? Партейний. А в газетах усім можна виражатися? Усім. Та ми тепер таке закрутимо, що аж, можна ще одну?

Волос взяв свою шпакувату, як восени куш ліщини, бороду в кулак, а це визначало найвищий момент його напруження, проте друга рука знову притиснула до столу пляшку і по цьому вже він сказав:

— Та ти, виходить, не такий уже й дурний. Пити будеш потім. Сідай за діло, а ти, Левко, позатуляй вікна.

Тиндик дістав із засмальцьованої теки папір і олівець і вмостив свою голову, схожу на п'ятку, поруч з глиняною мискою.

— Разор життя. Це буде такий заголовок.

І через півгодини Тиндик, тепер уже безборонно запиваючи кожну сторінку, читав свого дописа до редакції газети „Степовий Комунар“.

Із-під пера колишнього волосного писаря допис вийшов у такому вигляді:

„В суботу проти неділі, тринадцятого червня (по новому стилю) в селі Одринці Левендарівського району, случився такий випадок. Жила там інвалідна старушка, офіцерська удова під прізвищем Нищета, а в неї була своя дочка Ярина, що тільки но закінчила школу. Старушка Нищета, може, й не сознавала революції, але коли дожила до інвалідної степені, пустила до себе за комірника старого колісника Гоника. А в Томи Гоника був син Амбрось в досяженніі возрасту теж молодий, бо пішов йому тільки п'ятнадцятий рік. Жила в них ще й гуляща собі дівчина Василина, якась родичка офіцерської удови.

Тома Гоник ніколи від роботи не відступав, то й тепер, хоч уже й був зовсім старий, а все ще клюцав сокирою. Змайструє за тиждень пару коліс, а в неділю настромить їх на дрючок і покотить на базар. Повертався назад Гоник із базару завжди неблагополучним в розсудженніі самогону, але, щоб бешкетувати або говорити щонебудь проти существуючого строю, цього ніколи не було. Безобідний старичок любив тільки поспівати. Зігнеться від старого вже совершеннолетія в дугу і мугикає собі по шляху, „Ну да, боже милостивий. Та й горе тій чайці, що вивела чаєнят при битій дорозі...“ А потім і заплаче. Тільки це не в смислах долі України, а більше в смислі свого вищезазначеного сина, що не брався ні за яку роботу, а більше щоб ганяти по вулиці собак, та дуріти з дівчатами. Призводила його до цього Василина, гуляща дівка й безпартійна, без професії навіть ніякої.

Тома Гоник часто сокрушався :

— Що з тебе буде, Росю,— питав він тоді сина.— Ось, бач, я вже старий, то, може, я й помру.

Амбрось оставався без всякого обращенія на батьківське упаданіє, хіба тільки інколи, витираючи сльози, буркне про себе :

— Вас ще й довбнею не доб'єш.

Почав Амбрось дуріти вже і з Василюю.

Батько бачить такий розор житні і починає стра-
мити його:

— Кинь, каже, Амбросю, бо як потягну тебе раз
та двічі дрючком, то ти у мене і їсти забудеш, не
те що дівчат.

А інвалідна старушка Нищета в другій хаті теж
саме говорила до Ярини.

— Яринко голубко, та невже ж ти хочеш моєї
смерти, чого ти мордуєшся з отим гаспидським вур-
кою. Ти ж у мене одна, як сонце в небі і хіба ж
роду такого, а мені вже й через хату трудно перейти.

— Ну й лежись собі мовчки,— резонно відповідає
Ярина, бо за плечима в неї стоїть Василина й під-
казує.— Не лягати ж і мені з вами. Дихати, гово-
рить, скоро не можна буде через вас.

— Ах ти ж виродок,— говорить тоді офіцерська
удова:— куди ото ти намазалася?— А дівчата зі-
брались іти вже на вулицю.— Сидить мені дома.

Тома Гоник теж говорив до Амброся.

— Сиди,— говорить,— дома, Росю, бо відчухраю.

Але молоде життя не вповало на старших по во-
зрасту і втекло від них, тільки двері загули.

В цей же вечір у Одринці був небезізви́сний зять
куркуля голова Левендарівської Земельної Комісії
товариш Максим Молочай, що був колись у Томи
Гоника за учня. Гоник не раз давав йому прочухан-
ки, щоб той краще роботи пильнував, то Молочай
за це і був на Гоника в серцях, а на Василю —
якраз навпаки, бо був з нею знайомий, хоч і мав
уже жінку і дітей. Гоник знав і про це, і не раз
казав: „Я тебе колись таки виведу на чисту воду“. На
вулиці дівчатка повстрічалися з Молочаєм і
про щось говорили пошепки. (Про що їм говорити,
раз то комуніст, а Василина дівка гуляща). А гово-
рили вони про старого Гоника і офіцерську удову,
що варила самогон. Дівчата після цього, хоч і йшли
на вулицю, повернули назад додому, і тоді стався

цей нижчезазначений случай, що дуже схвилював Одринку, бо почомусь то раніше цього не було.

Тома Гоник у цей вечір занедужав і рано ліг у постіль, а його господиня, Нищета, злягла ще раніше. Діти побачили, що сплять старі, ще порадилися про щось пошепки з гулящою дівкою Василюю і після цього Амбрось витяг із - під лави сокиру. Гуляща дівка Василюна взяла цю сокиру, наказала Амбросеві і Ярині zostаватись у хатині, а сама пішла до старого Гоника у хату. Вона там не довго була в отсутствії, бо повернула назад і наказала Амбросеві:

— На, йди кінчай.

Амбрось, як любив батька, то гірко заплакав.

— Кінчай,— вже крикнула на нього Василюна,— а то цією ж сокирою й тебе прикінчу. А я піду, говорить, вирву вікно, щоб подумали.

Тоді Амбрось узяв сокиру собственой рукою і пішов до своєї хати.

На ліжку лежав його батько Тома Гоник і окончательно харчав. Амбрось зирнув на вікно: місяць почомусь то світить і роса блестить не так, як у прошедшее время, а ніби жалібно - жалібно, тоді Амбрось щоб укриться од злодійської совісти, заплющив очі, з яких капали сльози, підійшов до ліжка і ще тричі вдарив батька сокирою по голові.

— Тепер дай сокиру Ярині,— скомандувала у вікно Василюна.

Але старушки Нищети у тих часах у хаті уже не було. Тоді Василюна наклала на обличчя свіжих рум'ян, теж зробила і Ярина поверх горьких сліз і вирішили знову піти на вулицю, щоб усі бачили, що їх у цей час дома не було.

— А бабу прикінчимо уночі,— сказала Василюна,— і будемо тоді жити втрюх і голови ніхто не буде нам гризти.

На цьому вищезгаданому місці їх і застала міліція, яку привела офіцерська удова старушка Нищета,

а Максим Молочай встиг утекти і чомусь то гуляє на волі і досі“.

Тиндик, закінчивши читати, подивився поверх окулярів почерзі на всіх і сказав :

— Вот.

— Да - а, тето просто сочиненіє,— сказав замислений Влас Волос. Господи, що робиться на світі. Та чи було коли таке, щоб діти підіймали руку на батька. Плаче, а несе сокиру, цюка, як дрова. От світ настав! Тільки чого ти мало так про Максима сочинив.

— Мал золотник, та дорог. Нехай тепер доводить, що не він їх намовив.

— Ти глянь, аж шкода, що така розумна голова та дурневі дісталась.

— А мені шкода, що у вас, Власе Радивоновичу, якраз навпаки.

Волос крикнув.

— Ти не дуже, а підпишеш як? Може, ще й не опечатають такого. Бо це ж проти власти.

— А ми таке словечко знаємо.

— Яке словечко?

— Селькор.

— Та ти по - нашому.

— Селянський кореспондент.

— А ти вже й туди встряв?

— А хто буде перевіряти, чи встряв чи ні? І вп'ять же тепер усі носять псевдоніми.

— Так це, гляди, ще й заплатять тобі. А як Максим довідається?

— Вони чи заплатять чи ні, а ви за це дільце повинні заплатити рівно два червінчики, тоді й Максим не довідається.

Волос розтулив рота, кліпнув очима, оглянувся на синів, ніби хотів перевірити, чи вони ж слухають, і вже після цього відказав :

— Та поставлю вже колись пляшку, ти краще скажи, що там старий Кліщ затіває?

— Пляшечка - пляшечкою, а менше червінчика за такі діла не помагається. Це вже моя такса, і то в акурат до копійки. Воно ж і Артем Власович у той вечір були в Одринці.

— Ну, так що.

— Можна й про це згадати. У мене перо як розкрутиться, так я скільки завгодно можу написати.

Артем спалахнув. Навіть підвівся на лаві, ніби щоб сильніше клацнути зубами.

— Я тебе закрутю, я тебе так закрутю, що ти мені аж на тім світі ляпнеш.

Тиндик взявся жужмом.

— Що у вас за нерви? Це ж тільки принципіальна пропозиція, а гроші можна й потім.

— А ти думав — зараз? Зроби, потім видно буде. Засадять хоч на півроку, так і десять дам.

— О, це я розумію. А Кліщ за хату з двором хоче п'ять тисяч карбованців і щоб половину грішми, а на половину — вексель на рік.

— Візьме й три тисячі. Ну, Артеме, це вже твоя справа, не мені там жити.

Артем підвівся з лави, важко пройшовся по хаті й буркнув:

— Сам побалакаю.

Допис про вбивство Томи Гоника з'явився в газеті за тиждень. Починався він заголовком „Село в небезпеці“, а закінчувався допискою від редакції: „Максима Молочая, голову Левендарівської земельної комісії, що злигався з куркулями, затримано. Слідство переводиться далше“. Під дописом стояв підпис: „Жовтневий“.

Максим Молочай був затриманий в окрузі на конференції, і тому про це довідалися в Левендарівці лише з газети, що прибула по тому тільки через три дні.

На Домку, Максимову дружину, цей факт справив вражіння грому серед ясного дня. Вона не припустила навіть у думці, щоб Максим мав якенєбудь

СЕН - СИМОН, СОКРАТ, СПЕНСЕР, О. ДОСВІТНИЙ ТА ЮЛІАН ШПОЛ

Отже, коли ми ретроспективно і дуже уважно поглянемо на історію філософії, то для нас цілком ясно стане, що не тільки Сократ був первокласний філософ, а й Сен - Симон, цей велетень із усіх буржуазних велетнів тримався Йогансенового погляду на мистецтво, як на солодкий, але мало - корисний лимонад. В чому ж справа? Справа в тому, що відбулася запізня зустріч і належного оджоша мав собі не організатор партії буржуазних „індустріялістів“, а таки і, справедливо, Майк Йогансен. Проте, цікаво, звичайно, не це. Цікаво те, що Спенсер тримався тієї думки, що і первокласний гуморист може бути первокласним трагіком і так само первокласний трагік повинен однаково вільно писати комедії і серії чудесних оповідань: романтичних, натуралістичних, імпре - та експре - сіоністичних. Отже, містер Спенсер писав: освічений і тямущий свої справи письменник повинен однаково вільно писати всіма стилями, які йому будуть потрібні. Але вже Гайнріх Гайне до цього додав: тільки щоб це було не надто нудно. Не дивлячись на це, низка сучасних корифеїв уперто йде застереженням від Гайне шляхом і пишуть суцього не весело. Таким чином, ситуація склалась остільки зла, що на кін довелося виступити зрештою Юліанові Шполові із своїм запаширим романом „Злоті лисинята“ та О. Досвітньому. Цей останній примушений був скласти блискучий тріюмфірат: із Свіжості, Ясности та Цікавості, які й реалізувалися у книзі „Нас було троє“. Ми не запрошуємо в читачів ласки звернути увагу на ці книжки. Ми просто пропонуємо: підіть до книгарні і купіть. Це не офіційно, а офіційно — ось що. Зустрівши будь кого з правління ДВУ або Інституту Марксизму, ви, не ховаючи незадоволення й образи, скажіть: т. т., це добре, що ви видали „Шякунтлю“ Калідаси „Войовничий Матеріяліст“, Бальзакову „Шаіренкову шкіру“ — у перекладі В. Вражливого тощо. Справа не в цьому. Справа в тому, що ми, надібавши вже цілком перекладений (Франком) надрукований і розпроданий Платонів „Бенкет“, не могли його аж ніяк придбати, бо немає на ринку. Перевидана знову ця книжка, з відповідною передмовою, коштувала б 25 коп. і ми мали б можливість не тільки познайомитись із цим батьком усіх минулих, сучасних і майбутніх ідеалістичних систем усього світу, а й вивчити його, тобто подолати своє незнання і разом з тим навчитися управніше і краще орудувати марксовою зброєю. Говорити про літературну вартість „Бенкета“ не варт. Це надто чудовий напій, щоб позбавити себе насолоди зазнати його могутніх чар і саме в українському перекладі.

відношення до цього вбивства, хоч він і згадував не раз старого Тому Гоника, але просто, як хазяїна, що колись сидів йому в печінках. Домку тривожила й непокоїла своєю неясністю зустріч Максима з якоюсь Василюю, що про неї згадували в газеті, як за „дівку гулящу“. Майже за чотирирічне спільне життя Максим жадного разу не згадував про неї, а в газеті натякають, як на давній зв'язок.

Перше, що могла придумати Домка, це негайно побачитись із Максимом, але тут на перешкоді ставала зима й господарство. Робітниці Домка не тримала. Максим до останнього часу був проти цього. Тепер залишалось єдине: іти до своїх батьків і просити розради. Четвертий рік цьому противився Максим, і Домка зустрічалася з батьком чи з братами хіба тільки на селі. До цього часу вона не відчувала до них майже ніякого родинного почуття, бо в цій родині воно ніколи й не культивувалося, але зараз, опинившись раптом віч-на-віч з лихом, Домка відчула себе малою сиріткою серед ярмарку, і якесь невідоме почуття направило її з дитиною на старе подвір'я.

Коли Домка переступила поріг, Влас Волос від замішання навіть зворушився. Заскорузле його серце, сховане під десятками десятин землі, худоби, пудів і жорстокої ненависти до Максима Молочая, раптом ніби опустилось у літепло. Перед ним стояло дві Домки — одна висока і ставна з синцями навколо почервонілих очей, а друга зменшена до межевого стовпчика, блакитними очима запитливо озирала волосатого діда.

Волосове обличчя, схоже на одвернуту плугом скибу глею, мабуть, ніколи не знало ні бритви, ні ножиць. Густе руде волосся починалося засмокта-ними хвостиками ззаду на шиї і кінчалось спереду шпакуватою збитою в ковтуни бородою. Зеленкуваті його очі, що лежали в лісі рудого волосся, легко робилися схожими на розлютоване море, могли

бути й байдужими, як вода в цвілому ставку, але ніколи не перебігали по них легкі, як на лісному озерці, хвильки сміху, зафарбованого золотими присками сонця; тільки сьогодні в цих очах нагло блиснули скалки, викотилися через береги й по кінчиках бороди докотилися до глибоко прихованих уст і викликали на перекривлених губах скорше дитячу, аніж старечу усмішку. Домка, пригріта батьківським ласковим поглядом, якого вона не пам'ятала за життя, захлинулась у гарячих сльозах.

Коли перші завжди щирі в таких випадках слова були вибалакані, Домка згадала про дочку.

— Волю,— сказала вона,— це ж твій дідусь Улас.

— Я знаю,— відказала дитина, притискуючись до спідниці,— дідусь Ляс там дома, далеко.

— Оце ж тобі й там дома, делеко.

Влас Волос дивився на дитину, як перший раз на грамофон, і міг тільки одне сказати:

— От сукина дочка, вже й про діда знає. На ж тобі на пряники.

І він всунув їй у ручку мідну монету.

Дитина, взяла монету, потім поставила на бік голови й несподівано заявила:

— А я буду булзуїв бити, як виросту.

Волос від подиву роззявив рота і, ніби млин на ковороті, навернув свою голову до Домки. Домка зніяковіла.

— Ти, Волю, краще скажи — дякую.

— А я вмію казати: сидить зайчик на колоді, рукавички кроє... Наша спілка молода... Посмутились куркулі...

— А богу вмієш молитися... куркулі...— запитав її Волос, перегнувши до неї шию.

— Бога немає, то дульні так думають.

— Волю,— знову заморочено сказала Домка,— піди он побався краще з кицькою. Бач, яка Ічинка.

Дитинині сентенції ніби остудили Волоса. Він нахмутив брови і вже не без іронії в голосі запитав:

— Що ж це наробив твій комісар?

Домка піднесла на батька очі, повні докору.

— І ви то вірите?

— От тобі й маєш,— саркастично посміхнувся Волос.— Іхні ж газети пишуть, як же ж не вірити. Про порядочного не напишуть. Не бійсь, про Зубківського нічого ніхто не скаже, а він ще учора про тебе перепитував.

— Ви мені, тату, краще порадьте, що треба робити. Це ж брехня. Він їздив наймати дівчину.

— А опинився у Василяни.

Домка зашарілась. Максимова зустріч з Василюю для неї була не стільки загадковою, як болючою. Вона відвела очі до темних засотаних у павутину образів і змахнула з очей гарячі краплини, але обурення разом з тугою напамповували нові сльози і затягали й без того темний куток. До хати увійшов Левко. Видно, змішане почуття радості і непокою за сестру затримало його ходу, аж доки вона не оглянулась на нього.

— Левко,— сказала Домка радісно,— який же ти великий став.

— Це я виріс,— відповів він, сам не знаючи для чого, і обережно, мов до нової покупки, підійшов до чистенької дитини, що вже тягала кішку за хвіст.

— Я хочу поїхати до нього,— знову сказала Домка,— може, хоч довідаюсь, хто це таке міг написати. Це ж хтось тутешній.

— Ну, то й їдь,— раптом окрисився Волос.— Чого ж ти про це в батька питаєшся.

— А ви пустите Левка доглянути за коровою.

— То вже його питай.

— І дитина нехай побуде у вас.

— Нехай. Може, на комуніста діда оберне. А чого ж ти поїдеш? Випустять, якщо не винний.

— Може, не поруки дадуть.

— А гроші? На нас не надійся.

— Хіба б він не повернув!

— А звiсно поверне. Лiс же повернув, що Артемовi нема з чого й хати поставити. Нi, цього вже не буде. Мале то ще не об'їсть, а грошей нам самим доведеться десь шукати. Самим по горло треба, уже сердито закiнчив вiн.

— Ну, спродамся. Що ж робити. Життя дорожче, нiж барахло. Корову продам.

— Отак ви всi й робите. Конi теж у мене в роботi, чи ти, може, на казенних поїдеш?

Домка закусила губу й вiдвернулася до дитини, що в цей час намагалася запхнути до себе в рукав кицькину голову.

Тепер Домка остаточно переконалася, що нiчого рiдного не залишилося для неї в цiй хатi. I чорнi образи в кутку, i кремезнi канапи з стiльцями, i така ж кремезна нiма наймичка, i нави́ть безсловесний Левко були їй чужi, далекi i вже незрозумiлi. Все дихало неприхованою ворожнечею не тiльки до Максима, а, здається, до всього свiту. Тому чиста, i бiла голiвка її Волi видавалася тут, як хрупка лiля мiж старим заржавiлим поломом. Вiд такого контрасту в неї занило серце. Вона рвучко притягла до себе бiлу голiвку i мовчки вкрила її поцiлунами.

— Куди ти, мамо?

— Я скоро повернуся, дитинко, пiду до корiвки, а дядько Левко тобі горку насипить,— сказала вона вже на порозi, але iз сiней Домка знову повернулася назад. Ще раз пильно глянула на дитину, нiби прощалася з нею назавжди, i, тiльки спостерiгши на собi батькiв здивований погляд, вона замишано проговорила :

— Може б, позичили менi бичовки, а то там сала трохи i нiчим до бантини пiдв'язати.

— Нехай Левко вiзьме налигача.

Домка щось показала на пальцях нiмiй наймичцi, востаннє зирнула на дитину й хутко вибiгла з хати.

Випроводивши Домку за двері, Волос роздратовано затарабанив товстими пальцями по столі. Кинута дочкою фраза: „може, хоч довідаюсь...“ стирчала перед ним, як рогатка перед ведмедем. В такому стані, щоб уже й власна дочка ставала йому загрозою, він опинився, може, вперше. Клубок, на який він намотував життя, випадав тепер із рук, і за кінець його міг ухопитися Максим Молочай, коли б тільки опинився на волі.

Волос стукнув кулаком по дубових дошках столу. На розі під краєм скатерки задзвенів ніж і мимохіть притяг до себе Волосову увагу. Він ударив знову по столі, ніби заганняючи у дошки кулаком цвяхи, і вже вголос прохрипів:

— От і допанькались, а пустити б його, собачу душу, під лід ще торік, а тепер на тобі, ще й дітей панькай, доки його візьмуть на твою голову на поруки.

Волос інтуїтивно відчув, що боротьба не на життє, а на смерть починається лише тепер. Максим, який до цього часу ставився до нього тільки формально, тепер, коли довідається правди, може наробити лиха, а тому в голові його почали з блискучою хуткістю складатися один за одним плани, і кожен із них приводив до єдиного висновку, що за всяку ціну треба було позбутися Максима.

До цього часу Влас Волос нігде не висовував своєї голови так, щоб вона була хоч трохи помітна. Живучи в себе на хуторі, він ніби не брав жадної участі в тій глухій невгомній боротьбі, що ввесь час, мов ґрунтові води, підмивала революцію, проте в його хаті, як у фокусі проміння, перехрищувались усі річища і струмки. Він ясно бачив, що одвертою боротьбою з радвладою зараз нічого не вдієш, а треба покласти цю справу на невблаганний час, а самому тихо сидіти на хуторі й непомітно, де слід, підливати масла у вогонь. Одібрали землю, так у нього був Артем, а в Артема замітка, хто і скільки

заграбастав поля і скільки має заплатити. Наклали податки — прийде час, думав він, — повернуть удвоє. Навіть склад ради його задовольняв. Він сам, правда, був позбавлений голосу, зате Тиндик робив за чотирьох.

І раптом Тиндик, постійний радник, агент і адвокат, своєю останньою витівкою з дописом всю його, Волосову, систему підставив під удар. Він бачив уже, що Максим тепер із-під землі, а викопав автора допису, і Тиндик, звичайно, не задумується тоді перекласти все це на плечі „куркуля“.

Раптом у голові Волоса вродилась настільки несподівана і в той же час бажана думка, що він навіть бороду, схожу на кущ ліщини, розтяг у руках. Цей план, безперечно, мусів удатися, і за одним разом побивав дві карти. Волос буде збоку: „при чім тут він, коли там хтось зводить рахунки“, а Тиндик тоді буде в кулаці, як сніп у барабані.

Волос ще раз просіяв крізь пальці руду бороду і з задоволенням вийшов із-за столу. Кінець блискучої сталі, що стирчав із-під скатерки, знову прикував був його увагу, але в цей час білява голівка виткнулась із-під канапи, і її блакитні цяточки запитливо вставилися на нього. Під волосатими грудьми Волос знову відчув так мало відоме йому почуття. На потрісканих губах з'явилась уперек ще одна тріщина, схожа на посмішку. Але це було одну лише хвилину. Люди, що ніколи не сміються, і усмішки переживають, як незвичкі гримаси, — так, принаймні, почував себе Волос, бо в другу вже хвилину вогники очей сховалися між густими кущами брів, і рука, мов пожежний багор, простяглась до дитини. Блакитні цяточки, що запитливо дивилися на цю широку руку, інстинктивно відсахнулися назад і потягли за собою чорні лапки, але рука вже схопила за голову кішку і шпурнула її до дверей.

— Вона коростява, не тронь її, — сказав Волос і щось на пальцях показав німій наймичці.

Наймичка замукала, заплямкала губами і лише повернулася до дитини, як та вже від страху кричала не своїм голосом.

Волос розчулився. Він підійшов до онуки і незграбно почав гладити її по лляному волоссячку. Під його рукою згиналась, мов біла жоржина, на всі боки голівка, проте Воля вже тільки хлипала. В такому стані їх і застав Артем, що тільки но повернувся від Кліща.

Артем нарешті вирішив одружитися і вийти на власне господарство, бо на старому подвір'ї все одно мав залишатися молодший брат Левко. Старий Кліщ об'явив у продаж свій хутір, і Волос, що давно уже зазіхав на цей клаптик землі, тепер вирішив за всяку ціну не попустити його.

— Що ж він хоче, — звернувся Волос до сина.

— Та хоче він немало — аж п'ять тисяч, і половину щоб зараз на стіл.

— А він не здурів. Може ж, хоч чотири візьме?

— Якби не Зубківський, то, може, й тисячу взяв би, а чого ж не брати, коли той уже без трьох сот надавав.

— Зубківський?

Для Власа Волоса ця звістка була не зовсім із приємних. Він був певний, що ніхто із селян не насмілиться перебивати йому торг, але Зубківський може зробити це навіть навмисне, аби лишній раз поглузувати з нього. І тому він тепер остаточно вирішив, що подвір'я цього впустити не можна ніяк.

— Тут треба Тиндика нацькувати.

При слові „Тиндик“ у нього зринула на поверхню вся сьогоднішня подія, і він уже викрикнув.

— Ти бачив цього харциза?

Для Артема цей тон був незрозумілий, і тому він запитав тільки піднятими такими ж кошлатими, як і в батька, бровами. Тоді Волос, усівшись за стіл і виявляючи свій настрій частим барабаненням по

дубових дошках, виклав перед Артемом Домчині заходи і свій план, що він надумав його отут за столом.

— Аби тільки Тиндикові сказати—і тоді сиди спокійно.

— Так Тиндика ж немає у Левендарівці,— відповів теж збентежений Артем,— немає і, мабуть, скоро не буде: мабуть, до весілля готується.

— Ну, а як Максима за цей час та випустять.

— Не випустять. Треба, щоб не випустили.

— А як на поруки?

Артем замислився. Поява Максима знову на їхньому обрії, особливо тепер, коли заходилися з купівлею хутора, була аж зовсім небажана.

— Треба подумати,— вирішили обидва разом Волоси, і раом у кожного з них виникла невисловлена думка: „Хіба нечаяно не попадають у полонки, а до весни й раки з'їдять“. Вони відгадали її, зирнувши один на одного.

На третій день у них був ясний план, тоді як у Домки—навпаки. Із міста вона повернулась у розпачі, бо слідчий побачення не дав, доки не зніме з Максима допиту, проте на поруки, як виявилось, взяти не трудно. І вона в той же день продала корову.

— Сто карбованців нашкрядала вже,— говорила вона батькові, пірнувши в свої розрахунки.— Може, вистачить.

У Волоса від цієї звістки підскочила під бородою одна вилиця, а шапка ніби зіп'ялась на волоссі. Не приховуючи свого настрою, він буркнув:

— Ухекай, дурна, гроші. Подумаєш, яка спішка. За сопливого—сто карбованців. Не захопила б чортяка, хоч би й ще посидів.

Домка не могла зрозуміти цього тону і ніби в жарт сказала:

— От батьки, другі б ще допомогли.

Волос крикнув, ніби дійсно збираючись піддати комусь на плечі мішок. Дитина, що тепер з новою

забавкою весь час трималася спідниці матері, помітила діїв сердитий тон і з дитячою ширістю сказала :

— Мамо, мамо, а дядько Ратем не давав з кицькою гратися. Ти його не люби. Він казав, що й татка наб'є.

Артем стривожено зирнув на батька.

— Ач ти, яка язиката,— проговорив він, скривившись,— як оратор.

Домка спалахнула і мимохіть сказала до дитини :

— Руки короткі до татка.

На цьому скінчилася її остання спроба порозумітися з батьками.

— Більше я тебе ніколи не оставлю у цих люджерів,— говорила вона, ведучи дитину на кінець слободи до своєї вистудженої хати,— краще до дяді Архипа.

Дитинча, човгаючи чоботятами по кризі, цвіріньчало збоку, а Домка в той час перебирала одну за одною думки. „До батьків вона вже більше не піде, а Максимові треба стерегтися. Справді,— подумала вона вже роздосадовано,— чому я не залишила дитини в Архипа,— але тут же пригадала, що потрібний же був ще й Левко.— Ну, тепер годі з коровами: продала—і капут. Вийде Максим із-під слідства, не може ж бути, щоб він у чому провинився, нехай просить командировки на курси чи до школи. І Волю вже скоро в дитячий садок треба віддавати“. При цій думці серце в Домки боляче стиснулось, і вона підхопила дитину на руки.

— Щоб я тебе пустила кудись із дому, та ні за що,— і вкрила її поміж словами, мокрими від пари, поцілунками.

Максим Молочай жив у найнятій хаті на кінці слободи. Вниз до річки збігали огороди, і там упиралися у смужку лози, а на подвір'ї на білому снігу сиділа хатка з одним деревом і дубіла від голих вітрів.

Біля самих воріт Домка несподівано зустрілася з Шубкою.

— Здоров, Домко,— кивнув він,— що це твоєї корови не видно?

Домка здригнулася. Шубка сидів на другому кутку Левендарівки і ще немає й тижня, як вийшов із Бупру за пограбування церкви. Було вражіння, що він зустрівся з нею зовсім не випадково, а, може, й просто чекав. На вулиці починало темніти, і тільки біля криниці ще та внизу на луках маячили постаті. Домка хотіла пройти мовчки, але Шубка заступив вузьеньку стежечку в снігу і знову сказав хрипким від невигоїної простуди голосом:

— Та не бійся, не бійся. Продала чи що?

— А хоч би й продала, так що?

— Максима ж не спитала? Ще розгнівається.

Ім'я, сказане Шубкою, впало на Домчине серце, мов окріп на льодину. Ввесь страх перед цією кривоногою окоренкуватою фігурою, що дивилася на неї світлими очима, розтанув так же, як і зріс.

— Чого ж він буде гніватися,— відповіла вона вже тоном, повним інтимности.— Його ж хочу виручити.

— Не турбуйся. Переказував, що це якась ошибка,— обмилились, мабуть... А за скільки?

— Так ти бачив його?— Тепер для Домки здавалось більше рідного під цим небом нікого не було.— Корову— за дев'яносто та хустку— за десять. Хочу на поруки.

— Та він і так скоро буде, не засидиться. А гроші при собі держиш?

Це запитання знову насторожило Домку. „Навіщо це йому знати“.

— Він так і казав тобі?

— Казав, а може це мені приснилося,— і Шубка якось двозначно посміхнувся.— Не побивайся задаремно, та дитини пильнуй, доглядай, значить, плод.

Домка озирнулась на сіренький клубочок, що двома круглими обрубками копирсався у снігу.

— Волюсю, дитинко, ось дядько татка бачив.

— Татко поїхав санки купувати,— зайнята своїми справами відповіла дитина.

— І переказував, щоб ти снігу в ручки не брала,— сказав Шубка, заглядаючи їй у вічі,— тоді й санки привезе. Ну, йдіть до хати, а то ще померзнете. А корову добре продала.

Домка знову насторожилась і попрощалась якось поспішно й замішано.

— В хаті у мене, мабуть, холодно, вибачте, що так.

— Запори ж єсть, та ще й які, мабуть? — І він затіпався у густохриплому кашлі.— А то Зубківського волочать?

На вгородах позаду дворів три постаті вовтузились у снігу.

— Зрадів, що дурний. Тиндиківну бере. Ач, на ногах уже не встоїть. А корову добре продала, добре.

І не помітивши, як знову зблідло Домчине обличчя, Шубка повернув назад.

Вступивши до хати, Домка похапцем, ніби за нею гнався Шубка, засунула двері. Але цього видалося замало, і вона під дверима спорудила цілі барикади. Також щільно позатуляла вона й вікна. І все таки зустріч із Шубкою не давала їй спокою. Вона лише зараз зрозуміла, як вона опростоволосилася, розказавши Шубці про гроші.

В грубі вже з тріском у золотому полум'ї поло-скалися дрова, і рожевий сніп теплом голубив її коліна. Домка починала вже втретє лічити засмаль-цовані пожмакані папірці, але кожного разу до голови заскакувала думка: „Для чого він питав про запори“, і вона злякано озиралась на вікна, напружено прислухалась, бо в кожному шерехові їй вчувалися Шубчині кроки, і тоді треба було починати лічити спочатку.

Останній раз вона полічила гроші вже на колінах під столом. Тепер повстало нове, ще більш клопітне питання: куди їх заховати? Біля шухлядки в столі був замок, але він звичайно ж не міг би урятувати від злодія. Стояла ще окована скриня в коморі. На ній нарешті й зупинився вибір. Домка загорнула гроші в хустку і вийшла через сіни до комори.

Скриня стояла в самому кутку і при світлі лампи виблискувала залізними обручами. Домка відперла замок з трьома дзвонами, підняла важке віко і озирнулась назад. Комора була рублена, з єдиним маленьким віконцем, що в нього могла влізти хіба тільки кішка, але двері виходили в сіни, і злодій міг продёртися сюди зовсім непомічений з хати. Домка забрала назад покладені вже було гроші і зачинила скриню. Одрізвавши за одним заходом шматок сала, що було підвішене Левком до бантини на налігачі, вона повернула назад до хати. Залишалось єдине місце для схованки — це портрет Тараса Шевченка, що був у паспорту, але, побачивши, як від зім'ятих червінців перекривилося Шевченкове обличчя, Домка знову понесла їх до рубленої комори.

Все це робила вона тихо, крадькома, навіть навшипиньках, ніби з темних кутків підглядав за нею коли не Шубка, то Макарець або Пробка, чи Положий. В Левендарівці їх розвелось зараз як інвалідів після війни. І всі ці злодії то поодинці, то вкупі весь час сьогодні стояли перед Домчиним очима. В сінях вона зупинилася, бо вже й забула, чого вийшла; мимохіть оглянула барикади під сінешними дверима, потім обернулась до комірних і тоді тільки згадала про гроші. Поторгавши залізну клямку біля дверей, Домка побачила, що коли підважити її ломиком, то зірвати з прибойців не складе ніякого труда, і вона повернула назад до хати.

Нарешті схованка була знайдена. Домка завернула гроші в брудну ганчірку й поклала їх на долівку в кутку, а зверху кинула деркач.

Дитина весь час бавилася своєю лялькою, вона то вдягала її, то роздягала і в той же час не спускала своїх уже сонних очей із матері. Побачивши, куди вона приткнула гроші, дитина знайшла таку ж брудну ганчірку, замотала в неї ляльку і навшпиньках, цілком наслідуючи матір, віднесла її в другий куток, поклала на землю, а зверху кинула віник. Це трохи розважило засмучену Домку.

— Ну, лягай уже спати,— сказала вона, обладнавши постіль.

— А ти казочку розкажеш?

— А цить.

Домка наставила до вікна вухо і, затаївши дух, вслухалася. Знадвору долетів ледве чутний рип угоптаного снігу, а в димарі тоскно завив, ніби просився до хати, задубілий вітер.

— Розкажи,— починала вже вередувати дитина.

— Спи, моя лялечко, спи,— сказала Домка, держачи наготові слух.

Рип поминув хвіртку, і тільки вітер у грубі тяг свою тугу.

— Про маленьке оленя.

— Ти вже ж чула цю. Я тобі краще нову. Про двох братів та їхню сестричку Івону. Ляж на бочок. Ну слухай:

„Було у батька два сини. Один був розумний, а другий — спекулянт. Першого звали Авелем, а старший Каїном прозивався. А ще в них була сестричка Івона. Хоч і крихка була Івона, проте до всього цікава і знала вже, що молодший брат Авель дбає про загальне добро, а Каїн все щось дивиться вовком на людей. От почала в них валитися хатка. Авель, що не заробить, та все тую хатку латає, а Каїн, що не заробить, та все кудись гроші ховає. А жити в одній хаті довелося, бо другої не було.

— Давай же й працювати разом,— каже Авель до старшого брата.

— У мене руки болять,— відказує Каїн.

І так щоразу. От заходить на селі свято Івана Купала, найбільший день улітку. Хатка стояла, стояла та й упала. Похитав головою Авель та й каже:

— Вечір вільний, то ходімо, Каїне, до лісу та на-
рубаємо дерева на хату.

А Каїн і відказує:

— У мене руки болять. Я краще піду та зірву, як цвістиме папороть, тоді знайду скарб, багацько грошей,—і робити не будемо, і хату збудуємо.

Почула це Івона, їхня сестричка, й собі захотіла побачити, як то папороть цвіте. Ніколи цього люди не бачили, а тільки так говорять. Побаялася вона братові сказати, щоб з собою узяв, і пішла за ним назирці.

От вони йдуть та ідуть, а надворі ніч. Доки йшли до лісу, ще хоч зорі було видно, а в лісі так стало темно, як би хто лямпу погасив. Івона хоч крихка була дівчина, зате смілива, а до того ще й стежку знала, то й зовсім не боялася. Чує — й Каїн попереду йде.

Ішли вони, йшли, аж нарешті щось не стало чути Каїна, просто ніби крізь землю провалився. Думає Івона: гукнути б — так не можна, бо Каїн назад про-
жене, а спереді ліс темний та густий і носа не вб'єш. „От,—думає Івона,—ще й папороті не побачу“. І хотіла вже бігти вперед, аж під ноги то колода, то ламаччя або просто у вічі гілля. Так заплуталась Івона, що не знає вже, кудюю тут і йти. Почала вона обіруч розгортати гілля та тихенько лізти крізь нетрі. Пролізла, може, з гони, а може, й ні, аж гульк—вогник мерехтить. Горить вогник, як свічка на столі. „От,—думає Івона,—таки побачила папороть. Може, ще й зірву“. Ще тихше підповзла вона до вогника, коли ж то курінь стоїть, у ньому багаття горить, а довкола люди сидять і в руках ножі держать. Івона хоч і не сильна була, зате смілива. Лежить собі у траві і прислухається. Один і каже:

— Ну, хлопці, за діло.

Зирнула Івона, аж то Каїн, її старший брат.

Стала Івона тоді ще дужче прислухатися. Говорять про виконком, про касу, про ключі й нічого про папороть. Слухала вона, слухала...

— А цить.

Домка насторожено прислухалась до тиші: під дверима скачувало задубіле цуцня й час від часу цявкало до річки. Вітер у грубі вже стогнав у розпачливій тузі і такою ж тугою нагнічував у кімнаті темні кутки.

— Ну, кажи, мамцю! — нетерпляче смикнула її за рукав дитина.

— А ти й досі не спиш, моя снігуронько. Ну так от. „Слухала вона, слухала і чує, що то бандити хочуть напасти на виконком. Ну, — думає Івона, — треба попередити людей. Почекала вона трохи, а потім хутчіше назад. Кинулась у куші, а куди бігти — не знає. А дівчина була уперта. Зло її взяло. Рве об куші плаття, ноги, косами чіпляється, а лізе вперед. Лізла вона, лізла, немає ні стежки, немає ні краю, аж всякі страхіття ввижатися почали. Ну от хтось регоче над самою головою, мало живіт не порве. Івона як крикне:

— Ось я тобі!

А воно тоді в плач. Стогне та й стогне під самим кушем.

— Ах ти ж, клята сова, — думає Івона. — Ось я тобі.

— Цить!

— Цить! — хтось перекривив її в лісі.

Біжить Івона далі, а назустріч куш увесь у цвіту. Суне просто у вічі торчком. Приліз до самого носа та так і шпуйнув їй в обличчя.

— Так ти ще й росою мене? — говорить Івона.

— Росою мене? — перекривляє у лісі.

— Ось я ж тебе! — та ще дужче роздирає куші.

— Я ж тебе! — знову хтось перекривляє Івону.

Блукала Івона, блукала, а стежки як нема та й нема, тільки перекривляє луна. „Ну, — думає Івона, —

мабуть, доведеться тут і ночувати“. Аж гульк, а перед нею вже галява, така велика та зелена, і ромашки у траві цвітуть. Тільки вибігла вона на галяву, а назустріч їй два вовки, та такі здоровенні та страшні; стоять і зубами клацають. „От,— думає Івона,— з'їдять мене вовки, і людей попередити не встигну“. Ще дужче тоді розсердилась вона та просто на вовків. Бачать вовки, щось дуже сміливе дівча, і потягли собі на кущі. Озирнулась тоді Івона, аж галява знайома: вона удень на ній пасла бичка. Хутко знайшла стежку і вискочила на шлях, а по шляху щось кіньми тупотить. Івона біжить назустріч та й думає: „Скажу цим людям — нехай підвезуть“. Аж тут і коні надбігли. Дивиться Івона, а на бричці щось страшне сидить. Вовків Івона не злякалась, у лісі блукала — не боялась, а тут аж затремтіла вся. Думає: „Може, це ведмідь умостився на бричці — так він же не такий товстий, може, це циган — так він же не такий бридкий; може, спекулянт — так він же не такий меткий“.

Хоч і страшно Івоні, а все таки придивляється, коли ж то — піп сидить.

— От,— думає,— опудало, дітей тільки лякає,— та як крикне:

— Підвезіть мене!

Піп озирнувся на дівчинку, та як невперіше коней, аж мало з брички не випав.

Дивиться Івона: христиться піп та тікає, як навіжений. „От,— думає,— не встигну таки попередити людей“. Давай тоді бігти услід. Обірване платтячко мов крила тріпоче, а волосся на вітрі летить. Озирнеться піп та ще дужче по конях. Чує Івона, що піп молитви починає читати і від страху ніяк більше трьох слів не згадає, тоді догадалася вона та й кричить:

— Батюшко, це я, Івона, не відхрищуйтесь.

Почув піп та й гукає до неї:

— А чого в тебе коси, як у відьми?

— А у вас, батюшко, — кричить Івона, — хіба не такі?

— Ну, то перехристися, — каже піп.

— Так я ж піонерка, — відказує вона.

Як не крикне тоді піп: „Це відьма“ та знову коней по хвості. Тільки курява знялась. „От, — думає Івона, — таки не встигну добігти до села, і пограбують виконком“. Давай тоді знову кричати:

— Дивіться, я вже хрищуся.

Піп зупинив коней. Придивився, а вона хоч і регочеться, а все таки христиться.

І взяв тоді він Івону до себе в бричку. Розповіла Івона попові, що бандити хочуть напасти на виконком, та й каже:

— Гонить же тепер коні швидше.

А піп вислухав та й відказує:

— Дуже я радий совецьку власть урятувати, тільки треба, — каже, — попереду коні підгодувати. — Розпріг на шляху бричку та й пустив їх на луки в попас.

Бачить Івона, що хитрує піп, та й каже йому:

— Я й забула сказати, що злодії ж і церкву зможуться пограбувати.

Піп як схопиться та до коней, а коні почули волю та від нього. Він до коней — коні від нього, тільки задом підгетькують.

Піп кричить тоді до Івони:

— Переймай, коні!

А Івона вже добігає до села“.

— А цить! — перебила себе Домка, хоч дитина давно вже склепила очіці.

Домка зирнула на вікно і прислухалась. Щуценья попереду десь цвякнуло біля хвіртки, потім перебігло до дверей і вже зовсім перелякане знайшло собі захист під присінками. Домка насторожилась, навшпиньки підійшла до вікна і ясно почула рип чобіт на снігу. Щось підходило до хати, але не з вулиці, а з городів. Домка інстинктивно озирнулась по хаті в надії схопити щонебудь для захисту, але, крім

столового ножа, що лежав на скатерці, більше нічого не було. Вона хотіла вкрутити лампу і не могла зрушити з місця. Ноги ніби наповнились оливом, що його влили через рот, і тому від голови до ніг все тіло занило від болю. Слух загострився до того, що вона вже чула шепіт під вікном. Домка хоч і спиною стояла до дверей, проте гроші, що лежали в кутку під деркачем, вона бачила, і так, ніби вони виповзли насеред хати і весь час ворухаться. Звичайно, їх знайдуть, і Максим задаремно буде чекати на заставу. „А все тому, що довірилася чоловікові“ — набігло їй на думку, і почуття лютої ненависти до Шубки вивело її з параліжу. У вікно давно вже хтось, мов ятель у кору, дзьобав пальцем, намагаючись робити це так, щоб почули його тільки в хаті.

— Хто там? — нарешті викрикнула Домка. Ці два слова родились на кінці губів, і тому вони упали в настрашену тишу, як пара камінців у воду. І звук від них був зовсім незнайомий для Домки.

Знадвору почувся низький басистий голос, але в Домчиній голові тепер гуло, мов біля вентилятора, і вона навіть не знала, чи дійсно запитала вголос, чи, може, так тільки видалось, а тому тим же голосом знову викрикнула :

— Хто там?

— Відчини, — донеслося знадвору.

Цуцня, зачувши балачку, видно, переживало новий приступ страху, бо заскавучало з більшою силою, і це впливало зараз на Домку гірше за дуло нагана, поставленого проти очей.

— Відчини, — знову шепотом проговорив той же голос.

— Не відчиню, — відповіла вже сердито вона. Хоч була й ніч, „але ж дверей не стануть ламати, — подумала вона, — бо зніму крик, а до вікон не полізуть, доки не сплю“. — Не відчиню! — ще владніше повторила Домка. — Що вам треба?

— Та ми на хвилинку, Домко.

Вона звела брови, і лоб покреслили зморшки від напруження. З Шубкою був хтось знайомий, бо цей голос вона чула десь навіть сьогодні.

— А хто ви такі?

— Домко, та це ми.

— Хто ми?

— Та глянь бо у вікно.

Домка знову зирнула на ніж, потім на білу дитячу голівку, що визирала з-під ковдри, і, ставши за стінку, тільки тоді, мов журавель у глек, зазирнула одним оком у щілинку біля фіранки. Надворі вилискував під місяцем холодний сніг, а тому дві постаті, що стояли біля самої призьби, вимальовувалися на блакитному тлі, як вирізаний із чорного паперу силует з двома гострими верхами. Домка нічого не розгляділа, але чомусь інстинктивно шарпнулась назад.

— Та відчини ж, Домко,— знову роздратовано, проте все ще тихо прохрипів той же голос.— Оце так зустрічає гостей!

Домка напружувала пам'ять, але, можливо, від хвилювання, все таки не могла пригадати цього голосу. Від останньої фрази вона вже сміливіше почала придивлятися до цих гостроверхих контурів. І сполотніле її обличчя поступовно почало мінитися, нарешті й зовсім зашарілось. Тепер вона радісно, ніби її хто залескотав, викрикнула щось нескладне; крутнувшись на одній нозі, вискочила у сіни.

— Чого ж ви лякаєте молодичу? — говорила вона, відсовуючи барикади.— Померзніть, померзніть, бо я зовсім не на вас сподівалася. Отже, спасибі, що прийшли.

Нарешті двері з рипом відчинилися, і дві постаті, оббиваючи сніг з великих повстяків, якимсь крадькома вскочили в сіни і, тільки причинивши за собою двері, сказали:

— Ну, здрастуй, здрастуй ще й у хаті.

— Та це тільки сіни, здрастуйте, а оце буде й хата.

Через поріг покотилася клубком сива пара, а за нею переступив першим Артем, а слідом увійшов Левко. Обидва вони були зодягнені в припорошені снігом кожухи, а на головах здіймалися гостроверхі вовчі шапки.

Артем озирнувся довкола, як людина, що попала до хати вперше, і тільки після цього скинув шапку.

— Так оце ти так живеш?

Левко точно повторив рухи старшого брата, але нічого не сказав.

— Так і живу. Сідайте, — відказала вона знесилено, — отже рада я, що зайшли, бо так чогось страшно сьогодні, так страшно, як ніколи. А тут ще й Шубка чогось вертівся коло двору.

— Шубка? — переспитав Артем. — Та вже звісно чого. Мабуть, пронюхав про гроші. Ти ж дома їх тримаєш?

— Та вже ж не де. Роздягайтеся. Все одно Левка я тепер не пушу. Дома держу, бо ж хочу таки завтра знову поїхати до Максима.

— Ми на хвилинку, — сказав Артем, сідаючи на стілець. Точно те ж проробив і Левко. — Ми на хвилинку. Ми скоро й назад. Так до Максима, кажеш?

— Обіщали його товариші допомогти, може, таки вдасться взяти на поруки, і Архип, секретар наш, теж збирався поїхати.

Артем водив по хаті очима, ніби прицінювався до кожної речі, і час від часу тяг: „Так, так“. Сірі вилинялі портрети Сталіна, Петровського і фотографія Максима, підперезаного кулеметною стрічкою замість пояса (при боці висів мавзер, а в руці наган), викликали у Артема щось подібне до посмішки, і „так, так“ він протяг уже з іронією. Потім Артем перевів свій проникливий погляд на маленьке ліжко, де з-під ковдри визирала біла голівка, і кинув:

— Спить?

— Тільки що заснула і казки не дослухала.
— Так, кажеш, до Максима завтра?
— Коли тільки дістану коней. Може б, Левко відвіз?

— У нас коні в роботі,— відказав за нього Артем, а Левко тільки зайорзав на стільці, ніби він сидів на гострому пні.— Нам кататися ніколи,— знову буркнув Артем.— А може б, ти почекала своїм з Максимом.

Домка, взявши це за жарт, відказала:

— Коли б у тебе була дружина, ти б так не говорив.

— Буде, чи то пак це ще так,— сказав Левко і злякано зирнув на Артема, але Артем, насупивши брови, дивився не на нього, а на Домку, яка вже сипала запитання:

— Хто ж вона, де, коли?

— Ну, так ось що,— почав Артем і затарабанив по столі пальцями,— я беру собі жінку з Кирикової Січки. Мотрю, знаєш?

— Оту спекулянтку?

— А ви хотіли, щоб делегатка була. Мені потрібна господиня, щоб уміла хазяйства пильнувати, а не бігати на всякі представлення...

— Та, звичайно, тобі видніше. Ти збираєшся, я чула, відходити від батька?

— А доки ж я буду стару греблю гатити. У Кліща оце купив, та не вистачає трохи грошей.

— Почекає,— відказує Домка і відчуває, як серце тривожно починає тукати під ліфчиком.

— Якби ж не Зубківський,— вставив Левко,— де він у прасунка взявся, ніяк не хоче попустити.

— І оце хто перший прибіжить з грішми, того й хутір буде.

— Яка досада: це б і я ж могла дати, коли б не Максим.

— А він не скисне, хоч і ще посидить.

— Та що ти говориш, Артеме?

— Що чуєш. Перевів нам жисть та ще й тут буде плутатися. Так краще давай мені хоч на місяць оці гроші, то матимеш хоч проценти.

— Ми повернемо,— вставив і Левко.— Коли ти, Артеме, повернеш?

— Розписку напишемо, все як слід.

— Та ви жартуєте?— переливаючись настроями: то сміхом з артистичних жартів, то страхом від братових слів, говорить Домка. Нарешті її голос зривається.

— Залиште. У мене й так голова тільки не лусне.— І вона одвернулася до дитини. Дитина прокинулася і тепер переполоханими очима стежила за кожним рухом Артема й Левка.

— Спи, моя дитинко, спи, то дядя Ратем і Левко прийшли, щоб ти не боялася.

Дитина звелася на лікоть, притягла до себе матір і шепнула їй щось замість вуха в щок.

— Ляльку?— Домка сумно по-материнському з ласкою посміхнулася і прикрила її ковдрою.

— Спи, спи, моє звірятко, вони не знайдуть твоєї ляльки.

Артем весь час нервово жував свою нижню губу, ніби він на неї чомусь злостився, і вже голосом, що в нім не можна було відшукати й трохи жартів, сказав:

— Ну, так ми це серйозно, Домко, нащот грошей.

— Та залиште ви з цими грішми. Я їх заховала так, що й сама тепер не знайду.

— А ось ми пошукаємо. Тут, чи що?

І Артем смикнув шухлядку.

Домку ці жарти почали дратувати.

— Не лась туди,— сказала вона спалахнувши, — там Максимові папери.

— Ми їх не тронемо. Ану, відіпри.

— І ключ у Максима. Та ти п'яний, чи що?

А ми й без ключа.

Артем взяв із столу ніж, але це був звичайний, хоч і гострий, проте з тонким лезом ніж для хліба. Він кинув його назад і, нахилившись на бік, дістав із-за халяви великий кінчатий ніж.

Блиск сталі і скреготання леза в шухлядці ніби полосонули Домку по голому тілу. Вона одним рухом схопила Артема за рукав.

— Не дури, Артеме!

— А ти відійди.

— Відійди, — сказав і Левко, — відійди від нього, — і почервонів від зовсім незвичного для нього тону.

Тоді Домка підійшла до столу і затиснула шухлядку кульшею.

— Я тобі серйозно говорю, — не лізь до столу, там грошей немає.

— А де?

— Не твоє діло.

— Ну, так забирайся геть, — сказав Артем і з силою вирвав шухлядку.

Домка відстрибнула і до половини стягла за собою скатерку. Вся червона від образи, вона зараз свояла серед хати й ледве стримувала сльози. Брудний кавалок, що лежав у кутку, з непоборною силою, мов магнетом, тяг її до себе. Домці здавалось уже, що, крім ганчірки з грішми, більш нічого не помітно у хаті, і Левко, мабуть, уже запримітив ганчірку, бо ввесь час навертав до порога свої напівдитячі очі. Він був тут ніби за свідка і все совався на своєму місці, тоді як Артем уже обшарив шухлядку і тепер водив допитливими зеленими, точнісінько як у батька, очима по всій хаті. Він прилипав ними, мов п'явка, до кожної шпарки, нарешті встав і скинув з ліжка подушку.

— Ти що, грабувати прийшов? — зціпивши губи і вся тремтючи, запитала Домка.

— Грабувати — не грабувати, а забрати — заберу, хоч би й хату довелося перекинути.

— Ну, а Максим же тоді як?

— Мені хутір потрібний, а не Максим, чорт не візьме його. Може, під дитину заховала,— і він простяг руку до білої голівки.

— Що ти робиш?

Дитина, відчувши материн стривожений крик, галасанула і схопилася на ліжкові.

— Я буду кричати,— вся полотніючи, вчепилася Домка в Артемів рукав,— остав дитину, там їх немає.

— Може, ти в сундук заперла? — запитав Левко.— Там ще сундук у коморі.

Артем продовжував нишпорити під матрацом, не звертаючи уваги на перестрашений крик дитини, навіть буркнув.

— Ану, цить мені, виродок, а то я тобі!

Домка тепер розлютувалася, мов дика кішка. Вона що сили схопила Артема за комір і хотіла шпурнути його до порога, але неоковерний у своєму кожусі Артем тільки повернувся на своїх слоноподібних ногах і в цей момент зачепив ножем Домку за руку. Кров бризнула з білої шкіри нижче ліктя, і вона, на смерть перелякана, що сили крикнула:

— Рятуйте!..

Артем, забачивши кров, було зняковів, а Левко й зовсім звомпів, але її крик ніби посадив Артема на жарину. Домка навіть не закінчила слова, як широка його долоня, що закрила майже все лице, затулила її рота.

— Я тебе крикну! Бачиш — нечаяно. Благородні!

Левко вже очманіло мотався по хаті, щоб чимсь перев'язати руку. Він тикався у всі кутки, нарешті помітив ганчірку під деркачем. Домка із закритим ротом билась у руках Артема і не зводила очей з Левка. В той же момент, коли його рука простяглась до деркача, вона що сили крутнула головою і, звільнивши рот, крикнула:

— Геть із хати... Злодії!... Брати, називається.

Левко від несподіваного вигуку зупинився і, мабуть, зразу ж забув, чого шукав у кутку, бо в ту ж

хвилину кинувся до скатерки, що тяглась аж по землі, і приложив її до червоної смужки крові на на Домчиній руці.

— Веди до комори, — сказав уже розлютовано Артем і якимось по-зłodійськи підніс перед її очі кінчатий ніж. — Потім зав'яжеш, які ніжні.

Домка вся перемазана в кров, — не менше була вже перемазана й скатерка, — тепер чомусь без всякого опору, але з сльозами на очах відповіла:

— Беріть. Нате ключі. Грабуйте! Цить, Воленько, цить... Бач, які дяді.

Дитина вже переголосила перший страх і тепер безперестанку, розмазуючи кулачком сльози по щоках, хлипала і ввесь час тягла: „Мамо, мамочко, мамо...“ Сорочка сповзла з її плечика, і видно було, як її тільки дрібно дрижало від внесеного з кожухами холоду і страху.

Левко, що вже знав виходи, відпер комору. Припах мишачого посліду, змішаний з припахом злеглого борошна, свіжого сала та смушків, вдарив у ніс, а ще більше відчувся той пронизливий холод, який завжди ховається в темноті. Левко ж одімкнув і скриню, і Артем, як кібець з неба падає на мишу, кинувся на маленький прискриньок. Домка з огарком у руках стояла майже при самих дверях, і на її обличчі відсвічував тільки трохи зломлений на кінці ніс, міцно склеплені і без того тонкі губи та рівний упертий лоб. Позаду за її плечима і спереду на стінах коливалися три тіні, схожі на волохатих ведмедів. Четверта тінь, схожа на корзину з-під аеростату, навіть і спостерігач ніби визирав збоку, була від полки сала, підвішеного раніше Левком на принесеному налігачі. Домка навіть не дивилась за тим, що робили її брати. Вона стояла, як кам'яна фігура з світильником при дорозі, і чутко прислухалась до надпоривного плачу дитини. Раптом Воля крикнула:

— Мамо, мамочко!

Домка здригнулась і, ніби підстьобнута, вистрибнула за двері.

І тут з хуткістю блискавиці вродилась у неї несподівана думка. Вона з свічкою в руках в одну мить гримнула за собою дверима й накинула їх на клямку із сіней.

— Ага, а що, ага! — зареготала вона, заклавши кілочок до клямки, — ага, а що, ага... — Але сміх цей був повний сліз ображеної і на смерть сполоханої жінки. Вона відчувала зараз єдине, що врятувала гроші, а значить — врятує і Максима, і в горлі нервово булькав сміх, що виливався в єдине слово: „ага“; відчувала Домка і те, що брати прийшли до неї, як справжні злодії, навіть гірше за Шубку, бо той обкрадав тільки церкви, тому й сміх у Домки сплутався з лютою ненавистю, яка, крім „ага“ й „а що“, не давала прориватися жадному слову.

Артем і Левко, видно, не зразу зметикували свій стан, бо тим же похмурим і владним тоном Артем крикнув :

— Дай світу!

Але Домчине „ага“ й „а що“ (вона цокала ними, мов маятник) нарешті очутило їх. З гулким дзвоном гримнуло віко, і вони, поваливши в темноті щось на землю, миттю кинулися до дверей.

— Домко, відчини! — Удар кулаком по дверях струснув усю хату, але дубові дошки навіть не рипнули. — Відчини!

Це кричав Артем, і вона не впізнала його голосу. Він, видно, цілком збагнув уже свій стан і тепер у крик вклав і роздратовання владної людини, і розпач спійманого в тенети звіра.

— Відчини, Домко, уб'ю!

— Ага, а що, відчини. Нехай вам міліція відчине.

Артемів крик перелякав її більше, ніж його кінчатий ніж. Жіноче серце защеміло ще дужче, коли вона почула, як позаду Артема по-дитячому захлипав Левко: „Домко, Домко, До-омко...“

- Ага, Домко, а як з ножем.
— Відчини, ми пожартували.
— Ага, а потім битимеш.
— Домко, Домко!
— Відчини. Я тобі в ноги впаду, Чуєш, заріжу!
— Хіба я що, трогала тебе, нехай люди відчинять.
— Домко, сестричко!
— Я боюся.

Їй раптом зробилося до моторошности страшно, і вона миттю кинулась із сіней.

Вскочивши до хати, Домка вся переполохана й до краю зденеровована, припала до дитини губами, потім прикрила наспіх її ковдрою, а свої плечі пальтом.

— Мамо, куди ти, куди?

— Спи, моя любя, спи, а я побіжу водички з річки принесу, я зараз. — І вона вискочила надвір. Навздогін за нею із хати понісся жалібний писк дитини, а з комори розпачливий, якийсь звірячий крик.

— Ой, Домко, помилуй, Домко!

Вона зупинилася. Місяць був уже високо над головою і клав на сніг легкі темні тіні від воріт, від самотнього дерева коло хати й від самої хати. З неба просто в димар ніби спускався пушистий сірий шнур, а тінь від нього, як брудні виплеснуті змилки, текла по снігу. На луках і досі двоє п'яних тягали когось третього. Може, це був і Зубківський. Він уже зостався, видно, без верхньої одежі, бо його постать виділялася своїм білим кольором. Дальше по дорозі від батьківського хутора теж ішла якась постать, і коротка тінь зливалася з самою постаттю і робила її схожою на велику копицю. Домка завагалася. Вона чула вже позаду себе не Артемові злодійське гарчання, а лише жалібний плач:

— Не губи, Домко, батька ославиш, пожалій, Домко, це ж тато послали... Хіба ж Левко тобі що...

Останні слова не залишили вже місця для вагання. Вона повернула назад, підійшла до комори

і, коли вже рука намацала кілочок, почула, як дитина, що вже охрипла від крику, зараз ледве чутко кликала: „тату, мамо, татусю...“ Домка звомпіла. Голова пішла обертом, серце ніби зупинилось, і вона, щоб не брязнути в сінях, вискочила надвір, а потім і на вулицю.

До міліції, що містилася разом із сільрадою, було ходу не більше десяти хвилин. Всю дорогу Домка бігла. Біля самих уже дверей вона ледве встигла схопитися за баляси і на них же повисла, мов скинутий кожух. Серце тукало так, ніби його теж зачинили в коморі, як Артема і Левка, і воно в розпачі й невимовній тузі шукало виходу з пастки.

На ганок вийшов міліціонер. Од несподіванки він навіть кинувся назад і від цього розсердився.

— Сам приліз, чортова душа. Чи хто це?

— Це я.

— Це ви, товаришко Домко? Ой, господи, чи впали, чи що: у вас перевольнення якесь.

— Товариш Архип тут?

— Я ось зразу. Слученіє якесь, чи що?

За хвилину на ганок вискочив секретар ради Архип. Його встиг уже на літу поінформувати міліціонер, і він ще з дверей крикнув:

— Чого ти хвилюєшся? Я вже коні послав по Максима.

— Максим їде?

— Цілком і повністю.

— Архипе, це правда, правда, випустили? Ох, господи, чого ж я бігала, мало не запалилася? Їде.— До серця прилинула така радість, що вона тепер згодна було не тільки потихеньку випустити братів із комори, а навіть більше— вона згодна просити в них пробачення, що так жорстоко пожартувала з нами. „Нехай, навіть, і поб’є її Артем, — подумала вона,— аби тільки не дуже. Навіщо та міліція? Вона піде з Архипом — і тільки, а Архип такий, що, коли

попросити, не скаже нікому. Не треба міліції". Та невже ж Максим їде?

— Можеш спитати по телефону в окрузі.

— Так я ж такий тепер сюрприз зроблю Артемові, що він буде цілувати мене.

Останнє, правда, вона подумала про себе.

Доки Домка добігала до міліції, постать, що ма-
ячила під місяцем на дорозі, наблизилась до Макси-
мової хати, зайшла, як і брати, теж з огородів, ще
раз озирнулась на три тіні, що зникали вже за ше-
люгою біля річки, і, покvapливо зігнувшись, юркнула
в сіни. Коли постать у такому ж кожусі і в такій же
шапці, як і в Артема, в морозяних клубках пересту-
пила поріг, дитина, вся червона від сліз, посунулась
у куток ліжка і знову заплакала, вкладаючи в сльози
весь зміст свого горя.

— Волько, чого ти плачеш? А де мати?

Дитина зирнула по хаті, потім на білого діда-мороза
і, вплітаючи в сльози слова, повні скарги, захлипала:

— Діду Ляс, Ратем хотів мою ляльку взяти. Шу-
кав, а мама не сказала, так вони маму били, ножем
різали і вже пішли на річку.

Влас Волос блискавично окинув хату оком. Ви-
тягнута із столу шухлядка, розметана постіль, залита
кров'ю скатерка не залишали сумніву, що Артем не
пошкодував навіть сестри. У тих двох хлопцях, що
потягли щось біле за лози на річку, він ще здалеку
впізнав Артема й Левка. Йому стало моторошно.
І столовий ніж, що завис на самому кінці столу,
ніби колов його в груди, а з них капала кров до
Домчиної крові на білу скатерку. Серце його рап-
том затиснулось до болю, і він чуло похитав головою.

— Ой, дурні, нерозумні, та ні жалости до себе,
та ні розуму. Так дурні й себе зводять, і господар-
ство за вітром пускають.

— Так Ратем бив маму? — запитав він у дитини. —
За віщо ж він бив маму?

— Щоб копійку віддала. Мама заховала їх у той куток, а лялька у другому кутку. Ратем шукав, Левко шукав. І пішли. Ножем били маму. Де мама, діду Ляс?

Але Влас Волос її вже не слухав. Він одним стрибком, що скорш нагадував вовка у засідці, аніж старого Волоса, опинився в кутку й дістав із-під деркача замотаний у ганчірку пакунок. Від хвилювання він ніяк не міг розірвати пацьорків на ганчірці аж доки не розпоров їх столовим ножем. В руках зашелестіли засмальцьовані папірці. Тепер йому стало зрозумілим, чому Артем пішов навіть на такий ризикований кінець. І в нього спалахнув старий, ви-коханий роками гнів.

— Ага! У Максима вже навчилася. Ну, нехай же він поспіває тепер: „Сонце сходить і заходить...“ Борода у Волоса тіпалась разом із словами, особливо коли в них почувалися нотки Волосового гніву, але це було тільки одну хвилину. Глянувши знову на пожмакані гроші, він знітився, обличчя перекривилось, і довгі посивілі віки заморгали над маленькими, захованими в зморшках очима.

За кожним його рухом перебігали, як тіні, дві крапки дитячих очей. Вона, забачивши у діда в руках ніж, знову злякано забила під ковдру й захлипала. І це хлипання, схоже на мекання ягняти, що накликає вовків, навернуло тепер до себе і всю увагу Власа Волоса. Він важко підніс до неї з собою холод і ще раз спитав відлеглим уже голосом:

— Так ти все бачила й чула дитинко, а вони по-вели, а... може...

— Дядько Ратем і дядько Левко били.

Волос погладив її біле волосся, почував заскорузлим пальцем під шийкою і поправив під нею подушечку. Дитина, мов приручене звірятко, послухно поклала свою голівку на подушку, а Влас Волос повернувся до столу, над яким висіла лампа, і вкрутив її до самого кінця. Руки його мало не стрибали,

і він ледве впіймав у товсті пальці маленьке коліщатко від ґнотика.

В хаті стало темно, і тільки через вузьенькі щілини високих фіранок пробивалося блакитне проміння. Разом з ним пробивалось відкільсясь здалеку нудне, хрипке гавкання собак.

Дитина знову зірвалась на плач.

— Де мама? мамо!

— Цить, дитинко, цить, вона... цить...

Тінь від столу посунула на дитячий плач, і раптом дитина крикнула не своїм голосом, який почула Домка аж на вулиці.

— А Воля заходиться, — сказала вона, задихаючись від гострого повітря, що розпирало їй груди. За нею бігли Архип і ще один парубійко із ради. — Хоч би ще не перелякалася. А чого це в хаті темно?

Щось гостріше за шпички морозу обсипало її тіло.

— Ану стань цілком і повністю біля дверей, — сказав Архип до свого товариша, — та дістань наган. А я з Домкою.

Вкручена лампа блимала з останніх сил, і Домка лише переступила поріг, як кинулась до неї, хоч очі інстинктивно шукали в дитячому ліжку білої голівки.

— Волінько, — сказала вона, беручись за коліщатко лампи, що з тобою? — Дитина мовчала, але Домка в цей же момент помітила, як якась темна волохата постать посунулась від ліжка попід стінкою і застигла в кутку біля печі.

— Хто тут? — крикнула Домка з таким ляком, що голос походив скорше на один раптовий видих.

ґнотик, потривожений її нервовим дотиком, блимнув востаннє і згас. Секретар ради Архип не бачив, крім Домки, нікого, але мимохіть заступив двері й запитав:

— Ти що, Домко?

— Тут хтось єсть. Он, он, ай!..

Чорна волохата постать у цей час висунулась із-за печі й попід стінкою, мов тінь, поповзла до дверей.

— Стій! — крикнув вже Архип. — Хто тут?

Чорна волохата постать не зупинялася.

На крик до хати відчинив двері Архипів товариш, що заставався на ганку.

— Що таке?

— Черкни сірник!

Домка, ніби паралізована, все ще маячила біля столу й намагалась викрутити в лямпі гніт, хоч він давно вже погас. Нарешті вона кинулася до дитини. В цей час блимнув сірник, чорна постать схопила Архипа за руку з наганом, а Домка голосом, повним здивування і замішання, і підсвідомої радості, крикнула:

— Тату!

Влас Волос опустив руку, а за рукою, ніби з'єднана з нею вирлом, голова теж упала на груди і підборіддям переломила його, схожу на кущ ліщини, широку бороду. Архип, секретар ради, теж опустив наган, червоніючи від свого не зовсім безстрашного викрику.

— Чого ж ви мовчали? Ох, як же я налякалась. А Волінька спить, моя крихітко... Чого вона крикнула?

Влас Волос мовчав.

Блимнув кружком по гноті червоний вогник, і волохаті тіні захилиталися на стінах.

— Може, ви й хлопців випустили? Ото нехай не дурачаться... Бач, налякали дитину.

Вона озирнулась на ліжку. Біла голівка в розкиданому по подушці волоссі ніби зломилася на тоненькій шийці, і з тріщинки на наволочку вилилося щось червоне, як кров. Домка простягла вже руку, щоб поправити подушку, як раптом очі її мало не впали в ліжку.

— Волю, Волюсю!.. крикнула вона.

Підхоплена на руки біла голівка безсило перекинулась на бік і потім упала назад на червону пляму, а побіля ліжка впала на долівку біліша за стіну Домка.

Архип зирнув одним оком у дитяче ліжко і теж ледве утримався на ногах.

— Ваша робота? — прохрипів він повним здивання голосом і знову підніс наган.

Волос не підводив голови. Він стояв мовчки і, здавалось, навіть не дихав. Його волохата тінь з гострим верхом теж застигла на стіні.

— Василю, поклич сюди людей! — гукнув Архип уже до свого товариша.

Незвичайні викрики і Домчина метушня ще раніше звернули на себе увагу сусідів, і вони вже топталися проти вікон, гублячись у своїх догадках.

— Ось полюбуйтеся повністю, — зустрів їх секретар ради Архип, — полюбуйтеся: зарізав дитину, а в коморі ще й синочки заперті сидять. Домці води, шпуйніть на неї!

Люди, боязко озираючись на Волоса, ніби він мав різати і їх по черзі, збилися отарою біля порога. Архип, секретар ради, підвищив уже голос:

— Стережіть його, а ми ще виведемо і тих двох. І він разом із Василем відчинив двері до комори.

— Ну, голубчики, виходьте цілком і повністю.

На двері ніхто не з'являвся.

— Та виходьте, виходьте, полюбуйтеся своїм прародителем. У - у, самоїди чортові!

На двері й після цього ніхто не з'являвся.

— Боїтеся, а шкодити анциболоти не боялися. Ану, Василю, черкни.

Сірник блимнув на один момент і згас, але цього було досить, щоб він освітив середину комори.

Секретар ради Архип поточився назад, аж доки не вперся у чийсь груди.

— Світи, — прошепотів він, ніби хтось схопив його за горло. — Обидва... Дайте лампу!

— Повтікали обидва? — прошепотів Василь, бо нічого не побачив, і знову черкнув сірник. Тепер полум'я вчепилося за білу шпичку, і тіні сполохано

замотилялися на стінах. Всі з витягнутими головами посунули до дверей. На запорошеній сіллі підлозі лежала неохайно скинута з бантини пілка сала, а над нею висіло дві пари ніг, озутих у повстяки.

Сірник догорів до пальця і знову погас.

У хаті хтось настирливо немов би діставав і не міг дістати, кричав: „дайте огарок, дайте огарок“. Під присінками не переставало скавучати цуценья, а біля хвіртки бубоніли неясні голоси. Десь далеко на вулиці хтось уперто й хвацько виводив: „Подай, подай перево - о - о - зу...“

Нарешті з хати прочинилися двері, і, затуляючи полужке полум'я свічки, в сіни вийшло ще декілька кожухів. Коли світло вихопило з темноти середину комори, над пілкою сала, що була скинута на поміст, всі побачили двох завислих чоловіків.

— Світи, світить! — крикнув Архип. — Ножа!

Артем і Левко висіли на одному налигачі, перекинутому через бантину. Вони були в одних піджаках, а кожухи валялися тут же на підлозі поруч із салом. Непомірно великі повстяки на їхніх ногах здригувались і штовхали один одного, ніби хотіли допомогти зсунутись із ніг. Розгойдане полум'я свічки вихоплювало з пільми то дві близько стулених волосатих голови, то довгі набік вигнуті жилисті шії. Лизнуло жовте світло й по руках. Вони зсудомлено вчепилися в груди, мабуть, щоб полегшити собі вагу, і тим ще дужче затилювали петлі на своїх шиях.

Великий кінчатий ніж Архип знайшов сам. Він лежав на кожусі й вилискував до світла холодним лезом. Коли під цим лезом надвое розділився налигач, обидві постаті з-під бантини важко впали на руки селян, що збіглися вже мало не з усієї вулиці, але їхня спроможність була паралізована близькістю подиху смерті, і два брати, корчачись у конвульсіях, розтяглися на помості. Спритними руками Архип послабив на їхніх шиях туго затигнуті петлі, і в промерзлому повітрі комори між глухими подивними

зідханнями з помосту, захилинаючись, похрипів людський стогін. Ніби по сигналу сіни й комору враз наповнив гул голосів. У них було не стільки задоволення, як здивування, а то й нещадне обурення. Маленький дідок, схожий у своїй латаній свиті на поламлене й викинуте на горище крісло, стукав об підлогу ціпком і вперто викрикував:

— Багачі, багачі, ач багачі...

Артема і Левка обережно внесли до хати й поклали перед Власом Волосом на долівці. Він підніс зелені, мов цвілий ставок, очі, глянув по черзі на посинілі обличчя синів і знову мовчки втупився в мокру пляму на долівці.

— Дайте їм води, теплої води, — сказав хтось, і декілька душ заметушилося біля груби, де вогонь давно вже погас.

Дідок, схожий на поламлене крісло, знову висмикнувся з кожухів.

— Усі разом, ач яка артіль, — сікався він до Волоса і, ніби від страху, присідав на одну ногу, — багачі... що ти наробив, чортяко?

Волосова голова впала ще нижче, і в тріщину поміж густим волоссям просипалося з хрипом:

— Така моя фортуна.

Дідок з ціпком роззявив рота, але слова застряли десь у горлі, тільки ціпок все ще недоречно дзюбав по підлозі. Він розгублено обвів своїми цвілими очима хату.

Домка вже сиділа на ліжку. Волосся вибілося чорними пасмами з-під косинки і спадало на великі ще в більших синцях очі. Зашпована водою сукня і місцями хустка робили вражіння, що вона щойно вмивалася. Такий же вигляд мало й Домчине обличчя, а особливо здивований погляд, втоплений у людей. Вона ніби ніяк не могла зрозуміти, чи це була дійсність, чи це ще продовжувався її сон. Вона пам'ятає що, в той вечір заснула з гнітючими думками.

Архип, Максимів товариш, сказав: „І будуть тепер вони поїдати самі себе, аж доки не переведуться...“
Домка скрикнула і впала на ліжку. Вона хотіла тікати куди завгодно, аби це маріння не давило на мозок, аби червона пляма під доччиною голівкою не була так гостро у вічі, але серед хати, важко дихаючи, із закритими очима лежали брати Артем і Левко й заступали їй дорогу до дверей. У вовчих шапках вони й самі були схожі на вовків, загризених старим уже сивим ватажком, що стояв над ними на задніх лапах, як зараз стояв над своїми синами Волос Улас.

На клаптики
незграбні

і нерівні

ОСІНЬ

Д. ФАЛЬКІВСЬКИЙ

І. Сіпові

Покраяно до щенту небо все,
То за вітрами хмари мчать на північ,
Мов караван сполоханих гусей.
І гнуться дерева в якомусь божевіллі,
Покірні волі збуджених стихій,
Щоб перше золото, прибите цвіллю,
Жбурнуть землі, як дар осінній свій.
А потім пройде дощ...

Укриє пилом

І полетить воно в затишшя низини,
І там, безвільне, немічне й безсиле,
Лежатиме і ждатиме весни.

Я не сумую...

Ні... Хай б'є у вікна

Краплястий дощ і шамотять вітри,—
Давно вже знаю я, що жить не вік нам,
Та не люблю осінньої пори.

І кожен раз,

коли прокинусь вранці

І гляну на берез безлистий ряд,—
Пригадую чомусь я новобранців,

Що з фронту

не повернуться назад.

Мов лист берез, укриють їхні кості

Чужі піски чужих полів і лук,

І тільки вітер, залетівши в гості.

Над ними проспівав про біль розлук.

Та що їм до пісень,

до сліз матусі,

До туги сіл,

до нарікання міст:

У золотій осінній завірюсі

Спадає лист...

Ридає лист...

Чи ж не тому в ці дні похмурі й сонні

Під рип осик,

під гайвороння крик

Так хочеться мені,

щоб під віконням

Розувів ізнов потоптаний квітник,

Так хочеться,

щоб у передроззя ірізні,

Коли дзвенить і грається луна,

Мої докори й нарікання пізні

Весіннє сонце випило до дна.

.....

Я не сумую...

Ні...

Хай б'є у вікна

Зів'яле віття й падає з дощем, —

Та все ж кумедно:

знать, що жить не вік нам

І думати —

„хоч би деньок іще“.

І так в думках про завтра і сьогодні

Мінливий шлях пройти за кроком крок,

Аж поки не прошамкає походню

Життя,

немов на підпитку дячок...

Внаслідок другого ходу ПРИГОДА НА МАНЕВРАХ маневрів „червоні“ відступали за річку, умовно зірвавши за собою мости.

(Із записок репортера)

О. ДЕМЧУК

„Сині“, після певного загального перепочинку на вихідних позиціях, мали наступати далі, через річку.

В третьому ході маневрів я вирішив бути при „синіх“. Бій „синіх“ за переправу через річку — так, це матеріал!

Одбій дали на перерву о дванадцятій годині дня, о третій годині пополудні я послав спішною поштою пакета до редакції — великого нарису про другий хід маневрів, і телеграфно — інтерв'ю з командувачем маневрів.

Тепер я поспішав до польового штабу „синіх“, що стояв у селі, а село — по той бік річки, на горбку.

Не по-вересневому пекло сонце. Хотілось і собі шубовснути в річку, розтворитись незнаним серед черви спижових червоноармійських тіл, що підіймали догори річку, та...

„Справжній репортер, якщо він репортер - мистець, а не професіонал, при роботі не знає жадної спокуси“ — згадав я виробленого власною практикою афоризма й пішов на село.

В штабі „синіх“ щойно скінчилась нарада командування від комроти й вище про майбутній наступ, і це було, як не гадалось; до речі — довідаюсь про всі орієнтовні плани наперед, і таким способом моє завдання бути при найцікавіших моментах маневрів, у найцікавіших місцях полегшується на багато.

Начальник штабу „синіх“ збирався десь їхати — біля хати стояв готовий автомобіль, але, коли довідався, що інтерв'ю хоче взяти кореспондент „Радянської України“, прийняв мене охоче й навіть привітно.

Виявилось — в штабі вже були столичні газети з описами першого ходу маневрів, у тім числі й „Радянська Україна“ з моїм великим нарисом, що я

Його ще сам не бачив. Цей нарис немов би найбільше вподобався начштабу, бо, „хоч його написано досить художньо“, за словами начштабу, але не менш правдиво, з повним знанням усіх обставин бою.

— Ми, військові люди, знаєте, мало кохаємось у всіх отих поезах, ми любимо точність звіту й рапорту,— казав далі начштабу,— а от деякі з кореспондентів до того переплутали своїми поезами дійсний стан речей першого бою, що не добереш, що вони хотіли сказати. От ви самі подивіться! — кинув мені цілу паку газет, розгорнутих на сторінках про маневри.

Як люблять висловлюватись письменники, жаден мускул на моєму обличчі не показав того, як мені приємно чути похвалу в даному разі — саме в такому разі — з уст військового фахівця.

Похвала і, навіть більше, слава, скажу, не перебільшуючи, мене тепер не обходила, я до неї звик, знав, наприклад, із листів до редакції, коли іноді на якийсь довший час замовкав на сторінках газети, що читачі питають, де дівся Осип Хозар, що без нарисів і фейлетонів Осипа Хозара і газета як треба не читається.

Щоб дійти такого визнання від читачів, щоб з невідомого Йосипа Козаренка, висуванця з сількорів на роботу в центральній газеті, зробитись за два роки Осипом Хозаром, треба було працювати. І я працював, як скарбовий віл. За цей час я не знав спину: ні перед бризками розплавленого в чанах заліза, ні перед найглибшою глибиною шахти, ні перед найглухішими нетрями села.

Військового життя досі майже не торкався, не знав його і через те більш, як де, боявся наплутати і тому більш, як де, працював на маневрах.

Перша практика вийшла вдалою.

Ловлячи кожну можливість, я попросив начштабу, що вже ступив до дверей, на ходу зазнайомити мене з гаданими планами до третього ходу, наголошуючи на те, що я цей хід хочу пройти з „синіми“.

— А ви, не шпiон „червоних“? — засмiявся начштабу. — Знаєте, що? — зупинився на коротку хвилину, — я страшенно спiшу в штаб керiвництва, уже п'ять разiв дзвонили... не снiдав i не обiдав сьогодні... Можу вам запропонувати одно: сiдайте з мною на машину, i ми з вами по дорозi побалакаємо.

— З охотою, хоч я теж не снiдав i не обiдав, — довелось оджартуватись.

— До речi, може, там що перекусимо.

— I не спав.

— Еге, та ви, бачу, на вiйськовому станi?

Машина рушила, на селi тихо, а як виїхали за село — на всю швидкiсть. Штаб керiвництва стояв у мiстечку за сiм кiлометрiв.

Почало смеркати. На небi повитикались першi зорi, землю, будинки, дерева обполоскала рясна осiння роса. Гамiрливе вдень село тепер притихло — нi розмов, нi гармошок, зi штабу останнi слова наказу про виступ.

Величезна лава „синiх“, як одна людина, причаїла дух: ярами й улоговинами, нагинцi й повзучи, маскуючись кожним деревом, кожним кушаком, суне вона туди, звiдки тягне прохолодою води, до рiчки. Отак зверху глянеш, здається — суне безпорядна маса, — тiльки здається, бо тут кожна людина, як заведений механiзм годинника, знає свою ходу, своє мiсце.

— Трах - тах - тах!

Десь наздрiли несподiвано розвiдачi на розвiдачiв, хтось намацує замаскованого ворога.

В напiвтемрявi, навмання, освiтлюючи бльокнота скрадьки електролiхтарем, я проте фiксував свої вражiння.

От серед достиглої тишi частiше почали спалахувати вогники, густiше здiйматись трiскотнява рушниць.

I враз — заревли десятки гармат, здригнулись земля, повітря, лiс. Це зустрічають ворога „червонi“.

На місце, де мали переходити „сині“, вони кинули всі свої головні сили,— писав далі на підставі зауваження комбата,— вони обілляли річку й усі можливі місця переправи пекельним вогнем,— це я бачив сам.

„Сині“ зупинились, нашвидкоруч окопавшись. Не могло бути й мови, щоб без жадного прикриття перейти річку. Треба ворогові запустити в очі дим, щоб він нічого не бачив, треба пустити димову завісу.

Тут уже в моїх записах була одна проза, та ніколи думати над окресленням вражінь — аби головне, подробиці потім.

З полкової школи вийшло двоє курсантів,— писав далі.

— Ми пустимо димову завісу! — твердо запропонували вони.

— Гайда! — вислухавши коротке пояснення, категорично погодився командувач цього участку фронту, комбат.

Ночвами, звичайними ночвами, що в них селянки оджимають хуста, вони перепливали на той берег: ні хлюпу води, ні іншої найменшої позначки від перепливу не залишили.

А над головами басили гармати й не вгавали кулемети.

Ага! Мов свічечка заблудла темної ночі, далеко замигав огонь, другий... о, як швидко спалахують!

Що це?

— Димові завіси! Завіси! — шепочуть із ряду в ряд.

Як перед громовицею з невеличкого білого пухирчика розростається чорна хмара, так росла, клубочучись, стіна диму — все вище й ширше.

В тій хвилі, наче з-під землі, вирости сапери з готовими містками, що їх вони бігом несли на руках.

Три містки лягло поперек річки.

— Перша сотня, вперед! — скомандував комбат.

Це було останнє, що того вечера я вніс до бльокноту.

Доти я намагався бути поблизу комбата, як командувача головного батальйону, щоб чути всі його розпорядження, бачити всі виверти з того чи з того стану. Допіру стало за комбатом не вслідити, не збігати.

Сотня за сотнею, невидимо для „червоних“, переходили „сині“, і я, замішавшись не знати в якій сотні, бігом пустився на переправу.

Це неправдоподібно, але це так: гуркіт гармат, цокіт кулеметів, що міріадами лун одгукувались у лісі — запалювали, підіймали мене, я забув, що я сторонній спостерігач, що я безсторонній цінувач обстанови,— здавалось, сам я учасник наступу.

Я був на другому березі, коли з боку „червоних“ звилось десяток ракет, що освітили всю місцевість, як удень, і разом з усіма, що перейшли на той бік, припав до землі й сунувся далі плавом. А коли передові частини знялись і побігли, побіг і я, не дивлячись під ноги, тільки б не стукнутись головою об дерево — пантрував уперед.

І тоді й сталось: в одну мить свідомости пронеслось мені в голові, що ноги загубили землю, в другу мить почув, як стукнувся правою ногою об щось тверде, і в третю мить схопився за коліно й застогнав од страшного болю.

Уже лежачи на ліжку в селянській хаті, я довідався про наслідки третього ходу маневрів. За першою стіною „синіх“ пішла друга, але перша так напористо тиснула ворога, що він марно силкувався затриматись на своїх позиціях. А тут несподівано для „червоних“ школа старшин прорвалась там, де найменше можна було чекати небезпеки. І „червоні“ змушені були відступити й котились яких п'ять кілометрів до найближчого села, де сурми засурмили одбій.

Так розказував помкомроти третього батальйону, що його заходами мене витягнули з яру. Помкомроти біг із своєю частиною в останній лаві, коли, власне, вже й не треба було бігти, і враз почув якийсь стогін день унизу, наче в ямі. В нього теж був електричний ліхтарик, і, пустивши промінь світла перед себе, побачив у невеличкому яркові мене в той момент, коли я корчився від болю. Недовго роздумуючи, зараз же дав розпорядження двом воякам із своєї частини розстелити шинелю й віднести мене назад, до медичного пункту, а сам побіг уперед.

— Звичайно,— пояснив свій вчинок помкомроти,— підчас війни я не був би таким чулим, не зупинився б, але тепер... це ж тільки маневри.

— І добре зробив,— сказав полковий лікар, що саме перев'язував мені ногу,— вночі, та ще й у лісі, не так легко знайти, хоч ми йшли слідом за частинами. А хто знає, що сталося би з товаришем до ранку, його й так принесли до нас непритомного.

Удар об камінь прийшовся на кістку нижче колінної чашки, і, хоч нога тепер обпухла, як колода, і поворухнути нею — разючий біль, проте небезпечного нічого не було.

— За три дні — найдалі,— казав лікар,— усе зійде, як з гуски вода.

— Будьте певні! — махав надійно рукою на мій, безперечно, скривлений вираз обличчя.— Ми її змажемо такою мастю, що за три дні будете танцювати на цій нозі гопака. Мазь практична. Тільки доведеться дотримуватись суворого режимчика — лежати лежнем і бути під лікарським доглядом.

Аж усередині боліло від такого режимчика, але, хоч-не-хоч, доводилось коритись. Тим більш було сутужно, що й лікар, і помкомроти пішли, залишивши мене самого лежати в хаті. Правда, без кінця приходив до хати курити господар і вступав кожен раз у довгі розмови, господиня година в годину припрошувала їсти, ганяли то знадвору то надвір діти.

Лежачи, написав нариса про третій хід маневрів з допискою до редактора, через що мушу на кілька день затриматись, відіслав військовою поштою.

Проте і після цього день ішов надто повільно. Тільки й розривку було, що з вулиці долітали голосні розмови, сміх, безупинно на колодках рипіжила гармошка, і, кільки можна було бачити крізь засижене мухами вікно, червоноармійці танцювали з сільськими дівчатами і дрібненької польки.

Пополудні навідався помлікаря, що був балакучий, як і лікар, і теж говорив за швидке одужання, ніби навіть і тепер стан ноги на багато кращий, ніж був уранці. Переказав, що сам лікар зможе одвідати хіба ввечері, бо на медичний пункт, як почули, що дається даремні поради й ліки, привернула сила селян і ще йдуть.

По тому прийшов помкомроти, весь наче наелектризований, і розказав про небачене єднання села з армією.

— Не перекажеш того, що робиться, треба бачити самому! — не міг устояти на одному місці, бігав по хаті. — Полкова редколегія готувала на одному подвір'ї стінну газету. Приходить сусідка, стара селянка, вдова, розпитала, що це роблять. — „Пропечатуйте, — каже, — свого командира“. — За що? „Поставили салдатів до всіх моїх сусідів, а мене проминули. Як у мене гірша хата, то вже нічого не варта? То це так тепер бідні в моді?.. Га?“ — Просто тобі в контр - революції обвинувачує. Довелось задовольнити бажання.

І, повідомивши, що виступатимуть в четвертий і останній похід опівночі, зірвався, побіг знов.

Тільки репортер, справжній репортер, зрозуміє моє самопочуття після оповідання помкомроти.

Над вечір прийшов лікар, привів з собою голову й секретаря сільради, щоб віддати „хворого“ на їхню опіку, а вони взавтра вранці щоб одвезли мене до районної лікарні. Тимчасом коли оглянув „хворого“,

то побачив таке покращання, якого ніяк не сподівався,—нога помітно стухла, тільки ще боліла. Діагноза була така, що тепер лікування може йти без лікаря, але ще з деньок доведеться не вставати,—так краще. Везти ж до районної лікарні тепер нема ніякої рації, бо коли ще два рази добре змастити ногу тією мастю, що він дав, то взавтра ввечері й найпізніше позавтрім рано сміливо можна ходити. Все рівно мені четвертого ходу маневрів уже не побачити,—краще день перележати, а там зовсім устати здоровим і їхати до своєї столиці. Проте, безперечно, не зашкодило б припоручити мене когось із тямущих хоч трохи в медицині людей, якщо на селі такі є, скажімо, вчителі, чи що, хто б міг краще доглянути, вміло перев'язати ногу і загалом бути при мені на всякий випадок.

— Жадного вчителя ще нема,—сказав секретар сільради.

— І нікого на селі не знайдеться з інтелігенції.

— А знаєш що? — голова вдався до секретаря,—чи не припоручити їх Федосисі?

— Я й забув. Ну-даа!

— Що то за Федосиха? — спитав лікар.

— Одна тут жінка... селянка,—голова глянув якось особливо на секретаря,—вона ці штуки вміє робити.

— Не знахурка часом?

— Ні, ні... В нас таких не водиться.

— А де вона, ваша Федосиха, давайте її сюди,—нетерпеливився лікар.

— Я думаю, буде краще просто помістити їх там на квартиру,—порадив секретар,—не треба їй ходити сюди, крім того, там двоє дітей, не надокучатимуть, як тут.

— Ваша правда,—погодився лікар.

Я тільки слухав і мовчав, цілком оддаючись на волю опікунів. З одного боку, я почував себе немов ніяково, що стороннім людям доводиться за мене

турбуватись, з другого — мені було навіть приємно, що за мене клопочуться.

Іноді знаходить на людину таке, надто при великій утомі чи хворобі, що хочеться позбутись своїх думок, енергії, руху, віддати всього себе іншим, — хай за тебе думають, ходять, клопочуться. Якщо то рідня — почувати насолоду родинного чуття, якщо чужі — почувати людяність людського колективу.

Однак людяність нових господарів була не така, як про неї я щойно склав уявлення. Мое вселення до них вони сприйняли стримано і мовчки. Господар навіть зараз же вийшов із хати. Але що мій настрій був досить розріджений, то я тому надавав найменшого значіння. Стерпиться — злюбиться. Хотілось думати, що то від убозтва господарів, яке при світлі газника виглядало з кожної щілини хати. Може, збентежені, що не буде чим мене харчувати?

Та розмірковувати над тим довго не доводилось. Лікар поспішав.

— Ви що, десь, може, вчилися медичної справи, на санітарному гурткові, чи що? — спитав лікар.

— Ет, трошки... — невизначено відповіла господиня, низька, худа, середнього віку селянка, уникаючи дивитись лікареві в очі.

— Не журіться, вони вміють добре! — зауважив голова.

— Тут і вмілости ніякої не треба. Він зробить усе сам, тільки, може, треба буде що там допомогти, все краще, як бути при людині хоч трохи знаючий, ніж зовсім нетямущий.

І лікар почав розказувати мені, щоб і вона чула, як робити масаж, як перев'язувати тощо. Господиня весь час кивала головою, на знак, що вона тямить. За тим, побажавши швидкого видужання, він попрощався.

— Може, взавтра я вас наздожену, — сказав я на прощання.

— Ні, товаришок, ви вже поки не станете твердо на ногу, не рипайтесь краще.

Незабаром зайшов прощатись і мій „спаситель“, як він себе називав,— помкомроти. Довідавшись про напрям походу, я твердо вирішив узавтра - позавтрім рано наздогнати маневрові частини, щоб дізнатись про наслідки останнього ходу. Попросив помкомроти, щоб той занотував мені головніші епізоди бою.

Розмова була швидка, бо помкомроти спішив ще більше як лікар. Наприкінці нагнувся мені до вуха й шепнув:

— А вам, дружище, щастить і в хворобі!..

— Чого? — не розумів я.

— Дуже гарні очі у вашої „лікарки“.

— Байдуже! — посміхнувшись, махнув рукою.

— Байдуже то байдуже, а дивіться, щоб господар не перебив другої ноги, бачив його надворі — ескулап добрий!..

— А о? — за жартів вийняв я з кишені револьвера.

— Ну, це не спосіб, ви краще добром,— встав і міцно стиснув руку.— А очі — чорт візьми, їй-бо, нічого, я тільки кинув один погляд і зразу вловив...!

Господиня увійшла до хати з дійницею молока.

— ... Як українське небо... До побачення!

— До швидкого! — гукнув йому вслід.

В хаті були тільки діти, що сиділи мовчки на лежанці й дивились крадькома на чужого дядю, який лежав у них на ліжку, та мати, що цідила мовчки біла мисника молоко.

Я лежав і нишком до себе посміхавсь. На серці мені було чогось і тужно, і радісно. Тужно, ніби після від'їзду когось рідного, дорогого, коли самотнім лишаєшся в порожній кімнаті. Згадалась далека батьківська, така ж, як ця убога хата, де я тепер або й буваю раз на рік, або й ні. І радісно — за своє повноплинне життя, що в своєму коловороті закинуло мене хоч би в цю хату, щоб через день - два і ця хата, і це село там, у великих артеріях столиці, були — як блискуче мариво.

— Може, вип'єте шклянку молока?.. Тільки що від корови! — спитала господиня, напівобернувшись од мисника.

— Дякую, — спохватився я від перерваних думок — уяв, — але я ситий... Дуже дякую!..

Звичайно про прихід ранку в сільській хаті літньої доби, крім півнів, дають знати мухи. Чорні, маленькі, одважні і спритні сільські мухи. Ще сонце полощеться десь у японському чи хінському морі, щоб вийти на республіку чистим і ясним, мов народжена дитина, як вони встають і вітають прийдешній день густим гудом.

— Гу - гу - гу - гуду - гуду - гуду !

Дивно : кожна поокремо — вони тільки тоненько дзижчать, а вкупі? Тоді здається — в хату пущено п'ять роїв бджіл.

Краще, як за виміренням годинником, од того гуду встає в хаті господиня. Коротку годину вона лежить з одкритими очима, а в тих очах одвічне мученицьке запитання : що зварити сьогодні на обід? Нічого не надумавши, встає, прикриває голе тіло дітей, виймає з - за мисника гребінку, сідає на лаві й розчісує скудлані за ніч коси, щоб просвітлити голову.

Коси! Краса і одухотвореність жінщини! Вони бувають куці й гидкі, як мишачі хвости, і вони бувають пишні й животворні, як цілюща молодість!

Од пекучого укусу мухи я розкліпив очі й захолюнув, щоб не поворухнутись : чорна лоснюча коса - змія сповзала з голови моєї господині, дістаючи хвостом земляної долівки, а друга спереду ворушилась під її пальцями.

Сон чи яв?

Але ж у ніс уп'ялася муха й жалила, як найзлючіша оса, — виходить, яв? — я тільки замригав носом.

Господиня встала з лави і, низька на зріст, стріпонула ними, що сягали трохи не до колін, як зайвим тягаром. І враз усю її запалило сонцем.

Від несподіваної хвилі блиску вона на одну мить приспустила вії й зараз же знов піднесла їх догори.

Мені здалось,—по спині мені проповз живий страх од її очей.

То були не очі—то була суцільна туга. Божевільно-покірна туга. В якогось письменника я читав про очі підстреленої лані,—я ніколи не бачив очей підстреленої лані—тепер я їх бачив, тії очі.

А вона, як стала, так і закам'яніла, мов різблення, в ранковій купелі сонця.

Ввижалось: уп'явшись у голову, гадюки-коси смокчуть з неї кров,—то до них вона, страдниця, прислуховується. І не кров одну вони смокчуть, а й плоть, лишаючи тільки оболонку у вигляді полотняної бахматой сорочки та вилиняної спідниці,—тому сонце так легко проймає її наскрізь.

На ноги, на обличчя мені сідали мухи, не мухи—роздрочені руді шершні, та я мученицьки терпів їхні укуси, лише б не сполохнути небаченого завоження.

Вона відчувала незрозуміле занепокоєння. Чоловічки розгублено забігали сюди-туди і—зупинились на мені: зразу здивовано, потім тямуще.

Я заплющив очі.

І тут же не витримав, ледь-ледь з-під повік глянув на хату: вона стояла за комином і хутко вклала на голову коси. Думалось, не хватить її маленької голови, щоб їх там умістити, але звиклі руки вміло знайшли їм місце. А коли поверх зав'язала очіпка й напнула хустку, допіру я утямив, чому вчора її голова видалась мені не по фігурі великою.

Господиня підійшла до лежанки, взяла кохту й тут же одягнула. Була це звичайна, збідована селянка, яких є мільйони й десятки мільйонів по наших селах. Я розплющив очі безбоязно й пацнув здоровою ногою, щоб зігнати кусливих мух. Нога ненавмисне вдарилась об перенчю ліжка, і господиня подивилась на мене.

— Мухи не дають спати? — спитала, намагаючись усміхнутись. Інтонація запитання була така, наче вона винна в тому, що в її хаті багато мух, які не дають мені спати, і їй ніяково, — так, принаймні, мені здалось.

— Ні, не тому... виспався!.. — поспішною відповіддю хотів загладити її ніяковість, — учора цілий день спав... День і ніч проспати...

— А блохи вночі кусали?

— Ні, бодай ви сказали одна... — щоб виправдати гостинність, одверто брехав, бо таки добре кусали.

— Дивно! — усміхнулась гірко, — у нас їх стільки є, як маку. Може, ви такий, що до вас блохи не пристають? — в цих останніх словах чулась виразна насмішка.

— Може! — одверто зніяковів од своєї брехні.

— А як ваша нога? — підійшла до самого ліжка. — Покажіть но!

— Здається, почну зараз ходити, — не дивлячись на неї, покійно, як перед лікарем, здійняв з ноги полотняне рядно.

Вона натиснула рукою місце вдару, потім провела від коліна до ступні й назад і ще раз натиснула міцніше.

— Не болить?

— Ні! — знечев'я соромився глянути їй у вічі, а тільки слідкував за рукою, як вона вільно нею водила.

— Зігніть у коліні! — командувала, мов лікар, і, коли я, повинуючись безухильно, зігнув, нога страшенно заболіла.

— Ще полежите! — категорично зауважила. — Покищо вкривайтесь головою од мух і спіть. Я вижену до череди корову, тоді будемо давати якусь раду.

— Я вам дуже дякую, але не турбуйтеся, я й сам усе зроблю, що лікар радив...

— Що ви там будете робити? — Спіть краще! — сказала твердо і вийшла надвір.

Що за селянка? — не міг дійти пам'яті... Невже сільський костоправ? От буде штука, якщо справді мене запровадили до сільської костоправихи. Адже ні лікар, ні я по суті добре не розпитали вчора, що за особа ця Федосиха, звідки в неї ця вмілість...

На печі хтось голосно позіхнув, — я глянув туди: з печі звисились розтоптані, коракуваті чоловічі ступні ніг та ще видно було по рухові ліктя невидкої руки, що власник їх щиро чухався за пазухою. По всіх ознаках то був господар дому.

Я справді заснув ще раз і прокинувся, розбуджений господинею, коли сонце заглядало у вікна з полудня.

В хаті — ні господаря, ні дітей.

Вона десь то допіру прийшла від роботи в клуні, бо була запорошена в полове.

На обличчі й у постаті її на цей раз не було вранішньої приязні-іронії, навпаки — почувалось відчуженість, як ото буває в людях після сварки чи чогось прикрого, що його тільки йно пережив.

Мовчки помила руки й підійшла до ліжка, щоб змазати ногу мастю.

— Не турбуйтеся, я сам! — поспробував одмовитись, бачачи виразно зміну в рухах, — у вас там, певне, робота, то на що вам одриватись, коли я можу й сам?

Вона на мить завагалась, наче міркуючи, чи справді не лишити покладеного на неї насильно обов'язку на самого хворого, а тоді сказала:

— Ні, краще вже я сама добре вимажу, то... може, швидше встанете.

Мене неприємно вразило: не йнакше, як господар насварив, коли йшла до хати. „Може, швидше встанете“ — видно зразу, що хочуть чим швидше позбутись безкорисної завади. Було б краще поїхати до районної лікарні чи zostатись на попередньому мешканні.

В горлі так і застряло запитання, що його був наготовив, де і як вона навчилась санітарної справи.

Бо тут справді було про що запитати: вона надзвичайно вміло робила масаж,— це раз і друге — порепані в долонях, з одубілими пальцями, з чорним закальцем землі за нігтями, руки її були надто малі для селянки.

Вся в увазі до масажу, вона нікуди більш не дивилась, і я міг тепер вільно розгледіти її до найменшої рисочки. Щупла на виду, в цілому вона справляла вражіння ще дуже молодой, якщо б не розсіяні й по лобі, й по лицях дрібні зморшки. Обвітрене, спалене сонцем до тої грані, коли не страшні жадні вітри, жадні сонця, обличчя — в цих зморшках було, як зів'яле. Таке обличчя та ще по дві більших зморшки навскіс од носа завжди старить молоду людину. Ніс — малий, рівний, у ніздрях трошки ніби ширший, полущився зверху од спеки. Ніс не дуже виділявся навіть із загального тла невеличкого обличчя. Більше місця посідали очі з чорними обводами. Смуток ув очах стояв і тепер, але тепер він був не такий, як тоді, вранці, в м'яких переливах сонця. Очі набули більшої тьмяности, а разом і привабливості. Щось, без жартів, правдоподібно було в них від українського неба, тільки неба погідного осіннього надвечір'я, коли в ньому панують холоднувато-сині фарби. Рот — невеличкий, але десь то від зосередкованості роботи чи від тієї відчуженості, з якою вона прийшла до хати, губи були надуті, закоплені. І через те, попри загальний її смутний вигляд, безперечно, без відому їхньої власниці, від губів ішла молода задерикуватість.

Мені від того зробилось веселіше, і на очі, почував, лягає нестримна усмішка. Так дивиться доросла практична людина на надуті губи підлітка.

— Ви... чого так дивитесь на мене? — уклітила мій погляд на собі, закінчивши масажу.

— Вгадую, кілька вам років,—видумав несподівано.

— І на кілька вгадуєте? — пильно дивилась на мене, а в очах появилось щось тверде і недобре.

— Не можу вгадати...

— Однако?

— Боюсь, щоб не збрехати... Жінки не люблять, якщо їхні літа перебільшити...

Нижню губу їй скрунуло, як нервовим тиком.

— То панські не люблять, мужицьким нічого не страшно.

— Не всім мужицьким... — сказав уголос, а нишком не мало здивувався, звідки в неї такі поняття. — Скажіть старій сільській дівці, яка хоче йти заміж, про її справжні літа — очі видере...

— Мені заміж не треба йти, можете не боятись...

— Вам... вам я дав би...

Вона терпляче очікувала.

— Од тридцяти до тридцяти двох... — хоч хотів сказати до тридцяти п'яти. — Угадав?

— А не більше? — губи їй перекривило щось на зразок усмішки.

— Ні...

— Мало... Не вгадали.

— Невже більше?

Мовчки взяла з мисника дві глиняних миски, підійшла до печі, щось там у них насипала, принесла до ліжка й поставила на скрині біля мене, в одній — борщ, у другій — з молоком кашу. Потім принесла зі столу хліб і ножа.

— Обідайте, — і повернулась іти.

— Все ж, ви не сказали, на кільки не вгадав? — не поставав я.

— Мені двадцять вісім років...

— Двадцять вісім? — не вірячи, перепитав: так не в'язались молоді літа з її старою подобою. — То ми з вами ровесники! — виголосив роблено вдоволено, щоб виправити перебільшення.

— Правда?... Скажіть... вам щонебудь говорили голова чи секретар про... мене?

— Ні.

— Нічого не говорили? — пильно дивилась у вічі, перевіряючи правдивість відповіді.

— Нічого. А хіба що?

— Так питаю... Про кожного щось балакають... Обідайте та швидше вичунюйте.

І не встиг зоглядітись, як за нею зачинились двері.

„Особа легкої поведінки чи сільська передовиця, що їй не дає чоловік ходу?“ — запитав я себе.

Хотілося вірити, що друге. З тим і взявся до борщу.

Так, справді, треба пробувати рухатись, і то без палиці, на обох ногах, — вирішив за обідом і спустив ноги на долівку. Раз - по - раз чути — „швидше видужуйте“, „швидше вичунюйте!“ — це скидалось на те, хоч бери зараз та виселяйся. Не яка там поміч, а бачити неприязнь — краще без такої помочі.

При першому твердому ступені вдареною ногою на землю в коліні заболіло так, як би хто потягнув обценьками жили. Проте помаленьку - помаленьку, обпираючись одною рукою об скриню, стіл, лаву, — так дитина обпирається об стійку, — обійшов хату кругом, до ліжка. На лобі виступив піт.

Одвівши біль перепочивком, обійшов удруге. Далі з кожним разом біль не тільки зменшувався, але й ступня ставала на землю впевненіше, твердіше. Що до вечора ще наздожену маневрові частини, в тому я був переконаний. Трохи розходитись, найняти підводу і — гайда навздогін.

На тіло раптом лягла така полегкість, немов літешнього гарячого дня викупався в чистій, прозорій річці й одягнув чисту тонку білизну. Думка запрацювала так виразно, що забулось за хазяйку й хазяїна, голову й секретаря, що захотілось дати роботу самопишущому перу. Враз пригадався вчорашній день, оповідання помкомроти про грандіозне єднання війська з селом, ті картинки, що сам бачив через вікно, — і перо забігало по сторінках дорожнього блок-ноту, тут же, на ліжку. За годину був готовий нарис на цілий газетний фейлетон під назвою „На перепочинку“, навіть за повним підписом.

Якщо на початку невідомо було, що з того писання вийде, то тепер справа стояла про те, щоб якнайшвидше послати його до редакції. Тільки як доставити на пошту, що за кілометрів п'ять - шість од села?

„Послати хіба господаря, заплативши йому за дорогу карбованців два, — подумав, — о, тоді напевне атмосфера розрідниться, а хазяйка не буде напоставати, щоб швидко видужував! Та ще на виході з хати карбованців три за мешкання, — тоді, може, й добрим словом згадуватимуть. А так, зрозуміло, якого іншого ставлення чекати, коли на кожній речі в хаті лежить печать злиднів“.

Намірився вийти надвір, щоб побалакати з господарем за пошту, але до хати вбігли по хліб хазяйські діти, хлопчик і дівчинка, і я попросив покликати тата до хати.

Хазяїн зараз же прийшов, але з того, як поволі переступив порога й тут же зупинився, дивлячись у бік, наче не я його попросив прийти, було видно, що не з великого бажання він виконує мою просьбу.

Досі мені не випадало добре роздивитись його: увечері зараз же зник із хати, вранці спав, — зате допіру розгледів його, як має бути: на зріст вище середній, а то й високий, тонкий, років тридцяти п'яти — сорока, точніше важко визначити, бо все обличчя вкривала руда борода, яку хто-йзна коли він голив; рижі-білі вуса, видно, без усякого догляду, беспорядно спускались униз і закривали рота, ніс великий і червоний; очі немов би косі й через те невиразні й незрозумілі; нечесану чуприну накриває кашкет, що був колись захисного кольору, але за давнього ужитку втратив усякий колір, з вищербленим козирком і круглою масною цяткою на самому чолопкові; у полотняних латаних і перелатаних штанах і сорочці, босий і сутулий, з руками, мов лопатами, що тепер висіли, як не свої.

— У вас коні є? — запитав якнайлагідніше.

— А що? — уривчасто кинув хазяїн, жадним оком не повівши в мій бік. Голос його був глухий, одсуджений.

— Хотів просити вас, якщо маєте коні, щоб одвезли на пошту пакета, я вам заплачу карбованців три... — обрізаний хазяїновою відповіддю, зразу збільшив гадану платню на цілого карбованця.

Ніщо — ні борода, ні очі, ні довгі руки не показали, що його заінтересувала названа сума грошей.

— Не маю часу... Готую насіння взавтра сіяти... Шукайте собі кого іншого!.. — сокирою відрубав три речення, завернувся й пішов.

„Що за сім'я? — не міг я нічого втямити... — Нема часу то нема, але звідки ця злість? Навіть більше — ненавидь?”

Згадав хазяїчине запитання, чи не розказував чого голова сільради про них. Викликати голову, щоб найняв кого послати на пошту, а разом спитати, куди це він мене запровадив лікуватись? Щось у цій сім'ї робиться неладне!

Обпершись голівками об мисник, в хаті стояли хазяїські хлопчик і дівчинка, замурзані, обдерті, з одутлими животами, стояли й пильно поглядали то на мене, то на скриню, де лежало моє репортерське причиндалля — ремінна торба, бльок-нот і самопишуща ручка.

— Що, цікава штука? — укмітивши заінтересованість дітей ручкою, підніс її догори, щоб таким способом привернути їх на свій бік і послати по голову.

Діти презирнулись між собою й повпускали очиці долу.

— Ти як звешся, хлопчику? — попробував підійти з іншого боку.

— Сима, — промовив стиха хлопчик.

— Сима? Гарно звешся! А ти, Симо, читати й писати вмієш, до школи ходив?

— Ні.

— Чому?

— Тато не пускають.

— Не пускають? Кільки ж тобі років!

— Вісім дев'ятий, — як по-завченому, відказав хлопчик.

— Вісім дев'ятий? То пора вже ходити до школи. Чом же тебе не пускають?

— Тато кажуть, що не треба нам тієї грамоти.

— Не треба грамоти? Чого ж це вони так? — питав спокійно, а внутрішньо дивуючись незвичайно. Після того, як мати вміє робити масаж і немов би ходила на санітарні курси, це справді могло вдивувати.

Хлопчик мовчав.

— А сестричка як зветься? — провадив своє далі, йдучи до мети.

— Леся, — відповів брат за меншеньку.

— Еге, та й сестричка як гарненько зветься! — сказав, щоб похвалити, коли насправді був удруге здивований: не Семен чи Симон, а Сима, не Лександра, а Леся, й тут же — „нам не треба тієї грамоти“. З чим чим це могло в'язатись?

Та довго розмірковувати над тим не було коли. Треба було швидше бикликати голову й посилати нариса.

— От що я хочу вас попросити, Симо й Лесю, — перейшов зразу до діла, — ви знаєте, де ваша сільрада?

— Знаємо, од нас недалечко, — відповідав усе той же хлопчик.

— Так от, я напишу записочку, а ви занесете до голови. Добре?

— До присідателя? — перепитав хлопчик.

— Так-так, до „присідателя“, а не буде його, то дасте секретареві, все одно.

Голова відказав, що зараз буде.

Я виїняв два гривеники й дав поокремо кожному з дітей на гостинці. Діти вистрибом поскакали надвір.

Слідом прийшов голова. Без довгих балачок я йому передав пакета, з проханням - наказом — яким би то не було способом, кінно чи пішо, негайно відіслати на пошту.

— А Федота не питали? Може, він поїхав би чи пішов? — вертячи пакета в руках, спитав голова.

— Питаю, немає часу.

— Умгуу! — невизначно мругнув той.

І щойно я намірився спитати, хто вони є й що мої господарі, як до хати ввійшла господиня.

До голови вона не обізвалась жадним словом („Надворі бачились“ — подумав я) і протяжно стала пити воду.

Голова зараз же заспішив, — я не затримував: послати нариса негайно було понад усі інші інтереси, а хазяйка не видно, щоб швидко бралась вийти з хати: після води вона почала поратись з горшками коло печі.

— Товаришу голову? гукнув я йому вслід, — так зараз же й відрядить кого, краще верхи, то буде швидше. А за грішми діло не стало: два - три карбованці — пусте! — навмисне гукнув ці дві цифри голосніше, щоб показати господині, що вони втрачають, коли чоловік не хоче їхати.

Вона ж без найменшої заінтересованости повернулась до мене й запитала:

— Може, будете їсти кисле молоко?

— Та швидше вичунювати? — засміявся, вивіряючи її по очах, як буде реагувати на сміх.

Дивилася мовчки й байдуже.

— От я й так вичунав, дивіться но! — і попростував через хату до порога.

— Так - так, — дивилась на мою ходню, — дуже за вас рада.

— А не за себе? — зупинився серед хати. — Лікарі завжди раді не за хворого, що вичунав, а за себе, що добре лікували.

Вона уважно подивилась на мене, і було в її очах щось більше за вранішню тугу.

— Питаю, будете їсти кисле молоко, бо іншого нічого немає?

— Ні, дякую.

— Глядіть, будете довго голодні, бо йду на річку тягнути коноплі й там забарюсь.

— Нічого, не помру з голоду.

— На вашій охоті... А про лікарів ви сказали добре, тільки я лікар євангельський, якщо пам'ятаєте: „лікаре, вилікуйся сам!“

І, навіть не глянувши більше в мій бік, вийшла.

Здивований втретє, звідки простій селянці знати євангельські тексти, та ще в українському перекладі, я так і стояв серед хати, як до хати прожогом убігли діти, Сима й Леся, підійшли до скрині, поклали біля розкиданих паперів гривеники й мовчки повернулись іти з хати.

— Це на що?—спантеличений остаточно, спитав я.

Нам не треба ваших грошей, — відказав хлопчик.

— Що? — аж сів я на лаві.

Та відповіді не почув, — діти метнули надвір.

В цій хвилині в сінях чи надворі під сіньми голосно забалакали. Один — чоловічий голос, так би хазяїнів, другий — жіночий, безперечно, хазяйчин. Голоси то піднімались, то вщухали. Спочатку, крізь розбиту шибку в вікні до мене долітали тільки окремі слова розмови, і раптом, як на сварці, голоси різко піднеслись.

— ... За всю роботу забула, так упадаєш, — долетів виразно злий хазяїнів голос.

— Не впадаю, а треба бути людиною...

— Я то давно замічаю, що ти почала забирати собі в голову щось інше...

Хазяйчина відповідь була нерозбірлива.

— Йди, чого ж стала, йди, проси за мене прощення, впади в ноги, йди, тільки пам'ятай...

„От воно що, ревності“ — і я швидко зашкунтильгав до ліжка, щоб не застали біля вікна.

В сінях стихло.

Хазяйка сказала правду — її не було та й не було. І бодай жива душа заглянула до хати. Ні хазяїна, ні дітей — нікого.

Від доуки самоти до найменших подробиць вивчив обстанову хати, хоч, власно, не було чого вивчати: старосвітське ліжко, що на ньому я лежав, геть поточене шашлями, між ліжком і лежанкою полик, далі велика піч, чорний давній мисник, через усю хату під стіною лава, стіл, біля стола дерев'яний стілець на трьох ногах, бо одна випала й лежала під столом, між столом і ліжком скриня — те, що в більшості селянських хат. На стінах — ніяких оздоб, ні портретів, ні фотографій, що їх теперішнього часу є в кожній хаті чимало, так само й образів не від ліжка до мисника, а тільки три: посередині, на самому покуті, більший — Юрій Переможець, праворуч — Христос, ліворуч — Христова мати Марія з малим Христосиком на руках. Образи позатикувані помняками й чорнобривцями, що їх надто помітно позасиджували мухи.

Вже й похочувалось їсти, — одрізав шматок хліба й пожував, обмокнувши в сіль.

Пора була реально подумати про свій від'їзд. Для цього треба випробувати свої сили далі хати, — і я, обпираючись на ожуга, що знайшов його в сінях, вийшов надвір.

Сонце показувало на ранній підвечірок, проте пекло, як і в полудень. Кругом по клунях чути було бабукання ципів.

Продибав до перелазу, що на город, і сів: стало сумнівно, чи буде зугарна болюча нога ступати далі.

Роздивившись на подвір'ї, уздрів біля клуні хазяїна, що запрягав у воза коней — білу й булану шкапи. Захотілось до нього заговорити, теплим словом розвіяти даремну неприязнь: о, ці ще ревниві мужі, на один кшталт шиті інтелігенти й селяни — сліпці безсилі!

І щойно дошкандибав до нього, як він скочив на воза, дав коням по батокові й навстоячки виїхав із подвір'я, — курява сховала і його, і воза, і коней.

— Нерозторопний дурень! — кинув йому вслід з пересердя й повернув назад до перелазу,

Не так було неприємно за свій добрий намір, як дивно, що є на світі такі рідкосні диваки, які можуть безпідставно віддавати стільки місця ревнощам, живучи в таких злиднях.

Добрі злидні виглядали з кожної шпарини всередині хати, ще кращі стояли на подвір'ї. Усе, цілком усе в цьому обійсті понахилялось, поперехилялось, валилось: обмита дощами, обтріпана вітрами, хата валилась на город, і тільки три стовпи навскіс стримували її на своїх плечах; хлівець, що в ньому більше дір, як стін і даху, зупинивсь у своєму падінні тільки тому, що під боком трапилась клуня; одна клуня, хоч скривилась і сюди, і туди, стояла міцно: підпорами в неї десь то було міцні дідівські сохи.

Картина була б не повна, якщо не згадати подвір'я, на якому ці будинки-каліки стояли. Подвір'я — досить велике і ще більше запущене. Для такого подвір'я й у доброго господаря не хватило б путньої обгороджі, а в такого — то й потім. Тут була обгороджа різних сортів і ґатунків: стоячий тин, лежачі ворини і навіть штахети, — все це, як і будинки, покривилось і понахилялось, а в цілому світило дір більше як загороджі. В деяких незаходжих місцях подвір'я росли високі густі бур'яни: широколисті лопухи, жовтокровні чистотіли, червоноголові колючі будяки. І хоч би тобі одне фруктове деревце під хатою чи хлівцем!

Пусткою і сумом повіяло на мене від цієї картини. До нудьги, до болю захотілось перенестись у місто — велике, бистроплинне і життєдайне.

І разом з нудьгою-уявою відчув — до хворої ноги ввіходить сила: „каліко, встань і йди!“

Встав і пішов до клуні, найбільшого віддалення, звідти назад до перелазу. В далеку пішу путь вириватись з такою ногою було б небезпечно, проте

для домашнього вжитку і на близьку віддаль вона вже цілком придавалась.

— Отже, за свою суму та й далі суну! — проказав сам до себе вголос. — Залишайся собі, хазяїне, при своїх інтересах, — додав, увіходячи в хату.

Була четверта година дня. До заходу сонця зоставалось добрих три години, то ж, якщо найняти путні коні й виїхати навіть о п'ятій, ще завидна можна бути на місці відпочинку маневрових частин, що, безперечно, після останнього ходу маневрів одпочиватимуть довше дня. Приблизний же напрямок цього ходу вчора дав мені мій „спаситель“ — помкомроти. Не довго роздумуючи, поспішно почав одягатись, і в тому часі, як натягав панчошу на вдарену ногу, одчинились двері, і у сінях став секретар сільради.

Він з півхвилини постояв за порогом, потім стільки ж на порозі, потім спитав, чи можна ввійти, і тоді тільки підійшов до мене і, ручкаючись, одрекомендувався:

— Савицький.

У протилежність голові, людині старше середнього віку, метушливому і в той же час „собі на умі“ дядькові, що з паличкою в руках чимало скидався на колишніх запобігливих старостів, цей молодий парубчак, що йому на губах ледве вибивались вусяки, з повно напханою папкою під пахвою, виступав не по літах поважно.

— Як же ваше самопочуття? — були перші його слова після ручкання.

— Дякую... От збираюсь у дорогу...

— Вибачте, що раніш не міг довідатись. Роботи стільки, що на світ нему коли глянути.

Про роботу він сказав так неймовірно солідно, що мене мимоволі пройняв сміх.

— Нічого, я й так вам завдав зайвих турбот... Скажіть, голова, послав листа на пошту?

— Ага, трохи не забув...

І він почав копатись у папері, що, коли я її розглядив, була навіть не папка, а тверді палітурки з старої бухгалтерської книги.

— Так тобі заморочать голову, — додав, передаючи квитка про здачу спішного пакета. — Як же вам тут: хазяйка доглядає за вами, все робить, як військлікар казав? — запитав таким ревізорським тоном, що я одвернувся, щоб він не побачив моєї усмішки.

— Доглядає... А скажіть, вона активістка у вас на селі, чи що...

— Вона — активістка?..

— Ну да, на сангурткові вчилась...

— На сангурткові? — ще більш здивовано перепитав секретар. — Невже вам досі ніхто не казав про неї й про нього?

— Ні! — забувся навіть за взування. — Хіба що?

— Вони ж обое колишні петлюрівці.

— Петлюрівці?..

— Та й не прості, — вів поволі секретар, — він був якимсь великим старшиною, а вона в тій частині сестрою жалібницею чи навіть фельдшеркою...

В блискавичну мить мені стала зрозуміла поведінка моїх господарів: вони мене ненавидять, як більшовика. І в той же час усе це було до того несподівано, що я тільки мовчки дивився на секретаря.

— Ага! — нарешті обізвався навмисне байдуже, ніби те мені не так уже й цікаво, — вони тутешні?

— Він тутешній, це його батьківщина, що на ній сидить, а вона, кажуть...

Секретар несподівано замішався, — на порозі стояла вона. Вона завжди, як той вічний жид прибувала вчасно, щоб не дати себе виявити, але з мене був справжній репортер, щоб не пропустити такого матеріалу. В тій хвилині, як через одчинені двері лягла з неї на долівку тінь, я вже твердо вирішив, що нікуди я сьогодні не поїду.

Недбало кинувши секретареві „слава богу“, вона

допитливо глянула на мене, — в очах її тепер я бачив не тугу, а велику трагедію, що підтверджувалось несамохіть почутою розмовою з чоловіком у снігах.

— Ви ще не померли з голоду? — усміхнулась до мене і для того сміху, я бачив, увібрала всю свою витриманість і силу волі, — вона розуміла, що на цей раз прибула невчасно.

— Як бачите, не тільки не помер, а твердіше став на ноги.

— Я справді став озутий і одягнений на долівку, нічим не показуючи, що її особа в новому освітленні мене надто зацікавила. І в той же час докметиковався, що бути мені зовсім здоровим — не в інтересі справи, а щоб довести сказане, пішов через хату, але хвора нога „зашкутильгала“ навіть більше, як перед тим, на подвір'ї.

Зразу мені видалось, — балакають надворі, а коли підвів з подушки голову — глуха розмова йшла з горища.

Перед сном хазяйка порадила мені відчинити хатні двері, щоб не було так задушно, — тепер двері зачинені.

Я десь то встиг заснути добре, бо навіть місяць, що сходив пізно, ліг ясно окресленим прямокутником од східнього вікна мало не до дверей.

„Хто міг би розмовляти? — обіперся на лікоть, — якщо хазяїн повів на нічні коні, а на горище пішла спати одна хазяйка з дітьми. З дітьми балакає?“

Але ж пізній час, а розмова точилась безупинно, то підносячись невиразно, то стишуючись глухо.

Раптом голоси стялись, і утла стеля загупала, ніби як хто йшов чи борюкався. Я інстинктивно вихватив з-під подушки револьвера і на здибочках, хоч то боляче для хворої ноги, підскочив до дверей.

На горищі вшухло, тільки стримувано хлипали діти.

— Не скавінчіть, щенята! — прошепотів зі злим наголосом чоловічий голос, що зовсім виразно пройшов до хати через комин.

Я ступив до припічка і всадив голову під комин утямивши, що комин великою люхвою виходить на сіни й так буде краще чути.

Діти притихли.

— Убий мене на смерть, чого ти мене мучиш, убий? — благала хазяйка, і з інтонації голосу, в якому не було ні нотки сантиментальності, ні плачу, я зрозумів, що це благання щире.

— Почекай, ребра поперетрошую — сама здохнеш! — заговорив хазяїн притишено, й зарипіли щаблі драбини, з чого я здогадався, що він злазить згори.

— Я тебе молю — убий мене зразу! Зрадила я свою клятву — виконуй умову, убий мене, я не можу й не буду весь вік свій жити бусурманом...

— Не можеш? — прошепів люто, — так знай, Варваро, мені все рівно, не вб'ю, а повішу до бантини за коси й так будеш висіти...

Мене нагло рвонуло в сіни, але було пізно — надвірні двері зачинились за хазяїном.

Опам'ятавшись, я зупинився: все стихло, тільки діти захлипали знову.

— Симо, Лесю, чого ви плачете? — став на другий щабель драбини головою врівень з горищем.

Діти замовкли й, видно, прислухались.

Крізь велику дірку в стрісі східнього причілка простягнувся жмут місячного сяйва аж до комина: нерухомим плазом лежала на сіні хазяйка.

Ужалений нестримною люттю, я скочив через одного щабля просто на здебку, а звідти в один віддих на хатнє горище — і ніяково суп'ятився: місячне проміння вільно гуляло по хазяйчиних голих ногах, бо сорочка була заключена трохи не до соромицького тіла. Збитою кучмою лежали їй на спині коси.

Відступив крок назад, щоб дати про себе знати.

— Що сталося?

Мовчання.

— Я думав, злодії вдерлись, хотів уже стріляти?..

Ні звуку.

Забувши за обережність, щоб не вразити ноги, в одній хвилі був на землі й назад із квартою води. Збиту під ноги спідницю накинув на голе тіло, далі рішуче взяв її попід пахви (на руки тиснули сухі ребра), перевернув догори, обсмикавши сорочку, і, підтримуючи одною рукою за спину, підніс кварту до рота: зуби їй були зціплені, мов склеєні каруком, і вода поллялась по бороді на груди.

Притримуючи своєю головою її голову, а рукою відтягуючи вниз бороду, силою розціпив зуби й увіляв на ковть води.

— Що... хто такий? — пацнула по кварти рукою, незрозуміло озираючись.

— Це я, ваш кватирант! — спустив руку з її спини.

— Ви? — незрозуміло дивилась на мене, — чого ви тут?.. Ах! — звинулась у бік і впала, скоцюрблена, головою на свої безвольні руки.

Одна коса відкинулася й простяглася по сіні впо-довж місячного саява.

— Заспокойтесь, випийте води, заспокойтесь! — поклав руку на її плече, що здригалось від унутрішнього глухого плачу.

І враз відчув, що від цього худенького загостреного плачу, від цього звинutoго в клубок тіла, від цієї безпорадно кинutoї чорної коси — в мою істоту до ниття в серці, до дрожу в колінах переходить солодкий жаль. Воднораз руки міцніють, стають цупкі — до дітливої люті на її мучителя.

— Випийте води, заспокойтесь!.. Так же не можете собі? — рішуче потягнув за плече й посадовив безвольну. — Напружте всю волю, зберіть сили, і тоді щось надумаємо... Так же не можна... Випийте!

В. БРИСКІН
З альбому художника

Насильно перекинув кварту, тримаючи її рукою за плече, — вона ковтнула два ковті.

— Ще трошки. Отак!..

По спині їй раз - по - раз пробігав нервовий дріж. Натиснув на плече дужче, щоб навіяти свої сили волі.

— Заспокойтесь!

Вона здвигнула очима, щоб одсторонитись, і при-тулилась щільніше, навряд чи добре усвідомлюючи свій вчинок.

— Нема в мене ні волі, ні сили... Колись було...

Дріж по спині проходив тепер ледве помітними хвилями.

— Є! — рука мені сама собою впала з її плечей. — Сім років доброхотно терпіти каторгу з каторг — я вас не знаю! — треба мати вашу силу волі!

Допіру, десь то як слід отямившись, глянула на мене своїм уперто сумним, а не розм'якшеним, як доти, поглядом.

— Вже розказали вам усе?

І, не чекаючи відповіді, зараз же перевела погляд на дітей.

— Діти, ви не спите? — схопилась на ноги і тут тільки побачила, що вона в одній сорочці. — Вибачте, будь ласка! — і непримушено накинула на себе спідницю.

Що далі вона розгортала пасмо свого життя, то боязніше мені робилось за своє тверде рішення — допомогти їй визволитись з цієї каторги.

Правда, я розумів, що моя порада про втечу — тільки плохенький сірничок до її давно достиглого наміру, але ж, обполоскана співчуттям і надіями згорьована душа її розкрилась до дна, — а в цьому й крилась небезпека. Переживши все наново і глибоко, теперішнє життя її знов може видатись немичним і навіть бажаним. Тоді раз — і на нівець пішли всі яскраво змальовані мною картини її визволеного життя в місті: вона залишиться тут — назавжди.

В мені ж несподівано людина перемогла репортера — не матеріял, як на початку, сам по собі мене вже цікавив, в життєвий факт, де збігом обставин моїй участі належить важуща роля.

Подумав: історію її життя можна буде вислухати без врони на дозвіллі, тепер же треба взяти провід розпитування в свої руки, щоб розпалити більшу ненавись до теперішнього стану. І тільки вона зробила коротку павзу для перепочивку чи для переходу до другого епізоду, спитав, хоч по змісту оповідання ще далеко було до того моменту:

— І склали таку безглузду умову?

Вона глянула на мене.

— Двері надвір, мабуть, не замкнені? — злякано, замість відповіді, прошепотіла.

— Не бійтесь! — почувши, що племінь ненавись в ній горів, не вгасаючи, міцно стиснув її шкарубку руку, — хай тільки посміє! О! — вийняв із кишені револьвера й настановив у напрямку до дверей.

— Ні-ні, я не хочу вас підводити під халепу... Я краще замкну...

— Посидьте, я сам! — насильно втримав її за руку.

— Вам, може, не цікаве те все, що я розкажучу? — спитала так само припритишено після того, як замкнув двері на засов. У голосі її чулась прохолода.

— Що ви, що ви? — гаряче заперечив. — Дуже прошу! Я сам же вас упросив... Ви зупинились на тому, що, коли zostались біля розбитого корита, він згадав за батьківську землю, за матір удову...

Навмисне сказав „біля розбитого корита“, хоч вона так і не висловлювалась, тим накладаючи тавро іронії на всю справу, за яку вони боролись, ідучи безухильно до поставленої мети.

Пильно подивилась на мене.

— Вибачте, що я вас запитаю: ви українець, чи... українізований?

— Українець, — насторожився від несподіваного запиту.

— Дуже перепрошую за це питання,— в голосі їй знов появилась попередня м'якість,— але, мені здається, хай людина самих крайніх комуністичних поглядів, якщо вона українець, то краще зрозуміє, що призвело нас до такої умови — клятви, безперечно, безглуздої, як ви її назвали, і як от уже сім років я її покуюю...

— Або ж не видно пана по халяхах? — попробував навмисне пожартувати, — дивіться. — Підняв голову вверх, потім повів з боку вік, кожен раз наставляючи в фокус місячного проміння, щоб їй краще бачити.

— Бачу, бачу... Буде! — попробувала всміхнутись.

— Може, вас бентежить моє ім'я й прізвище, — свідомо розійшовся далі, — так це мій газетний псевдонім, а справді я звусь Йосип, ще й Козаренко, селянин, партійний, нежонатий... Що вам ще додати з анкети?..

— Буде, буде, вірю! — поклала свою руку на мою, щоб так спинити, і зараз же рвонула назад.

Я зробив вигляд, що нічого не помітив.

— Отже, якщо не втратили остаточної довіри й тепер — прошу, доказуйте!

Коротку хвилину сидів мовчки, з оберненими на комина очима, немов захопившись грою місячних візерунків - зайчиків.

— Вас більше цікавить наша умова? — не міняючи пози, спитала.

З цього запитання складалось вражіння, що вона далі буде розказувати не тому, що почуває насущну потребу викласти своє горе, а просто з чемности, що я поставив її в такі умови й прошу. І пошкодував, що перервав її: як іноді можна помилятись у психологічних розрахунках.

— Будьте ласкаві. — щонайтепліше заговорив, — якщо вас не утруднює, розказуйте по порядку від того моменту, коли ви зупинились, і так само докладно, як розказували...

— Власно, розказувати зосталось мало...

Очевидно. інтимність моєї просьби зробила гарний вплив: голос їй набирав попередньої, оповідальної інтонації.

— Так, ви правду сказали: ми опинились біля розбитого корита...

Це вже був цілком попередній тон розказування, але від нього повіяло такою неминучістю, що я злякався за наслідки визволення — і мовчав.

— Як зараз бачу: темна, бездоріжна березнева ніч у закинутому, глухому волинському селі...

— Тієї ночі те село ходило ходором, хоч нас туди ввійшла невеличка горстка... Та й то з тієї горстки більше було хворих, ніж здорових, добра половина хатів стогнала від них...

— Нас кількоро медичних робітників падали з ніг, щоб хоч обійти всіх...

— За два дні відступу я з ним майже не бачилась. Увечері він мене відшукав у якійсь хаті біля хворих і попросив вийти. По його вигляді я здогадалась, що має сказати щось важливе — чи ж за три роки спільного життя не можна вивчити всіх одтінків настрою? Проте в тій хвилі я не уявляла, що надійшов кінець усієї нашої боротьби...

— Так, ніч була темна — хоч виколи око, проте село клекотало, як у казані...

Тут уже була не потреба висловитись, одвести душу, розказавши про своє бідове життя, тут було глибоке, напружене переживання. Тільки в глибокому переживанні можуть знайтися глибокі слова й образи, — це я розумів по собі.

— При відступі, коли кожної хвилини ворог може наздогнати й оточити, така необережність мені здавалась надто незрозумілою, про те я його й запитала, але він мовчки взяв мене за руку, пересадив через тин і, в'язнучи в болоті, вивів на город...

— Ти не лякайся! — сказав, коли відійшли геть далеко від рудинків.

— Чого мені тебе лякаться?

— Не мене, а того, що я тобі скажу.— Тримаючи його руку, я відчула нервовість.— Кінець усьому!..

— Чому кінець?— Напружила всю силу волі, щоб бути спокійною, буцім не тятила, хоч утятила все в мить.

— Чи чуєш, як валують, немов собаки, наші люди?— важко дихаючи, спитав він.— Я пішов звідти, коли брались за зброю: свої на своїх... Щоб... щоб більше до них не вертатись...

— Заспокойся, заспокойся!— гладила я йому руку, та випробуваний кількома роками спосіб на цей раз, я почувала, не вплине— він трусився, мов у пропастиці, а з ним і я.

„Пропаше з визволенням діло!“ подумав я.

— Може, ще не все пропало?— заспокоювала я його, хоч сама не вірила в те.

„Справді, може ще не пропало визволення?— подумав я,— адже все йде до сьогоднішньої події, де я зможу взяти провід розпитування в свої руки, скерувати в потрібне річизе її горе й розжевити бажання визволитись“.

— Все... І я вже зробив з того для себе тверді висновки... Не допіру, ні... Не подумай що погарячився,— давно в мені те бродило; може, півроку, а може, рік; признаюсь, крадькома від тебе, щоб не бентежити твого спокою й запалу— раз і щоб не здаватись тобі малодухим— два... Бо ж ти мені не тільки дружина, а й поплічник у боротьбі...

Оповідачка зробила довгу павзу: можна було думати, що їй так цікаві місячні витівки на комині.

— Три роки ти була мені за дружину— і не тільки за дружину: за найближчого друга, найдорожчого приятеля, найкращого товариша ти мені була... Сьогодні розв'язую тебе від усього: можеш піти з тими, що підняли зброю за більшовиків, можеш піти з тими, що показують чемодани за кордон, і... можеш піти зо мною...

— З тобою...

— Куди?

— Всюди.

— Почекай, ти ж не знаєш, куди?

— Навіть на смерть...

Голос їй задрижав, як до краю накручена струна, й обірвався.

„Однако, хороший психолог, уміє підставляти ефекти! — подумав я, — почекай же, і я тобі підставляю ефекта. Буду не я!“ — і мимоволі стиснув у кулаки руки, немов щоб зібрати всі свої сили.

Це вже не був простий людяний обов'язок визволити пригнічену жінку з біди, це вже була ревність до чужих сил, це вже було болюче бажання вийти переможцем із складного життєвого сюжету.

Так неспокушений читач боліє за свого улюбленого героя в центрах сюжету літературного.

— ... І поклали смертну клятву: безповоротно йдемо на землю...

В голосі їй ще стояв інтимний дріж тільки що пережитого, але разом з тим проглядали нотки чогось нового, злого.

— Цебто назад, до первісного життя? — уловивши те нове, побачив, що на часі взяти провід оповідання в свої руки.

— Мало того! Віднині забуваємо: за надбання культури і вселюдські ідеали, ідеї й визвольні прагнення...

От де гімназична і в той же час рабська, ганебна для людини клятва! — явне обурення виклала в мені ця умова, — і ви... ви те все без найменшого вагання прийняли?...

Як бачите... Все так склалось... я вам розказувала на початку: в університеті перший відкрив мені очі на національну справу... повів боротись за ту справу... і раптом роздоріжжя... з ким підеш, куди підеш? то хапала, то рвала слова, щиро виправдовуючись.

— Розумію... Я вас не виную навгуг, — не сподівавшись на такий ефект од свого зауваження, поспішив скористати цей момент, — добре те, що бодай пізно, а ви усвідомили свою помилку й тепер її виправите...

— Не тепер, не тепер я її усвідомила! — не дала доказати, — ото ж і горе моє, що з першого ж дня, як стала на землю, усвідомила, — відповідно до настрою мінявся і стиль оповідання на уривчастий, прозаїчний.

— Матеріально чи духовно усвідомили? — йшов з невпинним розрахунком до своєї мети

— Матеріально чи духовно?.. — перепитала, щоб виразніше зрозуміти ці поняття. — Ах, так, матеріально насамперед... З мого оповідання ви ж бачили, що я землі тієї не відала, і хоч за два роки я її стоптала багато, проте й після того не знала, що в ній завіряється, її нутра...

— Ідеалізувати землю й ритись у ній — велика ріжниця?

— О, те я випробувала на своєму хребті... Спочатку ходила по ній, як на милицях... Тільки добрість незвичайна свекрухи, що жила при мені три роки, підтримувала мене...

Котресь із дітей крикнуло зо сну, хазяйка з острахом глянула в той бік.

— Знаєте? — зашепотіла, хоч до того балакала впівголоса, — перейдімо на здебку; боюсь... можуть побачити, а ви не знаєте, що це за... шпиги, взавтра все розкажуть йому... батьківські діти...

— Фу гидота! До чого може дійти людина.

— А як же мені? — очевидно забула за те, щоб перейти на здебку. — Я ж уклала в них усю душу... Після смерті свекрухи вони тільки й утримали мене на світі, хоч тоді як було важко...

— І це той, що звав себе найближчим другом, найдорожчим приятелем, найкращим товаришем?..

— Земля мені тоді вже не була страшна, — не помітила мого зауваження, — навчена свекрухою, я по

ній ходила твердіше, але ж яка рація з того ходіння? Адже довколо, тільки сліпий не бачив, буяло життя, про яке нам і не снилось, і так хотілось закачати рукави й працювати не остогидло, з всією своєю істотою...

— І ви... ви з такими поглядами не могли всього порвати тоді ж?

Вона деяку хвилину мовчала, ніяк перевіряла те в собі, нарешті сказала:

— Ні, не могла... Спільний шлях життя в радостях і печалі, діти... врядигоди його просвітління... Затаєно, в собі, переносила все, гадала — оброзумиться, бо бачила — і в ньому кипіла не до землі сила, тоді відкинемо ту клятву, щоб стати обом до роботи...

— Не пробували вмовити? Адже з вашим розумом і силою волі...

— О, пробувала! Тільки після кожного разу він більше лютів, а згодом почав зганяти злість на мені, наче зраджую нашу клятву навіть своїми розмовами... А це, як побачив військо, то всім оскаженів...

— Він... він вас б'є?..

Настала тиша, така тиша, що здавалось, чути, як місячне проміння шерхотить павутинням на стропі.

Голова її хитнулась, як надтята, й упала на груди.

— Ще одна хвилина, — промовив з розстановкою слів, відчуюючи виразно, як нагнічується в мені злість, — і я його був би пристрілив без суда і права!..

Сидячи з нею пліч-о-пліч, почув, як скакнули її плечі. Обхватила руками коліна й упала на них головою.

— Заспокойтесь!.. Узавтра кінець усьому!.. Інакше я не виїду звідси!..

Узяв її руку в гострому лікті, що ходив ходором, і стиснув, злегенька потягнувши до себе, щоб підбадьорити.

Рука, як нежива, висковзнула їй з-під голови, й у ту ж мить почулось стримуване ридання.

„Нехай виплачеться, — подумав, — їй од цього полегшає“.

І, провівши своєю рукою від ліктя до долоні, затримав на нерухомих холодних пальцях. Під легким навівальним потискуванням рука оживала.

— Не плачте! — провів ніжно від долоні до плеча й назад, — більше він з вас знущатись не буде!..

— Жити... Жити хочу!.. — з таким одчайдушним боєм вирвалось їй із середини, що мені здалось — тіло її не витримає зовнішнього опору й захлинеться в плачі.

Не хватало слів, щоб заспокоїти, — я ще не чув такого божевільного бажання жити — і мовчки гладив по косах, що теж здригались простягнені по спині.

І раптом відчув якусь неймовірну близькість до неї. Це не була близькість до людини в горі — це була близькість до жінки — з усією силою волі й безпорадністю, з усім перейденим життям і безнадійно-покірними очима, з довгими косами й щуплим тілом. Немов од її кіс через мою руку в тіло мені переходила надзвичайна сила і, зробивши обіг назад із тіла в руку, робила руку дужою і твердою.

Сягнув рукою через спину під пахву й насильно підвів голову з колін — сиділа безвольна, спираючись на мою руку й плече. Голова її тепер майже лежала мені на грудях — од кіс ішов буйний плин землі; здавалось, от-от я в ньому потону: губи впились у голову, у коси.

Кволо зворухнула головою.

Мов ударений током, одсахнувся назад — рука несамохіть упала з-під пахви долі: всього і враз обхопив болючий сором. Сором і жаль.

Місяць давно повернув за південно-східній ріг даху, зачеплюючи великий причілковий отвір невеликим косяком. І тільки крізь зрешетяну щілинами стріху південного причілка тепер сочилися димні місячні цівки, що освітлювали горище, а на стропі хиMERні павутинні плетива.

Вона сиділа зламлена, з застиглими сріблинами сліз на виду і з своєю маленькою головою була як дівча - підліток, миле і безпорадне. Я взяв її страдницьку руку й підніс до губів.

— Не треба!.. — але руки не відбирала.

— Як брат! За ваші надлюдські страждання і невгаслий дух життя!

У сінях цвіркотів цвіркун.

Я ліг спати, коли сонячне світло боролось з місячним, а прокинувся — в хаті стояла півтемінь. Блискавкою в свідомості пройшов план утечі — підкинутий від себе, скочив із ліжка.

„Невже вечір?“ — сполохано тернув сірника, щоб глянути на годинника.

Дві години.

„Ночі?“ — перелякався остаточно й допіру тільки вкмітив, що всі троє вікон позапінювані ряднами: в одному місці крізь дірку в рядні скупно пробивався сонячний промінь, під рядном у середньому вікні настирливо билась у шибку десь то велика муха.

В хаті — й живої душі.

Од серця зразу одлягло. Утечу призначено на смеркання, на дев'яту годину, щоб якраз прибути до поїзда, що йшов об одинадцятій годині вечора. Дві години на дорогу до станції — за вісім кілометрів од села — досить, бодай пішки. Я ж маю їхати підводою.

Весь план утечі полягав у тому, щоб про те не догадався рижий зубр, мій „любий“ господар Федот Бабушко, бо за одної гадки, що він про те довідається, Варя вся дрижала.

Було умовлено: над вечір вона піде дотягати конопель, узявши з собою для людського ока кошика, ніби в ліс по опеньки. Ліс тягнеться заклом до півстанка, їй не стане жадної небезпеки проблудити в ньому до вечора й чекати мене на узліссі, біля Великих Моги́л.

„ВОЙОВНИЧИЙ МАТЕРІАЛІСТ“.

Збірник українського Інституту Марксизму, вид. ДВУ,
ціна 4 крб. 50 коп.

Він вийшов вчасно, він, що з таким нетерпінням був очікуваний культурним радянським світом Секретар редакції подзвонив, як того треба було сподіватись до т. Г. Овчарова, який без жадних заперечень і подав до редакції нижче друковану замітку. Отже — слово має т. Г. Овчаров:

„Вихід у світ першого на Україні науково-філософського збірника „Войовничий Матеріаліст“ є знаменна подія як у філософському, так і взагалі в культурному розвитку України. Це перший науково-філософський збірник, що виходить українською мовою взагалі і вже цим підкреслює свою зв'язаність з розвитком української соціалістичної культури...“

„... Особлива вага (в збірнику) статті П. Ганина, що кидає світло на стан філософії на Україні в минулому, ставить проблему створення історії філософії на Україні і висуває для цього схему разом з низкою зауважень щодо матеріалу для побудування такої історії. Для багатьох справді оці ось засади авторові будуть несподіванкою, в той же час вони цілком обгрунтовані. „Історія філософії на Україні не така вже бідна, у всякому разі, вона не так дуже бідніша, наприклад, від чеської, навіть польської — тільки що ми, через свою філософську малокультурність та брак філософської традиції, свої історії філософії не знаємо, а тому думаємо, що її зовсім немає. Справді, то ми лише повинні її вивчити“.

„П. Демчук у своїй статті доводить, що діалектичний та історичний матеріалізм на Україні має свою історію глибшу ніж звичайно до цього часу уявлялося. Це автор стверджує, розглядаючи Зібера як „дійсно першого проповідника ідеї історичного матеріалізму на Україні“.

„Автор виступає проти невірної по суті тенденції, що встановилася в російській літературі — цебто ігнорування значіння Зібера в історії марксистської філософії в Росії. Протистоячи цій тенденції, П. Демчук стверджує, що „Зібер є на ділі першим справжнім марксистським філософом на всьому Сході Європи. За це голосно промовляють твори Зіберові і особливо рельєфно це виступає на фоні того „самобутнього“ народництва, що всіх ще давило тоді своєю ідеологією, своїм світорозумінням. Коли Плеханов йшов ще за народниками, то Зібер уже з 1868 р. відмежувався од них“ (ст. 155). Про справжнє відношення Зібера до діалектичного матеріалізму дає відомість надрукована в збірнику мало відома стаття Н. Зібера „Діалектика в її застосуванні до науки“.

Я за дня сховаю її чисту спідницю й блузку собі в сумку (озутись у віщо вона не мала — купимо в найближчому місті), найму підводу і, тільки звечоріє, виїду з села. На станції візьму два квитки й, буцім то пройтись, піду залізничною колією на схід, до того місця, де ліс підходить до колії; звідти понад краєм лісу яких кроків сто до Великих Могил. Їх дві, вони справді великі, їх легко побачити.

Там вона одягнеться в чисте й підійде під станцію (на станцію не заходитиме, в усіх на очах гулятиму я один), і, щойно надійде поїзд, вона сяде в найдалший задній вагон. Сідати поокремо, поїзд безпляцкартний, зійдемося на другій станції.

День для втечі добрий, хазяїн іде на цілий день у поле сіяти.

„Хороший планчик! Будь ти який хитьор, а тут я тобі приготую ефекта по перше число!“ — аж усміхнувся до себе, перевіривши плана в уяві.

По тому підійшов до середнього вікна, зняв рядно. Мухи загули роєм, кидаючись на мене, і я з ніжною подякою подумав про ту, яка так дбайливо застерегла мені сон. З особливим холодком радості, що вночішня подія — не сон, закрокував по хаті: зараз побачу її в денному освітленні.

В м'язах почувалась надто помітна енергія людини, яка цілком здорова, людини, якій дано не тільки жити, а й творити радість життя.

Захотілось більше світлості, ясности, повідтулював усі вікна й безпричинно підійшов до скрині: на краєчку, біля самого ліжка, лежав пописаний листочок — його не я писав — схопив у руки:

„Обід стоїть для вас, насипаний, у печі. Обідайте самі, бо я несу в поле чоловікові обідати й, мабуть, забарюсь, буду помагати йому скородити. Не обезсудьте за недоладне писання: не пам'ятаю, коли тримала в руках олівця.

Варя“.

Папір із бльок-ноту, що лежав на скрині поруч з іншими розкиданими моїми речами, писано хемічним олівцем, що при бльок-ноті. Із задоволенням відзначив вільне повадження з моїм письмовим приладдям: виходить, я для неї тепер як свій, отже боятись за якусь переміну вночішньої змови не доводиться. І це матірне піклування з їжою, і це трохи наївне й у той час щире „не обезсудьте за недоладне писання“, і це мудре „буду помагати йому скородити“ — все було мені надто приємне.

Перечитав щидулку ще раз — писання справді недоладне: невпевнене, незв'язане, з кількома грубими описками, зате начерк літер — енергійний, чоловічий, що казало за велику силу волі маленького автора.

Що двері о цій хвилині рипнули за нею, те я відчув, не обертаючись. Щось нез'ясоване стримало мене стати з нею віч-на-віч зараз же, дивився в записочку.

Стукнула чимось біля мисника; не витримав довше, повернувся, усміхнений. І усмішка злетіла з уст, тільки глянув на неї. Закутана хусткою по самі очі, вона мовчки розв'язувала з великого рушника горшки, що в них носила чоловікові обід. Ні слова привіту, ні погляду в мій бік, складалось таке вражіння — біля скрині порожнє місце чи, принаймні, неживий бовдур.

— Бачте, яке з мене ледащо, тільки що встав... — забалакав перший.

— А чому вам не спати? — не мигнувши в мій бік, сухо відказала.

— І як же я, щоб ви знали, перелякався, — хоч і обрізаний несподіваною відповіддю, провадив своє далі, щоб з'ясувати зміну її настрою, — прокидаюсь — у хаті ніч, глядь на годинника — друга година... Трохи не закричав у відчаї...

Вона звільна повела головою в мій бік, наче вперше бачила перед собою. Очі їй були страдницькі, такі, як учора вранці, при сході сонця.

— Або вам хто заважає спати хоч би дві ночі поспіль?

— Як то?... А умова?..

— Нікуди я не піду й не поїду,— відказала, йдучи з горшком до печі

— Ну що ж, воля ваша!— повернувся по павзі до скрині й почав машинально складати розкидані папери.

В інтонації мого зауваження проглянуло щось більше як розчарування. Вона безперечно відчула те: поставила на припічок горшка і стала з опущеними долі руками, з очима— в кубашку.

— Я дуже вдячна за ваші турботи, і вибачте, що даремно морочила вам голову своїми розказами.

Спочатку глянула на мене вибачливо, потім підійшла до полика й сіла.

— Сядьте, — показала на ліжку, — поговоримо.

Непримушений — сів.

— Я вірю у ваші добрі наміри, — надто заспішила — мабуть, боялась, щоб ніхто не надійшов, — але сьогодні по дню наново обдумала наші нічні розмови й плани: куди втікати, пощо?... Життя, як той упир, висмоктало з мене всі соки: нема в мене тепер ні ума, ні серця... ні тіла. На що я здатна, кому потрібна?..

Хоч усе речення промовила, як завчасно приготоване, проте наприкінці розсудливий голос її зрадив — почулось благання. В одну мить я зрозумів — вагання є неминуче й не в такій справі, як зміна всього життя, — вчора його не було — прийшло сьогодні — й надійно глянув їй у вічі.

Вона, немов того чекала, заговорила знов.

— Ви не гнівайтесь... Вашої сердечної участі в моїй долі я не забуду повік... Але, прошу вас, забудьте про все, забудьте, що бачили й чули, їдьте своєю щасливою дорогою...

Кожне слово їй тепер виривалось з болісною силою, — в час безнадійного розстання так вимовля-

ються слова, — а я несхибно дивився їй у вічі: глибокі, холодні й до болю привабливі.

Всередині мені раптом заклекотіло божевільне бажання — піти на негадані вчинки, тільки вийти переможцем.

— Ви... ви вірите в мою щирість, чи... не зовсім?...

Вчула захований підступ і не розуміла, хотіла вгадати по моїх очах.

— Я сказала...

— Частково, чи зовсім?

Очі їй на моїх очах помітно більшали.

— Зовсім, — ледве прошепотіли уста.

— Я вам пропоную поміч безкорисного друга... Хочете?... Хочете? — підсунувся ближче до полика й понизив голос, — узавтра я з вами одружусь.

Здавалось, її очі вискочать з орбіт від напруження.

Я чекав на відповідь: чверть хвилини, півхвилини, хвилину.

І вона похитала заперечливо головою.

— Сестро, сестро! Що може звучати краще за це слово в кличному звороті? О, я буду вірним і ніжним братом, будьте певні, Варю! Доля не дала мені сестри, в ранньому дитинстві я позбувся матері, виріс, не знаючи ласки ні другої, ні першої. І я не раз думав: чому людина, позбавлена природою ласки очей сестри, не може її собі знайти, створити? Га? Ну, не з одної матірньої утроби вийшли — та хіба суть у тому? Суть у близькості серць, у взаємній підтримці справжнім братнім словом і ділом. Я собі так уявляв сестру: вона мучиться в чоловічій неволі, йде по пораду до брата, і брат визволяє її з дупких пазурів звіра — чоловіка. Зате коли й брата спіткає життєва незлагодa, він іде до сестри, щоб сестрина рука лягла йому на стомлене чоло, а волюшкові очі зняли з рамен навісний тягар...

— А радість?..

— Ще більше повинна бути неподільною. Саме радість мого життя й привела до бажання визволити вас із біди, саме радості легко перемогти горе... Ви можете за інше спитати: а дружина? Так би мовити, вірна подруга життя в радості й біді? — Варя кивнула головою на знак згоди — я вгадав її приховані думки. — Хіба може зрівнятись чисте братньо-сестринє чуття з чуттям подружжя, бодай найідеальнішого? Тим більше, що таких у природі не існує?..

Так я говорив, власно, коментував ту згоду, на якій ми зійшлись, що вона таки поїде. З мого боку це була не мелодеклямація, не солоденька водичка, не „пил у вічі“ — це була моя теорія, над якою думав і навіть практикував, не знаючи в житті свого рідної сестри. не раз і не два. Цю теорію мені досі не щастило перевести в життя, вірніше — довести до тривалого часу, — сестринє або братнє чуття переходило в звичайне чуття двох людей протилежної статі, які одно одному подаються — теорія кінчалася там, де починалась практика. Такий стан, мені здавалось, виникає через те, що за сестер мені траплялись особи надто молоді й мало спокушені життям.

Нині, коли, щоб тільки вийти переможцем, знечев'я запропонував обездоленій і до краю знівеченій жінці стати за дружину, — спам'ятався, чекаючи на відповідь: яка нелюдська зневага!

Тоді в розпачі почав оправдовуватись: не те хотів сказати. Іменно, хотів запропонувати безкорисну поміч брата: справді, втямив — як ніхто ніколи, вона відповідала моїй „сестриній теорії“.

Не зразу, ні — я говорив довго й переконливо — поки мої слова почали на неї впливати. Зразу зацікавилась моєю теорією й уважно слухала, потім почала розпитувати про те, що їй неясне з теорії, ще потім заговорила сама, розказала про свої сьогоднішні вагання, що спричинились до відмови тікати з насидженого кубла.

Найбільша записка — призналась — діти. Вчора ввечері, розсерджена, що вони „батьківські діти“, твердо вирішила — хай застаються йому. Сьогодні, коли йшла з поля додому й лишала їх там, щоб, може, ніколи не побачити, всередині надверезилась. Надто шкода стало меншенької, Лесі.

І я говорив знов. Я знайомив її з радянським правом, на якому вона мало розумілась, я говорив, що аби їй вирватись, то ми його обезшкودимо першого ж дня, що його рукам більше не дістатись до неї — в законному порядку одбереться від нього не тільки Лесю, а й Симу.

Я повторював, щоб згладити прикрість од свого попереднього пропонування, сказане вчора — про радість бути вільною людиною, про радість робити ту роботу, яка людині до серця, що я докладу всіх сил, щоб вона працювала по своємулюбому фахові — медицині — й вона таки буде працювати!

— А вам, Йосипе... не знаю по батькові...

— Степановичу... Можна без батька...

— Йосипе Степановичу, не пошкодить нічого по службі, що ви зв'язуетесь з колишньою петлюрівкою? Признаюсь, цього я теж побоююсь. Хай мое життя пропало, нащо шкодити іншим?

— Ну, за це не турбуйтеся. Усім так званим колишнім якщо вони щиро каються й хочуть працювати на користь радянської влади, будь ласка, радянська влада тільки допомагає... А ваше життя не пропало — воно тільки почнеться.

— А то не буде зрадою селу, — ніяково благально зловила мої очі, — покинути землю й перейти на іншу роботу?..

— Що ви? — ні трохи не здивувався з цього запитання, — в цей час, коли для відродження нашого життя треба загвинтити всі шруби, доглянути кожну найдрібнішу галузку, навіть злочинно сидіти й копірситись у землі, де й так є сила зайвих робочих рук, що не вміють ні до чого більше тих рук

прикласти... Мене в нелюбові до села не можна обвинуватити, але я знаю, що нас піднесе тільки життя всегранне, а не обмежене одною землею...

Мої відповіді й пояснення виходили трохи патетичними й подекуди газетними — те я розумів, але після остаточної втрати надії на її визволення і нової, зразу несмілої, потім рішучої згоди все ж утікати, мною опанувало таке піднесення, що інших слів для розмови на той час я не міг знайти. Я крокував по хаті на крилах перемоги; я вертався до кожного, що порушив сам або вона, питання по кілька разів, я перевіряв кожне питання й окремі слова, розглядав з усіх боків, поширював, коментував, я звав її панібратським „Великомучениця Варвара“, з чого вона болісно посміхалась, я... я...

В той же час не випускав її ні на хвилю зі свого зору, вивчаючи кожен рух: якийсь невидний червочок сумніву порою ворухився в мені — це теж, мабуть, сприяло надмірній моїй балакливості.

Вона чесала в далеку дорогу коси. Розпущені на повно, вони одливали смолною позліткою, вкривши всю її щуплу фігурку немов траурним напиналом.

Ні, сумніви даремні!

День до вечора повз, як на чумацьких волах. Тривога все ж не відходила, хоч був одягнений у дорогу, з торбою через плечі, де лежали, закриті паперами, Варині блюзка і спідниця. І тільки коли вона з кошем у руках, кинувши прощальну посмішку, пішла „тягнути“ коноплі, почув себе спокійно.

За допомогою секретаря сільради коні на станцію загодив добрі; тепер з тим же секретарем ходив по селу, виходив за село, на річку, сидів у сільраді, знайомився з роботою, немов мені хто й зна як цікаво все те бачити і знати, — щоб одволікти від'їзд на пізні смеркання. Селянин-підводчик навідався до сільради, чи не пора запрягати, а я казав, що треба

почекати хазяїна з хазяйкою, що не гарно так виїхати, не подякувавши й не попрощавшись. На доказ, що конче бажаю їх бачити, кілька разів ходив до хати — на дверях висів замок, як повісила його Варя, заховавши ключа в умовленому для чоловіка місці.

На добре смеркання підводчик прийшов знов і повідомив, що Федот із дітьми поїхав з поля.

— Запрягайте і під'їжджайте туди.

Удвох з секретарем прийшли на подвір'я, коли Федот випрягав коні. Хата стояла ще на замку

Привітався — хазяїн виглядав привітніше. Почастував цигарками і його, і секретаря.

— Отак що їдемо, — сказав, коли трохи поговорили про всяку всячину і побачив, що підвода під'їжджає сюди. — Не знаєте, де хазяйка? хутко буде? Хотів подякувати їй за турботи й догляд.

— Не знаю, де вона так довго, — допитливо глянув на мене, — пішла тягнути коноплі, казала — заскочить у ліс по опеньки...

Підвода зупинилась біля воріт.

— То, може, трохи почекати, вона прийде скоро? — навмисне спитав голосно, щоб почув підводчик, і глянув на годинника.

— Щоб не спізнитися! — зауважив підводчик. — Або ви не знаєте бабів? Зійдуться, то будуть балакати до півночі.

— А бандитів у вас не водиться в лісі? — звернувся до всіх, головню маючи на увазі підводчика.

— Та так що не чути, проте нема спокійніше їхати зарання.

— Ну, то я вже не буду чекати — ніби вдовольняючи підводчикове бажання, погодився. — Тоді буду просити вас, — вийняв бумажника і вдався до Федота, — передасте хазяйці отцю мою подяку за її клопоти, — наготовив дати п'ять карбованців.

— Та хіба не все рівно — що вони, що вона? — зауважив секретар.

І то правда! — погодився. — Отже, прошу: дуже дякую за все, і вибачте, що завдав зайвих турбот.

— Я грошей не візьму.

— Чому? — здивувався більш, ніж треба.

— Ніяких турбот не було, а що полежали в хаті, то хати не перележали.

— Та бери, Федоте, чогс там! — захоплював підводчик. — Раз дають — бери.

Я стояв з простягнутою рукою.

— Беріть! — вмішався секретар.

— Ні, не візьму, — категорично захитав головою, — сховайте собі.

— Тоді доведеться чекати хазяйки! — напоставав я.

— І вона не візьме.

— Не торгуйтесь, пізно! — нетерпеливився підводчик.

— Сховайте! — недоволено кинув секретар.

— Ну, що ж, мушу, — поклав гроші назад до бумажника, — дозвольте, в такому разі, так вам подякувати, і прощайте.

Хазяїн мляво подав руку.

— Всього найкращого вам, Лесю й Симо! — поручкався з дітьми, — ростіть великі й гарні!

Секретар скочив на воза й собі, звисивши ноги з драбини, щоб провести мене за село.

Коли виїхали за ліс, на чисте поле, аж недалеко від станції з - за чистого небосхилу вийшов великий, трошки на краю ущерблений, місяць.

Сиза молочна півтьма розіллалась у той бік, де, за словами Варі, мали бути Великі Могили.

— Вони тут недалеко? — спитав селянина - візника, підготувавши його до запитання розмовою про могили загалом.

— Та он, де ліс заходить клином до чавунки! — показав пужалном.

Досі весь план ішов надзвичайно добре, такого навіть не можна було сподіватись за розкладом.

З уяви не виходив останній хазяїнів допитливий погляд: ану, не дочекавшись її, поженеться на станцію? Адже він не такий дурний, як удає з себе?

До поїзда zostавалось більше години, хоч розмовами і частим запалюванням цигарок я всіляко стримував підводчика від швидкої їзди. Біля станції навмисне довго з ним балакав надворі, щоб скоротити до поїзда час.

І, наче новак у великому місті, переступив станційного порога. В залі сиділо й ходило до десятка пасажирів — для невеличкої станційки цифра, безперечно, велика. Мені трохи відлягло. До відходу поїзда можуть прибути ще, і тоді не так помітно буде касирові, що я братиму два квитки.

Спитав у пасажирів, чи не давали квитків, і зайшов до вартового по станції, щоб довідатись точно, кільки часу лишилось до приходу поїзда. Рівно година. Чи скоро даватимуть квитки? — Зараз.

Вийшов на платформу, щоб краще орієнтуватись в обстанові, а повернувся — стояла черга за квитками. Пасажирів побільшало.

Прислухався, куди беруть квитки, — найбільше до найближчого міста. Придивився — касир записує для себе маршрут кожного квитка. Чи не халепа? Взяти два квитки до столиці — то ж явно йти на викриття своїх карт! В пошуках Варі, не сьогодні-завтра, він насамперед удариться до касира — цим провінціалам здорової пам'яті не позичати! — такий і такий „юнгштурм“ дійсно брав два квитки. А чи не права вона, чи не поженеться він у запалі навздогін за нами? Чи не краще для справи на початку слідів не залишати?

Підступив до віконечка й назвав найближче окружне місто. До речі, — вирішив — там і про наслідки останнього ходу маневрів довідаюсь. За цими клопатами про них так і забув.

З квитками в кишені пройшов вперед — назад по платформі, зразу біля самого станційного будинку,

потім віддаль од будинку удовжив і нарешті, оглядаючись, поволі попростував залізницею до ліска.

Місяць світив навіжено: таку ніч призначено, безумовно, не для втечі від нелюбого чоловіка. До того ж дві якихось пари поокремо гуляло там, де їх найменше можна сподіватись. — недалеко від ліска Але, очевидно, інтересу особливого я від них не зазнав — з переплетними руками вони навіть понахиляли голови, як побачили мене, і пішли назад у напрямку до станції.

З півдня ліс уклинювався в залізницю й перескакав невеличким гаєм на другий бік. Тінь із гайка лягала на залізницю, в тіні зупинився, глянув назад — тих дві пари манячили здаля розпливчатими силуетами.

Скочив через рова — дві могили — от вони! Конусовидна тінь простягалася од них по полі. Забило дух: за кілька кроків — вона, і зловив себе, що йду трохи не навшпиньках, хоч явної потреби в тому не малось. Зупинився на узліссі, проти могил — тиша. Здавалось, чути, як б'ється серце.

Легенько-легенько свиснув, як умовились, і прислухався: от захрустить гілляччя й вона вийде. Зхвилину чекав, напружений, відгуку — бодай шерхнув вітерець! Бодай хитнувся листочок! Ступив далі в гліб лісу, свиснув голосніше. Така ж тиша.

Незрозумілий осграх пробіг по всьому тілі: вона не прийшла, вона не прийде.

А може, навмисне мовчить, щоб подразнити; може, сховалась за могили? Пройшов до могил, обійшов кожну — нікого.

Не прийдеш — не треба! — брала злість.

Став на вершку одної могили: місяць піднявся више — стояла тиха українська ніч.

Раптом довколишню тишу прорізав калаталом дзвінок — поїзд вийшов із ближчої станції. Глянув на годинника — зосталось двадцять хвилин.

І, не знаю з чого, ввірував — вона прийде. Вона

завжди прибуває в потрібні для неї хвилини. Чекати до останку.

Двадцять хвилин — час і довгий, і короткий: за двадцять хвилин може пройти в уяві все життя і може не прийти до голови жадного путнього образу й думки.

Я думав про могили. Я думав про тих, що насипали їх високі, — хто вони і пощо лежать? Мої далекі предки, чи їхні переможці?

В кривавій боротьбі вони наклали головами чи заралом ходячи? Кільки слів вилято з блакитних очей дружин їхніх на могили високі?

Ніби стало ще тихше, і я відчув: із заплавів, із лісів, зокола пролітають над головою забуті сторіччя, і дике серце, одшліфоване на точилі міських тротуарів, набрякає предківською кров'ю.

Ні, це не сторіччя летять — це мчать вершники на бистрих конях. Хто вони, вершники?..

Земля загула під поїздом, застистів гудок і в млості замовк — а я стояв і чекав.

Показались банькасті очі поїзда — а я стояв і чекав.

Паротяг зупинився, захекано — а я стояв і чекав.

Тоді свиснув пронизливо і різко — прислухався — бемкнув дзвінок.

Міцно сплюнув і, як у перегонах, побіг навпростець до поїзда, щоб не зостатись. Щоб тільки не зостатись!

Поїзд запихтів і рушив. Та я таки добіг, і я вискочив на східці одного з задніх вагонів.

І враз, очі в очі — мій квартирний хазяїн, Федот Бабушко. Я тільки став на вищу східцю, щоб увійти до вагону, і зупинився — невже він? Він. Він навіть кілька хвилин ішов за моїм вагоном, щораз одстаючи й одстаючи, аж поки його не проминув останній вагон, а потім і зовсім не стало видно.

Я ввійшов у середину вагону і несамохіть мацнув свою ремінну торбу — там були спідниця і блюзка, трофеї моєї... поразки, чи перемоги?

Так, це був матеріал. Це був матеріал, що по нього досі в моїй практиці не було.

Проте я з ним не спішив. Газета повна відгуками маневрів — треба вичекати. Вичекати і, щойно трохи вляжеться, бабахнути.

О, чого не дали б репортери великих і малих газет, щоб довідатись про мою пригоду! В свідомості, що ніхто не довідається, я ходив до них. дивився їм „наївно“ в вічі, заздрих їхнім нарисам про останній хід маневрів і нишком потирав руки від задоволення.

Голова моя працювала покищо в напрямку оформлення матеріалу: який спосіб викладу добрати і як завбільшки — нарис, два, три? Матеріалу, напевно, хватить і на три, але мені думалось — більшого ефекту досягну одним фейлетоном. Рішуче і враз! Потім можна буде коментувати — дати малюнок села в цілому (огляд і розмова з секретарем стануть у пригоді) і показати окремо сільську владу, під боком у якої водяться зубри.

Так, і назва фейлетона теж була готова — „Зубр“, а епіграфом до нього виписано текст з книжки „Життя тварин „Брема (скорочене видання для школи й домашнього читання).

Брем про цю тварину писав: „Я бачив кілька зубрів у різних зоологічних садах, спостерігав і робив над ними досвіди. Всі вони однакові: за молодости ставляться приязно до людей, а коли старішають, то їхня скажена дикість проривається наверх, і ніколи їхній сторож не може їм довіряти. Вони завжди лишаються упертими й непокірними, хоч мало-по-малу починають ставитись у деякій мірі дружньо до своїх знайомих. Але кожна зміна їхнього становища або звички зараз же обертає їхній гарний настрій в надто поганий... Червоний колір викликає в них дужий гнів, і через те людині, яка одягнута в яскравий колір, загрожує серед них небезпека“.

Не сховаю, не спішив з нарисом ще й тому, що боявся за наслідки, щоб не пошкодити їй, Варварі,

якщо вістка про викриття дійде до рижого зубра швидше, ніж рука правосуддя посадить його в клітку.

Людське боролось з репортерським — адже матеріал од мене не втече? І шойно наготовився до бесіди з редактором, щоб через нього зв'язатись з прокуратурою й одночасово, як почнеться розслідування, вдарити фейлетоном, — дістав листа. По штемпелю побачив, що лист „з тих країв“, а від кого? За всіма ознаками — од секретаря сільради Савицького.

На правду сказати, це теж було за причину, що я гаявся з викриттям — чекав листа від цього хлопчика. Вийджаючи з села, умисне взяв з нього слово — не далі трьох-чотирьох днів він напише дописа про ремонт шляхів і містків у їхньому селі, а я дописа передам до „Радянського Села“, де його з моїх рук скорше надрукують. Знав, що він не проміне повідомити про Федота після втечі Варвари. Тепер же, коли вона зосталась, чи не напише, що робиться в Бабушків? Дивувала мене поява Федота на станції. А не напише — виходить, усе там без змін.

Савицький писав:

„Тов. Осип Козар! Посилаю Вам дописа „Шляхи та містки полагодити“ під псевдонімом „Свій“. Газету з надрукованим дописом попрошу прислати мені.

Тепер спішу повідомити Вам про Варвару Федотову Бабушко, в якій Ви стояли на квартирі. Того вечора, коли Ви їхали з Клітного, пам'ятаєте, її не було, і Ви ще довго мусили чекати, бо хотіли заплатити їй 5 карбованців за квартиру. Ви так і поїхали, бо Федот не хотів брати грошей. Коли підводчик що завіз Вас на станцію, вертався додому, наполовині дороги він зустрів Федота, що гнався верхом на коняці, а куди, не міг розпитати, бо той мчав, тільки порох здійнявся

Барки не було на другий день і на третій. Люди почали говорити. Пішов я з головою розпитати, де вона ділась. Нам було підозріло, куди він того вечора їздив.

— Пішла, — каже, — на друге село помагати моїй сестрі картоплю копати.

— А куди ти того вечора їздив?

— На станції доганяв свого квартиранта (тобто Вас), бо він забув якісь папери.

Може, й так, чекаємо, коли вона вернеться. На четвертий день одна селянка мочила в річці коноплі, влазить у воду й наступає на людину. Вона злякалась і втекла з води, та чоловік її взяв дрючка й витягнув Варку. На шиї був прив'язаний камінь і вся набралась водою.

Заявили нам у сільраду, ми Федота зараз же арештували і викликали з району лікаря і слідчого. Слідчий його допитав.

— Я невинний, це вона втопилась сама, — каже Федот.

— А куди ви їздили того вечора?

— Признаюсь, як на сповіді, ніяких паперів я не возив, а думав, що вона втекла на поїзд, щоб піхати до міста, покинути мене.

А про папери й що вона копає в сестри картоплю, видумав, бо йому було б соромно перед людьми, якщо вона справді втекла б од нього до міста.

Таке він розказував слідчому. Слідчий під розписку пустив його, поки поховає жінку, а після того, щоб явився до району.

Слідчий розпитував також і про Вас і записав, у якій редакції служите.

Сьогодні Варвару поховали, і Федот дуже плакав. Отаке в нас зробилось.

Не забудьте підписати під дописом „Свій“.

Секретар Клітинської сільради В. Савицький“.

Тоді я й написав відомого в свій час нариса „Зубри“, звичайпо, поминувши особисті моменти.

Прочитали „Зелену кобилу“? ІНТЕРМЕДІЯ БЕЗ МОРАЛІ

Чи не правда, на таких творах треба вивчати таємниці подужання фактури й матеріалу, тайни непереможного впливу митця на свого споживача. Цікава проблема!

Недавно один столичний репортер розповів нам маленьку історію, що відпинає крайок зовсім цього нерозв'язаного питання.

Ось що розповідав репортер.

— З міста Крижополя до мене в гості приїхав у столицю мій друг, сількор Невгомонний.

— Я багато читав про ваші мистецькі досягнення,— сказав Невгомонний.— Веди мене скрізь. Веди мерщій. Показуй все, що має відношення до мистецтва.

— Гаразд!— гордо вигукнув я.— Передусім— до Будинку Літератури. Там ти побачиш дещо цікавого. Ввесь цвіт українського мистецтва, що кидає своє проміння на...

— Ходім,— категорично перебив Невгомонний.

На другому поверсі було темно. В буфеті, біля столику сиділа компанія: два поети, чотири письменники, художник, півдесятка артистів.

— На в'городі верррба ррря-асна-а...— ревли півтора десятки горлянок.

В біліярдній цокотіли кулі, гукали баси й дисканти.

— Чотири шари фори. Я йому набив суху. Четвертий, дуплет у куток. Ну й молодець Володя! От коли б він вірші так ловко писав, як шарики ганяє...

— Хто це?— глухо запитав Невгомонний.

— Це цвіт мистецтва,— трохи розгублено відповів я,— що кидає проміння на...

— Ходім,— тихо сказав Невгомонний.— Ходім у Березіль.

Після другої дії „Альо на хвилі“ він тихо схилив голову на груди і безтурботно заснув.

— Альошо! — скрикнув я. — Ти спиш? Скучно тобі? Не подобається?

— Як тобі сказати? — позіхнув він. — Театр чудовий. Але мені жаль артистів і режисерів. Жаль. „До сльоз, до мученья“. Навіщо ж коштовною бритвою стругати олівці? Ходім, друже. Сумно мені.

„Справжній варвар - провінціал, — подумав я. — Ну добре. Покажемо тобі ще оперу. Побачимо, як ти затанцюєш“.

Ішла четверта дія „Тараса Бульби“.

Невгомонний похнюпився і похитав головою.

— Ну як, Невгомонний?

Він тикнув пальцем на сцену.

— Тисяч п'ятнадцять, мабуть, влетіла постановка.

— Ов-ва! — гордо скрикнув я. — А тридцять не хочеш. Подобається?

Він засмутився.

— Читав я у себе в Крижополі, що ми повинні боротись з голаками, медом, горілкою, шароварами, з отією підсолодженою хохлацькою романтикою, що заважає нам раз назавжди забути про „Малоросію“. І що ж ми бачимо на сцені столичної опери. Подивись ти на цього „Тараса з Києва“...

— Ти просто присікуєшся! — розсердився я. — Ходім спати. Завтра поведу тебе по редакціях. Ти побачиш там цвіт мистецтва, що...

— Знаю. — відмахнувся Невгомонний, — що кидає проміння. Знаю.

Вранці ми прийшли до редакції журналу, в якому я тоді працював.

— Я вам покажу ще один ребус. — кричав якийсь патлатий літератор. — Чудовий ребус. Називається „зат - менее соннца“.

— Ходім, — смикнув мене за рукав Невгомонний. — Пошукаємо іншого проміння.

Ввечері в цирку він заснув біля колонки. На мое

запитання про „людину - фонтан“ він відповів, що йому дуже прикро признатися, але він не може погодитись з твердженням, що людина, яка випиває навіть 35 шклянок води — є те саме проміння, що освітлює мистецькі шляхи епохи.

Про Харківський Червонозаводський театр він сказав, що такі постановки він уже бачив у себе в Крижополі на виставах Драмгуртка добровільної пожежної дружини.

— Ти варвар, Невгомонний,— образився я.— Ти нічого не розумієш. Провінційальна пиха засліпила тебе.

Ішли додому мовчки.

Підходячи до Будинку Промисловости, він зупинявся. Закам'янів. Підвів очі до гори.

— Що це?

— А,— байдуже відповів я,— це — Будинок Промисловости.

— Чому ж ти й досі мені його не показав?

— А навіщо? — стомлено запитав я.— Ти ж прохав показувати тобі тільки те, що має відношення до мистецтва, що кидає своє пром...

— А це що? — обурено заверещав Невгомонний.

— Це? Це так. Будинок собі — та й годі.

Невгомонний кинув на мене такий погляд, що я здивувався, як від мене не лишилася маленька купка попелу.

Довго дивився він на будинок, прицмокував, присиштував, приголомшено хитав головою.

Ранком, коли я ще спав, він поїхав у свій Крижополь.

На столі я знайшов записку:

— „Воістину справедливо сказано, що осел, „який уп'явся очима в одну з цеглин величезного будинку, нездатний побачити і зрозуміти всієї величності, грандіозності велетенського спорудження“.

... Не знаю,— ображатися мені на Невгомонного чи ні?

(пригоди парубка
з променистими очима)

(уривок із роману)

Ю. СМОЛИЧ

Пригода перша, він народжується на світі. Безсумнівно, найвидатнішою подією в його житті був самий факт його щасливого народження.

Знаменно й те, що з цього дня й до самої смерти наймення його так і лишилося, власне, невідоме для всіх, крім, звичайно, рідних батька та матері.

Дебела, але симпатична сповитуха прийняла його кричущого з розшматованого й роз'ятреного материного лона і тріумфуючи рекла:

— Парубок буде!

Це був він. Так парубком і залишився він на ціле своє недовге життя.

На вгороді в цей час цвіли сояшники. Біля перелазу рясніли рожеві мальви. Батько скрутив великого сояшника і підклав немовляті під голову—

— Рости щасливий і мудрий!

Потім зірвав ніжну мальву і дав щасливій матері до рук—

— Дмухни в нього ніжність і цноту!

Безталанному батькові притьмом хотілося, щоби з парубійка був мудрагель і добродій. Але сам він не був ні кметливий, ні кебетливий, і не мав дозвілля на добрі діла. Він викохував свині в сажу, сів жито і сплачував недоїмки після неврожаїв та пошести. Єдиним зиском були йому власні діточки, на яких упадку майже не було. Він побажав дитинчаті ще довгого віку та доброго здоров'я і пішов між свої свині. На цьому урочиста і святкова частина скінчилася, і з цієї хвилини батько перестав розпізнавати новака від інших своїх спадкоємців.

Мати поклала мальву за божницю, підтикалася і понесла свиням їство. Тричі на день вона виймала одну з своїх грудей і совала її немовляті між ясна. І ніжність, і цноту, що їх так щедро зичив синові батько, парубійко міг набути тільки таким непрові-

реним способом — через материні сосці, з її молоком. Але з цим же молоком всмоктував він і бацилі горя, злиднів та безталання.

Коли минула належна кількість днів і дитинчатині очі почали добре розпізнавати околиці, мати замилювалася в вільну хвилину з їх особливої краси, проміністости й лиску. Але батька це стурбувало, і він нерішуче висловив побоювання — чи не сліпим, крий доля, вродилося це чергове цуцня?

Покликана на консультацію сповитуха — жінка стара вже, але досвідчена — виконала традиційні маніпуляції з жариною, запаленою тріскою і соняшним світляком. Чудні очі досконально реагували на світло. Неймовірний батько проте не вгамувався і висловив інше побоювання — чи не вродженого дурня привела, крий доля, його пришелепувата дружина?

Це тяжко було зразу перевірити, і тому остаточне вирішення відкладено на пізніше, до якої-такої дозрілости народженого. Мсцевий ескулап, — відставний військовий фельдшер Гурій Максимович Удовиченко — подав здогад, що таке може свідчити про надзвичайну, вроджену короткозорість. Але, не мавши будь-якого авторитету поруч із вищепоіменованою сповитухою (особою популярною не тільки в цьому селі, а й у цілій околиці), що проте такої думки не висловила, він прогнозу свого не обстоював і пішов додому до своїх бджіл.

Отже, немовля передано під догляд і на виховання найстаршій з батькової генерації — тринадцятилітній Оксані. Таким чином, з другого місця після „*lunatum*“ парубійко розпочав своє віднині самотійне, але багато від чого залежне життя.

Пригода друга — він вирушає в широкий, але не безмежний світ — 5 серпня 1916 року, тобто саме перед „спасом“ — в надвечірню і тиху годину, коли в сумирному надмістечковому аері тихо хлюпали передпразникові передзвони,

з затишної провінційальної пристані відчалив ветхий пароплав.

Річка ця, де стояла тоді пристань, ще й досі не переіменова і по - старому зветься Дніпро - Славута. Щождо назви самої пристані, то її вже переіменовано двічі чи тричі, колишне її ім'я стерлося на сторінках історії, і тому нині нема ніякої змоги навести його читачеві. До того ж тепер пристані цієї і зовсім нема — її зніс найближчий комгосп з причин абсолютної нерентабельності: місцеве населення через свою атавістичну некультурність неспроможне було експортувати нічого, крім хліба, а цей товар, як відомо, після сплати продподатків іде на рідкі виробы високого градуса і споживається майже виключно самими ж продуцентами.

З цих причин водяні ходаки минають нині цей заштатний берег, і неவிбагливі туристи з чардака пасажирського пароплава мають нагоду милуватися і захоплюватися з його дичавини, марно шукаючи крізь скельця бінокля пустотливих наяд чи там якихось німф.

Замість їх коли - не - коли промайне в кущах хвіст рябої корови або задріпана спідниця ретельної прачки зневажить брутальним дисонансом сувору незайманість фарб прибережних хашів.

Але 5 серпня 1916 року на цьому місці ще красувала новенька дощата пристань, яку збудовано за рік перед тим спеціально для найзручнішого експортування новобранців з околишніх сільських нетрів на бучну арену світової війни.

Не дивно тому, що відпливаючий пароплав проводжали не самі тільки привітні й запашні дзвони околичних церков Ген дужче за передзвонні акорди лунав плач і голосіння скривджених матерів та жон, що в наївності своїй ніяк не хотіли перейнятися патріотичним ентузіазмом і пишатися з славної долі, а в майбутньому не менш славної смерти своїх гречко-сіїв та свинопасів.

Пароплав одплив, і після нього лишилася тільки темна борозна в Дніпрових хвилях та невгомонні схлипування. Зате на чардаку було багато людей — тверезих, на підпитку і зовсім п'яних. Вони співали, грали на гармонь, свистіли, кахикали, верещали і т. ін., словом — на всі заставки силкувалися виявити свій сум, свій одчай. Вони стояли вздовж облявку суцільною лавою і некліпливо видивлялися на рідний берег, аж поки зник він за немилосердним зворотом річища. Найчуліші з них і після цього лишилися стояти — хто втираючи сльози, хто горланячи соромицької пісні, а більшість розбрелися по чардаку і взялися вечеряти, гуляти в карти або просто радіти з друзями і ворогами з свого передчасно загубленого життя.

Осторонь від усіх, на самісінькому носі пароплава, за купою традиційних в таких випадках лиць при-тулився один з пасажирів. Навіть найкороткозоріша людина помітила б зразу, що цьому юнакові не може бути ні 20, ні 18 років і що ні в якому разі він не з числа новобранців. Йому щонайбільше було шістнадцять років — вік ще замалий для того, щоб офірувати ним на полі брані.

Зрозуміла річ, що це здалося капітанові підозрілим. Він відповідав за пароплав, за екіпаж, за пасажирство і не хотів, щоб йому знову нагоріло, коли б на найближчому етапі жандармерія зняла з чардака юного ентузіяста, що раніш, ніж це дозволено законом, схотів наложити життям своїм за віру, царя і відчизну. Отже, справедливо міркуючи, що це черговий втікач на фронт і шукач геройських пригод, капітан закликав бортжандарма і витискав хлопця з - за купи линв.

— Паршиве цуцєня! — зволав до чести матері безчесного пасажира обурений капітан. — Ти навчишся розпізнавати військовий пароплав од пасажирського і добре знатимеш адресу білетної каси після прочухана в жандармському управлінні найближчої пристані. Будь певний, що тобі відпаде завзяття офірувати своїм кудим життям раніш положеної норми віку!

Капітан був справедливо обурений з зухвалою наміру порушити законні приписи, а ще більше — перейнятий жалістю до своїх безщасних дітей, яким довелося б стати сирітками, коли б після цього чергового, і далеко не першого, непорядку на його пароплаві начальству урвався терпець і воно заслало б його на фронт. Він стукнув по голові невдачу - пасажира і збив йому грубого солом'яного бриля.

Бортжандарм був п'яний і нічим не міг допомогти ні капітанові, ні його жертві. Ноги йому ніяк не хотіли слухати наказів з мозкових центрів і раз-у-раз хвищали, як у щирого футболіста. Тому злощасний бриль, підкотившись до ніг блюстителя ладу, відскочив, як пружний м'яч, і, шарахнувши під поручні облавку, м'якими спіралями спланував у хвилі.

Юний пасажир зостався простоволосий і не міг уже заховати свого засоромленого й переляканого обличчя. Погляд йому безпомічно подвоївся. Одна половина виявляла цілковитий переляк перед всемогутніми хазяями пароплава, друга бігала по облавку і свідчила про пізнє жалкування за необдуманим рішенням їхати пароплавом, звідкіля й втекти навіть неможливо. Він, звичайно, не міг мовити й слова і без опору дав відтаскати себе на камбуз, де колишня комора з-під живої птиці правила тепер за тимчасову буцегарню для правопорушників з чардака.

Він сів у куток і заплакав.

Комора, проте, не була порожня. В другому кутку сидів інший правопорушник і старанно мастив птичим послідом садна на вилицях і підборідді. Вся його фізіономія була за живого свідка мистецької роботи капітанових чи бортжандармових кулаків.

Він дав переплакати своєму новому товаришеві і тоді, більше з нечев'я, аніж з цікавості, запитав:

— Скудова ти?

— З Бережан, — схлипнув знеславлений шукач героїських подвигів, — наша хата третя край шляху на Київ. Тато викохують свині.

Шановні читачі!

Адже ви чули про художника Анатолія Петрицького. І не тільки чули, а десь певне й бачили в театрі його декорації та строї, коли не в Харкові — то в Києві, коли не в Києві — то в Одесі.

Та скільки б ми не говорили про Анатолія Петрицького то все дно не скажемо краще, ніж він малює. І в цьому читачі „Літературного Ярмарку“ давно переконалися. Коли ж хто ще не переконався, то незабаром переконається, бо ми говоримо про того самого Анатолія Петрицького, що одяг нап. „Літературний Ярмарок“ у сорочку й оздоблює його береги з книги в книгу прекрасними малюнками. Окрім того, про Петрицького ще до нас дуже багато писали, і хоч завжди гірше, ніж він пише фарбами, проте ми, спеціально для невір і скептиків, подаємо тут дві цитати із статті Василя Хмурого в № 7 журналу „Життя й Революція“ 1928 року.

„Не пізнаєте ви в усіх цих полотнах і того київського бунтаря, що 1917 — 18 року наводив жах на академічні уми й широукраїнські почуття золотоговерхого Києва своїми вухвалими, як беззневне сонце, етюдами. Веселкові фарби футуристичних етюдів київського періоду і постаті запорожців, зумисне незграбні, примітивні, немов зроблені спеціально для образи почуття „прекрасного“ членів клубу „Родина“, з руками, схожими на весла, і веслами, схожими на руки, — які далекі вони, але які й незабутні.

„Петрицький в процесі свого розвитку органічно поєднав своєрідність української образотворчої культури й світову техніку, ставши цим в історії відродження образотворчого мистецтва поруч з небіжчиком Георгієм Нарбуттом і в авангарді сучасного українського образотворчого мистецтва“.

Ми не маємо причин не вірити Василеві Хмурому. Коли ж ви, шановні читачі, хочете переконатися, що й Василь Хмурий і ми пишемо про Анатолія Петрицького щирю правду, то можемо порадити вам тільки одне. Підіть до першої-ліпшої крамниці — вже вийшов у світ альбом „Театральних строїв“ Анатолія Петрицького, підіть, звичайно, не для того, щоб подивитися на це історичної ваги видання ДВУ, а для того, щоб купити. Правда, альбом цей трохи задорогий — 15 карбованців. Проте тут не слід забувати англійської приказки: я не такий багатий, щоб купувати дешеві речі. Та ви й самі переконаєтесь, що 15 карбованців для такої книги навіть недорого. В альбомі 29 строїв у фарбах, друкованих способом літографії на білому тверд. папері й наліплених на темне паспарту. 27 строїв, друкованих начарно, 14 репродукцій з декорацій. Формат in folio.

Отже, ідіть і купуйте.

„ТЕАТРАЛЬНІ СТРОЇ“ АНАТОЛІЯ ПЕТРИЦЬКОГО

Текст (українською й німецькою мовами) написав В. Хмурий

Така відповідь зовсім задовольнила випадкового супутника, і він знову взявся за лікувальні процедури. Однак негравне хлипання товариша по нещастю його розжалобило. Закінчивши свої маніпуляції, він відновив балачку.

— Не плач, — добросердно порадив він, — іншим разом будемо меткіші. Хай мене грім поб'є, а до схід сонця ми втечемо вдруге. Як тебе звуть?

Але на цей раз на відповідь були тільки ще дужчі ридання. Хлопча згадало, мабуть, щось дороге з свого минулого життя чи спробувало уявити собі своє сумне майбутнє.

— Чуєш, парубче, не побивайся, — вкоськував його компаньйон. — Мене звуть Климом, а дразнять Шостипалим. Забудь плакати. Я от теж тікав, та клятий гак зляпав мене за поли. Я замірявся вислизнути ще на пристані, саме як рубали причала, та, видать, не під слушну годину. А ти, значиться, аж тепер? Хіба до берега близьенько?

— Але ж я й не тікав зовсім! — вже вголос зарюмсавав названий парубок. — Чого б я мав тікати, як мені саме на пароплав і треба?

І він звів своє заюшене й замурзане обличчя. Крізь сльози, бруд і кривавицю блиснув його відвертий, довірливий і цнотливий погляд. Клим Шостипалий, хоч і який смерк був у коморі, не міг не побачити, що перед ним сидить зовсім не салдат, а лиш зелений підліток.

— Тю! — здивувався Клим. — Та ти ж ще, бігме, сосунець! Чого ж тебе забрато?

Парубійко зідхнув і ковтнув свої останні дитячі сльози. Віднині він мусив стати дорослою людиною.

— Я не тікав, — повторив він ще сяк-так спокійно. — Я нишком сховався на пароплаві, щоб задурно доїхати до Києва.

— То ти не салдат? — розчарувався Клим. — Хіба воювати закортіло?

Але тут перший спокій таки зрадив парубка, і він знову втонув у сльозах.

— Я на екзамен їду! — на два цілі від гістерики зарепетував він.

— Куди?

— Вчитися хочу. На екстерна складати, щоб на фельдшера вийти.

„Екзамен“ і „екстерн“ не дійшли до Климового розуміння, і він лишив їх без уваги. Тим паче, що „вчитися“ і „фельдшер“ і без того з'ясовували йому стан речей. Він пильніш придивився до молодого співрозмовця і раптом перейнявся до нього пошаною.

— Хіба ти вчений? — трохи навіть заздро подікавився він. — Це ж треба бути дуже вченим, щоб на фершала вийти?

— Не дуже, — відхлипнув йому парубчак. — Але я знаю більше, ніж треба Коли б гроші, я б їїхню гімназію скінчив, та в батька свині дохнуть, і він не годний мене за гроші вчити.

Протягом найближчих п'ятнадцяти хвилин обоє випадкові товариші були вже добре поінформовані один про одного.

Клим Шостипалий був чоловік без біографії і без минулого. Тобто — селянин. Він мав іти в салдати тільки через два роки і через те досі ще не одружився. Першим помітним фактом з його життєпису було те, що його, завдяки війні, потягли до війська на два роки раніш; другим — що, не схотівши розлучитися зі звичним побутом, він замірявся втекти від мобілізації і, пійманий, з пошкодженою фізіономією, потрапив сюди, в комору з-під птаства.

Його випадковий компаньйон був на два роки молодший, але встиг уже дещо вписати до своєї біографії. Він змалечку, з часів виконання обов'язків підпасича, приохотився до пізнання і спалахнув любов'ю до науки. Скінчив сільську школу і замірявся довершити свою освіту. Звичайні селянські злидні стали тому на перешкоді. Вчившись вдома з ласки

і допомоги свого мецената і добродія, шкільного вчителя, він підготувався за кілька клас гімназії. Користаючи з нагоди, що до Києва відпливає пароплав, він вирішив нишком добутися міста, де на післязавтра призначено йому, згідно заяві, іспита на екстерна...

Гудок загув. Це означало, що подорожуванню, як і всьому на цьому світі, надходить кінець. І парубок, і Клим Шостипалий негайно ж стрепенулися. Вони щойно вирішили, хоч би там що, втікати. Климові хотілося ще трохи побаритися з своєю героїською смертю; парубкові ніяк не можна було спізнитися на післязавтрашні іспити.

Саме в цей час і бортжандарм прокинувся з похмілля. Він ніколи, навіть тверезий, не забував за свої обов'язки. Тому й не забаривсь ізгадати за підвладних йому ув'язнених. Він одчинив комору і іменем закону запропонував арештантам зійти на чардак, щоб підготуватися до десанту на суходіл.

Сонце якраз облягалось на нічліг і привітало бранців радістю останнього червоного заходу.

— Мені треба складати позавтра на екстерна... — самими вустами шепотів безталанний парубійко, мандруючи прикрими сходами позад непевної з похмілля бортжандармової спини. Клим Шостипалий виступав останній і чув цей шелест притишеної, але несвідомої мови. Та така мова вже не вражала його. Він ще загоді вирішив, що його співтовариш не зовсім „при умі“. Коли ж вони станули на чардаку і лиця їхні обмив червоний ручай надвечірнього проміння, а Клим поглянув уперше при повному світлі на фізіономію свого супутника, він категорично діагностував його вроджену малохольність. А що це було таки так, досить було лиш миттю глянути на безвусе обличчя зажуреного парубійка.

На обличчі цьому, сумному в відчутті можливої загибелі мрій, дивним, але незрівняним контрастом сяли два радісних вранішніх сонця — двойко безденних вічно - промінистих очей. Вони грали райдугою

повного спектру і дивилися так далеко, що присутнім робилось моторошно. Вони випромінювали стільки ясного, прозорого і цнотливого світла, що вечірня заграва живого сонця меркла і оступалася в тінь, засоромлена з своєї імпотенції. Вони так імовірно бризкали водометом непідроблених, але й безсвідомих веселощів, що знеславлений бортжандарм, прийнявши це як глузування з його власної — урядової й недоторкної — персони, розмахнувся, хекнув і ляснув парубкові по черзі під обидва ока, лишивши тим двійко фіолетових синців.

Київ був просто перед мандрівниками. Вутлий пароплав ледви похитувавсь на глибоких водах і шпарко біг навпростець до зелено-білих кучугурів сумирного міста.

Клим Шостипалий привітав його похмурим поглядом вкрай розчарованого індивіда. Шансів на втечу чимраз ставало менше. Йому вже досить конкретно вирисувалися печальні перспективи в останніх абзацах його майбутньої біографії — трохи тюрми, трохи дисциплінарного батальйону, трохи поневіряння на фронті, а незабаром — зовсім багато щедрої смерти. Отже й не дивно, що на свого співтовариша поглядав він не так з приязню, як з дещицею заздрої ненависти, — адже тому загрожувала тільки екзекуція в поліційному участкові, в найгіршому разі — колонія неповнолітніх злочинців.

Київ тимчасом підплив уже зовсім близьенько. Але ще раніш від Києва допливли до пароплаву і його підневільних пасажирів чарівні звуки музикального походження. На березі, на пристані грала оркестра. Військова духова оркестра. Палкі, понадстрокові патріоти призову 1900 року — довгобороді ополченці — вітали виконанням укоханого гімна інших і не менш палких, але дострокових патріотів призову 1918 року — рідковусих новобраних оборонців, доблесних вікторів і вістунів слави державної одчизни.

Саме в цей час нашому парубкові переболіло під

очима. Він схлипнено зідхнув і обережно прислинив уражені вилиці. Заплаканими, ображеними і радісними очима він світив назустріч берегові. Вперше чувані бучні звуки духової оркестри опанували цілком і його істоту. Здавалося йому, що Дніпрові хвилі, які щойно перед тим хлюпотіли до дерев'яного тулуба пароплава, тепер враз сягнули вище і набігали вже йому на голі литки; потім ще вище — вгору і вгору — обіймали в яраливому теплому пориві стегна і черево, вдаряли під груди і забивали в підгорлі дух у вирі сліз незнаного, незрозумілого, безтямного екстазу.

Він захлинувся. Подвійна порція сяєва бризнула з його очей. На заслинені синці крапнуло слізьми молодечого ентузіязму.

— Ave Cesar imperator! Morituri te salutant! — згадав би він недоречно, якби був добре знав латинську літературу. Але він був підготовлений тільки за чотири класи гімназії і, звичайно, не міг ізгадати саме цей найпатетичніший виклик. Тому він не підшукав належного вислову і застиг на одчайдушних верховинах свого піднесення.

Таким чином, пароплав причалив. Чергову партію імпортих патріотів вишикувано і під конвоем переведено на берег. Оркестра грала, і всі довкола раділи. Капітан рапортував комендантові пристані, а бортжандарм — своєму шефові. За винятком одного замаху на втечу та одного ж заміру на безплатний переїзд державними, та ще й військового призначення, засобами комунікації, все було гаразд. Обидва шефи відкозирили на офіційні обов'язки своїм відданим підначальним і приєдналися до загального радіння. Всі вчотирьох, разом із документальними даними про кількість та якість вантажу, вони усаїтнилися в покоях комендатури пристані і там, швиденько та поділовому, перешилили по чотири келихи гарячого питва — на честь і здоров'я кожного з присутніх,

П'ятий келих був безіменний: його урочисто і патетично випили за добробут і славу відчизни та її

найвищого шефа. Шостого келиха вони не встигли перехилити, бо саме в цей час відставний матрос Швачка — інвалід японської кампанії, а нині сторож комендатури — прийшов закликати їх для продовження їхніх щоденних обов'язків. Бездоганий лімузин щойно висадив біля парасюти трьох найкращих мужів вірнопідданого міста та двох, теж найкращих, його матрон. Комендант, обержандарм і капітан мали привітати це шановне товариство, а по тому всі разом — вітати лаву майбутніх салдатів його величності.

В шановному товаристві були: 1) начальник міста, генерал од інфантерії і доблесний герой всіх воєн останньої чверти століття, в пальті з червоногарячою підшивкою, 2) його особистий ад'ютант, 3) цивільний глашатай волі імператорської величності, в особі цивільного ж генерала, думського представника, 4) матір-патронеса, походженням княгиня, окраса і гордість усіх благодійних та з власної охоти патріотичних комітетів опіки нещасних і обездолених, у тому числі і невдах, покалічених на полі брані.

Прятою була, навпаки, зовсім молода жінщина. Але, затулившись своєю шалею сестри-жалібниці, вона скромно лишилася в ланді автомобіля і не долучила свого ентузіязного слова до інших привітань і побажань на адресу вишикованих орлів. До всього цікавий старий річний вовк, знайомий нам капітан відомого вже пароплава, зворушений граційністю її профіля, міг дізнатися в свого безпосереднього начальства про цю постать тільки одне: перейнята загальним патріотичним ентузіязмом, ця смілива феміна наважилася залишити свою високопоставлену сім'ю й офірувала радостями свого життя для тяжких і небезпечних обов'язків коханки підстаркуватого вже військового начальника міста.

Переслухавши бучний туш оркестри та розчулено, але гідно відповівши на захоплені вітання випадкової юрби й самих новобранців, доблесний начальник міста поздоровив молодців з щасливим прибуттям

і тією високою шаною обороняти рідний край і рідний престол проти зазіхань супостата, що припадала тепер на досі, за його словами, незавидну долю звичайних хліборобів.

Він проголосив гаряче „ура“ на честь і славу ошасливлених гречкосіїв і відступив місце своєму цивільному другові.

В не менш палких висловах цей вірний син свого державця радів із того щастя, що його мали право сподіватися майбутні бойці — героїської смерти за віру, царя і відчизну.

В разі ж, коли б доскочити цієї шани їм не поталанило б, наступний промовець, многолюбива матір-патронеса, пообіцяла свої якнайдобайливіші турботи всім безногим, безруким або ще в якийсь інший спосіб покаліченим.

Підряджений на постійну службу на пристані для аналогічних потреб, злинялий попик відправив негайно ж відповідного молебня, і разом із краплями Дніпрової води з його кропила молоді гречкосії одержали першу висвяту на салдатів і героїв свого царя.

Після того почесна компанія обійшла лави новобранців, привітно підморгуючи до найбільш переляканих.

Щодо нашого парубка та його друга, Клима Шостипалого, то про них, арештованих осторонь у кутку біля старої котви, були б і зовсім забули, якби не нагледів їх своїм пронизливим оком дійшлий служака - генерал.

— Коменданте, що це за люди і за яку провину їх арештовано? — суворо справився він у начальника пристані. Проте, не чекаючи його відповіді, він повторив це запитання безпосередньо до самих арештантів. Але відповідати довелося таки комендантові, бо обидва арештовані ніяк не змогли повернути язиками в своїх пересохлих і спухлих ротах. Клим Шостипалий просто злякався. Червона підшивка шинелі, золоті генералові погони разом із щойно від-

бутою процедурою нагнали на нього нелюдський страх. Його ж товариш, недотепа - парубійко, ще й до цього часу перебував під владою сторчголівних вражінь несподіваних подій. Він отетерів остаточно і так світив своїми ідіотськими баньками, що від їх тепла взялися парою скельця в лорнетці матері-патронеси.

— Це неможливо! *C'est impossible, mon dieu!* — спалахнула ця чула матрона на генералове запитання. — Хіба ймовірно, щоб юнак з такими чистими й ширими очима християнина був здатний на злочин? Або цей другий! — злорнувала вона віспою і вітром подзьобане Климове обличчя. — *Cet petit paysan, il a un visage si pur, si gentil et honnête!*

— І при всьому тому, на жаль, це таки так, високошановна княгине, — скорботно схилився опечалений комендант. — З цих двох негідників один дезертир, а другий злочинець. Вони матимуть належне їм, будьте спокійні.

— *Mais c'est horrible, mon dieu!*

Мажорні акорди невгомної оркестри вибухли в цей час з особливою силою й тріумфом. І під їх могутнім хмільним впливом залози внутрішньої секреції скажено запрацювали в організмі наївного парубка. Буйні хвилі захвату пішли всією його істотою. В щасливому піднесенні йому такою наочною стала огидність вчинку його товариша, Шостипалого Кліма, який наваживсь зрадити надії цих шляхетних людей, що стільки високого й почесного бажать його особі! що стільки дбають і клопочуться не тільки за його мізерну долю, а й за добробут, щастя й славу цілого народу! Що їм так болить справа рідного краю, і вони, очевидно, безоглядно офірують для нього своїм власним життям!

Бездоганна французька мова в устах цієї доброї й доброзичливої великої панії — мова, що її в п ті лиця свого він силкувавсь подужати в своїх студіях до іспита на екстерна, мова, що її трудність та

незбагненність вселяли в нього містичний жах і безмежну пошану до тих, хто її може подужати — це остаточно схвилювало його і сповнило ество надміру щирою пошаною до високої панії. І от її — таку незмірно вчену й розумну, що має й найкраще серце, готове на офіри задля полегшення страждань скривджених і поранених — цей Клим хотів обманити? Ні, він не може цього стерпіти, він не може бути такий невдячний і мерзенний! Він виправить Климів злочин!

І, не в силах здержати всього вогню, що сказано палав у його душі, він викинув його крізь свої розверсті цютливі очі і станув на крок до генерала.

— Пане! Звеліть мене послати на фронт! Я трошитиму вашого ворога, аж поки земля завалиться піді мною!

— *C'est charmant!* — надхненно схлипнула княгиня.

Але генерал був з роду скептик, а надто зневірений у щирості якихбудь патріотичних почуттів.

— Чому ж ти тікав, коли ти таке тепер говориш? — єхидно пригасив він огонь молодечого захоплення, готовий тут же учинити допит підозрілому арештанту.

— *General! Je vous prie!* Хіба ви не бачите? Він покаявся. *Il est bouleversé!* Не робіть йому нічого злого.

— Я не тікав, я...

Але генерал спинив новий потік ентузіязму коротким жестом своєї білої рукавички. Він обернувся до Кліма Шостипалого і гнівно глянув поверх своїх моржових вусів.

— А ти?

Клим захолов. Три тисячі думок і почуттів вихорем пронеслися в його загайному селянському умі і серці. Три тисячі думок, тобто — якраз удвічі більше, ніж їх було в нього за всі попередні дев'ятнадцять років. Ми не можемо поручитися, що такий інтелектуальний вир стався в ньому в наслідок лютого змагання його вроджених моральних тенденцій — чесноти з безчестям. Ми більше пристанемо на гіпотезу,

що цей скажений процес в його організмі був результатом напружених розрахунків у гонитві за найбільш практичним і своєкорисним висновком. Тобто Клим Шостипалий — з діда-прадіда дрібний власник, а значить і вихований, як удосконалений егоїст — в цей момент добирав найкращого способу щасливо виплутатися зі складної ситуації з найбільшим для себе зиском. Бажання йти воювати, яке щойно висловив його захоплений, але не дуже розумний співтовариш, тобто й виконати ту місію, до котрої був покликаний саме він, Клим Шостипалий, — це бажання заспокоювало можливі гризоти його сумління математичними міркуваннями про незмінність суми від перетасовання складових частин. Для підтвердження цієї теореми варто було ризикнути.

Тому з зовсім чистим і легким серцем Клим Шостипалий теж ступив крок уперед і глянув по черзі в очі генералові та матері-патронесі.

— Ваші превосходительства! — хлипнув він. — Явіть милость. Ошибка вийшла. Йому, Климові Шостипалому, — при тому Клим Шостипалий ще раз хлипнув і скоренько тицнув перстом у той бік, де сяли незгасимим сявом вранішні сонця парубчаків очей, — йому на фронт треба, а мені путь туди не лежить. Дозвольте доложить, я ще й віком не вийшов. А що пан начальник говорить, нібито я замірявся задурно пароплавом проїхати, так це істинна правда, і вчинив я це обратно через свою дурість. Нехай земля піді мною западеться, коли ще раз наважуся я на теке безчесне діло!

По тому рідкі сльози заюшили йому порепані і віспою подзьобані щоки, і він шморгнув своїм тремтливим носом.

Бортжандарма й близько не було: йому за уставом належало триматися оддала від високих осіб і, обернувшись спиною до них, а очима до натовпу, пильнувати благонадійности поведінки й вчинків останнього, щоб, бува, не трапилося якогось замаху

на скривдження перших. Саме це й виконував він зараз з усією ретельністю і відданістю своєму почесному призначенню.

Інший свідок подій на пароплаві — вже добре знайомий нам капітан цього пароплава — був зовсім близько, поруч із генералом, завжди готовий до його послуг. Але вся його увага і та аномалія організму, що для зручності ми її звемо „сила волі“, зосереджені були в цей час на двох речах: поперше — додержати рівноваги, що от-от могла порушитися після п'яток недавніх тостів у комендатурі пристані; подруге — пильнувати благопристойної улесливості на фізіономії, щоб фізіономія ця була якнайбільше до вподоби генералові, бо міг же він, розгніваний за виявлені непорядки на пароплаві, зробити з капітаном усе те, чого схотіла б його (генералова) ліва нога. Ясна річ, на таку поведінку спонукувала капітана тверда пам'ять про своїх дітей та повсякчасні турботи за їхню долю.

Невідомо тільки, як реагував чи мав би реагувати на всі ці несподівані події центральний персонаж цього епізоду, цілком неправдиво названий щойно Климом Шостипалом. Він, правда, роззявив був рота, — чи то від здивовання, чи то бажавши щось сказати, але саме в цей час справжній Клим Шостипалий, добре знаючи, що, ризикувавши раз, треба ризикувати й до кінця, заговорив сам, своїм безчесним голосом.

На цей раз він нахабно брехав, і в заяві його не було й крихти правди.

— Дозвольте доложити, — насмілившись після першої брехні, відрепортував він, — я їду до міста в науку. Я підготувався за чотири класи гімназії, і на завтра мені призначено екзамен на екстерна. Батько мій бідний, в нього дохнуть свині, а я хочу вийти на фершала.

Слова „екзамен“ і „екстерн“ він промовив похапцем і не зовсім точно, але добре впрів, і це схвилювало добросердну і доброзичливу матір-патронесу.

— *Pauvre petit!* — зідхнула вона спочутливо. — *Ayez donc pitié, general!* Не карайте тяжко цього кебетливого *et avide de savoir* хлопця. Хай буде фельдшером. Він ще послужить вірно нашій дорогій відчизні. Хто знає, *peut-être ce sera un autre Lomonossoff.*

Генерал з'їв свої моржові вуса і крекотнув якоюсь невиразною інтер'екцією. Він ще раз швидко поглянув на справжнього Кліма Шостипалого, потім на зфальшованого. Зфальшований грав райдугою своїх нерозумних очей. Тоді генерал поглянув на свого ад'ютанта і на коменданта пристані. Вони, як і годиться, зрозуміли його без слів. Після того генерал, а за ним і дама-патронеса, велично рушили до авта, де їх заждалася елегантна сестра-жалібниця, нудьгуючи в товаристві цивільного дурня.

Оркестра заграла гімн, всі вибухли захопленим „ура“. Лімузин рушив, і неполиваний з дня оголошення війни брук густо закурив навздогін високим гостям.

Але ще перед тим, як лімузин зовсім зник з очей присутніх на пристані, з комендантської варті відокремилося четверо ополченців. Вони пригвинтили багнети і підійшли до арештантів. Одного з Клімів Шостипалих взято в каре і поведено геть в напрямі до міста. Другого комендант власноручно штовхнув до своєї канцелярії.

Коли каре з арештантами проходило повз ганок станційного приміщення, двері тієї половини, де на вікнах світилися рожеві занавісочки, відчинилися, і відтіля з'явилося дівча. Воно підбігло до варті і через холодну сталь багнетів простягло арештантові круглу і опуклу річ. Це був солом'яний бриль. Саме той бриль, що впав з голови парубка, коли його стукнув з пересердя капітан, і потім, відскочивши від ноги бортжандарма, сковзнув у воду. Він уже встиг висохнути і лише трохи зашкорубів.

— Це твій бриль, — сказало дівча, — візьми його і накрій собі голову. Я зловила його з пароплава

держальцем від парасольки пароплавного кока. Капітан пароплава — це мій тато. Ти не сердься на нього, що він тебе вдарив — така його служба...

Вона віддала бриль, тримавши його до низу денцем. Парубок узяв і хотів накритися. Але всередині було три яблука.

— Завтра ж спаса, — пояснило дівча, чудово зашарівшись, — ти з'їси їх зранку, після відправи.

Парубок мусив покласти яблука до кишені, але бриля він все ж таки не одяг. Він не хотів застувати собі очі одвислими крисами. Він причаровано дивився на ніжне, прекрасне, дівоче обличчя, і очі його сяли зорею найбільшої радості. Хто знає, може, при інших обставинах він сказав би собі, що оце щойно палко покохав цю чудову дівчину...

Справжній Клим Шостипалий пробув у комендатурі недовго. Йому надавали добрих стусанів, пустили ще раз з носа кров, вибили зуба і прогнали геть.

Парубка ж, записаного тепер як Клим Шостипалий, теж добре одшмагали за замах на втечу від мобілізації і потім тимчасово вкинули в тюрму, де він щасливо й пробув до революції 1917 року.

Сніданок у Шейндль був не зовсім ситний. Вона не мала часу зварити картоплі; ще зранку мусила вішати білизну сушити, що вона її вчора попрала. Цього вечора вона навіть не розпалила печі й тому не приготувала нічого снідати. Як вже зайшло за першу, Хаїм, чоловік Шейндль, несміливо промовив:

— Чуєш, Шейндль... мені їсти хочеться.

— Вже? Так швидко?.. — накинулась на нього Шейндль, — не вельми ж давно снідали, здається, ще й чотирьох годин не минуло...

— Що ти кажеш? Дурненька, вже є повних чотири години, коли не чотири з половиною, —

ЛАСУХА

З евр. — М. Ізгур

А. РЕЙЗІН

1929

БЕРЕЗЕНЬ

1929

23

СУБОТА

1892 р. НАРОДИВСЯ КОМПОЗИТОР
М. В. ЛИСЕНКО

Арія Фаона

з опери „Санфо“

Слова Л. СТАРИЦЬКОЇ ЧЕРНАХІВСЬКОЇ

Муз. М. ЛИСЕНКА

Sostenuto

tr

dolce

Мов

квіт.ка гір, тро-я-да-зім.пе-ре-ї, во.на росла в ся-тій са-мо-ти-лі; ді-

во-лих мрій не ва-би-ли ще до-сі Е-ро-та-си зна-д-ли-ві-ча-рі-лі..

силкувався говорити Хаїм, як можна м'якше й почав нишком, щоб Шейндль не почула, підраховувати час, бо, може, дійсно ще не минуло чотирьох годин: сніданок ми їли перед десятою годиною, тепер за першу... з десятої до першої майже чотири години... та там же ж було перед десятою, а тепер після першої...

Цей підрахунок підбадьорив його, і він промовив відважно:

— Вже минуло чотири години і навіть чотири з половиною.

— Ну, а коли десять годин, то що я тобі дам? Кат його зна, — заклопотано відповіла Шейндль, — в хаті, окрім хліба, нічого нема... На вечерю я щонебудь зварю...

— Може, оселедчика? — подав Хаїм, ніби з пере-
ляку, пропозицію.

— Це що за новина, — скривилася Шейндль, — яке сьогодні бенкетування, до оселедців тепер не підступайся: вісім шагів коштує маленький оселедець!

— Але все ж таки оселедець на обід зовсім не погано...

— Відряди по оселедця, — незвично кріпко чіплявся Хаїм за свою ідею.

— Я теж хочу їсти, — сказала старша дочка, що сиділа в кутку й робила.

— А в мене аж очі вилазять з голоду, — сказала молодша Груня, що ввесь час сиділа біля вікна й дивилася на вулицю.

— Бач, голод на них напав! — розлютувалася Шейндль, — чом я не хочу їсти? Здається, я така ж людина, як ви...

— Ти справді нічого не їла, — казав м'яким голо-
сом Хаїм. — Ти таки дурна... Треба ж хоч раз добре погуляти...

— А за яке лихо я тобі все це візьму? — досадливо спиталася вона, — що від себе уриваю, се й маєш.

— Нічого, нічого, якнебудь викрутимося, — втішав

її Хаїм. — Відряди по оселедця, відряди, — говорив він все з більшою смилівістю.

— Ну, йди, Груню, до крамниці й візьми оселедця, — звернулася Шейндль після короткого вагання до молодшої дочки, — скажеш „їй“, що з учорашнім перцем буде разом двадцять сім шагів боргу.

Дівча з радістю вибігло з хати...

— Тільки добрий! — гукнула їй навздогін Шейндль.

— З ікрою! — додав Хаїм од себе.

Але це було зайве. Посланиця з дорученням вже була далеко...

Незабаром Груня повернулася почервоніла та захекана, але весела, з оселедцем, що його загорнуто тільки посередині клаптиком паперу.

— Покажи, покажи! нетерпляче вихопила Шейндль оселедця і, озирнувши на всі боки, скривилася й сказала:

— А сухий який... звичайно, коли посилають таке опудало.

— Ану, покажи... — підійшов сам своєю персоною Хаїм до оселедця.

Але обурена Шейндль прогнала його геть.

— Йди, йди, побачиш, коли буде готове!

Але Хаїм вже встиг озирнути оселедця й з слиною в роті, що її викликав один вигляд оселедця, сказав добродушно:

— Ні, мені здається, що оселедець якраз не поганий... Гладенький оселедець...

— Такий гладенький, як ти, — буркнула вона, хоча й справді вдовольнилася з оселедця.

Незабаром вбігли ще троє дітей, що гралися на дворі, і почали весело співати:

— Оселедець! Оселедець!

— Мені шматочок!

— Мені хвоста!

— Мені голову!

— Ач, як накинулися, немов козаки, — відштовхнула їх Шейндль, — дайте мені вперед його приготувати.

— Ти б його зробила з цибулею, — запропонував Хаїм.

— Десь в мене є цибуля, — відповіла Шейндль і почала шукати на полиці, де, вона добре згадує, ще вчора уранці лежала ця цибуля.

Але цибулю як пійма поняла.

— Де цибуля? — звернулася Шейндль до старшої дочки.

— Не знаю, не бачила.

— Бодай я тебе не бачила? — запалала гнівом Шейндль. — Нічого вона не бачить... Груню, може, ти знаєш? — звернулася вона до Груні.

Мала Груня замість того, щоб відповісти, гучно розреготалася, але в цьому реготі почувалися сумнів і сльози.

— А, вона сміється! Вона сміється! Вона з'їла! — зрадив її сміх.

— Брехня! — заперечувала, зашарівшись, вона.

— Вона з'їла! — донесла старша дочка. — З обличчя видно.

— Кажи, де цибуля! — вирячила на неї очі Шейндль.

— Вчора з'їла з хлібом, — відповіла перелякана Груня.

— Побий тебе лиха година! — накинулася на неї Шейндль своїми худими кулаками. — Шахрайка! Де це чувано, щоб один чоловік злопав цілісіньку цибулю! Це ж злочин! Її варто на шматки розірвати.

— Така ласуха, — додав Хаїм.

І як батько і вихователь виголосив такий вирок:

— Не давати їй ані шматка оселедця.

Свій вирок він уґрунтував:

— Нічого, можна бути ситим і однією цибулею без оселедця.

Хоча Хаїм і не посідав панівного місця в сім'ї, але на цей раз вирок виконали — не допоміг ласухин лемент.

— Присуд остаточний і оскарженню не підлягає! — промовив Хаїм, силкуючись не піддатися впливові її сліз, коли оселедця вже з'їли.

Ви пам'ятаєте нашу
обіцянку напри-
кінці попередньої ін-
термедії? Піклуючись долею молодих і старих
кіно-фахівців, що так рясно налітають на наші
кіно-фабрики, піклуючись долею дорученої їм
кіно-плівки, ми й постановили подати нижче-
наведені короткі кіно-поради.

Без передмов.

Сценарій — в руках режисера. Режисер куйовдить волосся: сценарій треба втілити на екрані.

Втілити фільм на екрані — значить зняти його на плівку, подбавши за те, щоб автор сценарія потім не пізнав свого твору.

Для цього потрібні такі речі: плівка, знімальний кіно-апарат, людина, що крутить цей апарат (по-українському — оператор), типаж, артисти, помічник режисера, ательє, освітлювальні апарати і асигновка.

Але передусім потрібен так званий робочий сценарій, за яким режисер і робить зйомки. Робочий сценарій робиться з авторського сценарія в такий спосіб: береться авторський сценарій, залишається його назва, перероблюється трохи кінець, вставляється нова середина, змінюється початок, перед кожною ставиться номер — і робочий сценарій готовий.

Лишається тільки підібрати акторів на типаж.

Що таке „кіно-актор“, знає всякий. Це—істота, що відрізняється від інших людей відсутністю: рослинності на обличчі, грошей в кишені, власної кімнати, освіти і звички віддавати борги. Водиться в величезній кількості по багnistих місцях, здебільшого на біржах Посредробмист'у.

Для того, щоб спіймати кіно-артиста, помічник режисера біжить у Посредробмист і, гордо

задравши голову, мовчки ходять з кутка в куток. За півгодини до помічника налипає півтора десятка акторів, яких він і тягне на фабрику.

Типажем називаються люди, що не мають до кіна жадного відношення. У кращому разі вони ходять до кіно-театрів стискувати в обіймах своїх улюблених і мають звірячі обличчя. Через те їх дуже охоче беруть зніматися. Набравши відповідну кількість людей, режисер починає зйомки.

Зйомки бувають павільйонні й натурні.

Організуються вони так:

Режисер прокидається вранці, одягається і їде до міста — купляти нову краватку. В автобусі він раптом схоплюється, кричить кондукторові зупинити вагона і блискавично вистрибує на брук. З найближчої аптеки він кричить у телефонну рурку без розділових знаків:

— Галло фабрика запросить помічника сьогодні зйомки ставте павільйони викликайте артистів типаж монтаж багаж...

Актори прокидаються від скаженого телефонного дзвоника, стрибають на візників, одночасно наклеюючи бороди й вуса, натягаючи на ноги цупкі чоботи, на плечі — візитки, на голови — авіаційні шоломи.

Трудовий день артиста починається з того моменту, коли помічник режисера каже:

— Почекайти трохи, за двадцять хвилин встановлять павільйон...

і закінчується пізно вночі, коли режисер реве:

— Не розумію, чого ви тут стовбичите цілісінький день! Сьогодні зйомок не буде! Ще не встановили павільйону.

Така праця оплачується від до карбованців на місяць, в залежності від того, скільки фільмів уже зіпсував даний актор.

Трапляється й так (правда, дуже рідко), що павільйони встановлено вчасно, юпітери сяють, оператор не одлучився на хвилинку в аліментних справах.

Тоді починаються зйомки. Правда, іноді години дві йде на перегримовування двох акторів. Вони думали, що сьогодні зйомки картини „Трактор на хмарі“, а в останній момент виявляється, що знімається комедія „Пригоди аборту“.

Аж ось все готове.

Засяяли юпітери, артисти на місцях, режисер гукає:

— Спокійно — почали!

І оператор починає крутити ручку апарату.

Всяк робить своє діло: режисер гукає, оператор крутить, артисти грають під несамовиті вигуки режисера, сторонні глядачі всім заважають...

Вийшовши з поля об'єктива, актори підбігають до старшого робочого і стурбовано питають, який же власне фільм знімається: „Крилаті скелі“ чи „Окуляри дипкур'ера“.

Сценарист в цей час скромно сидить у куточку і плаче.

Знімання кіно-картини вважають за закінчене тоді, коли режисер упевниться, що видатки на постановку кіно-фільму втричі перевищили встановлений кошторис.

Тоді постановщик хапається за голову і починає нервово перечитувати карний кодекс і тихо ворожити на картах:

— З суворою — без суворої... З суворою — без суворої...

Помічник тихо шепоче:

— Всі там будемо...

І бере на себе керування справою.

Починається так званий монтаж.

З величезної купи знятого фільму вибираються окремі шматки, склеюються між собою, вставляються написи — і фільм готовий.

Треба тільки пильно доглядати, щоб не переплутати порядку подій. Бо іноді трапляється, що в середині першої частини героєві поїздом одрізує

голову, показується героєва могила, а за дві хвилини герой уже робить соціальну революцію в Південній Африці, серед племені Ніям-Ніям. Такі випадки викликають гучне здивовання безпритульних та юних розповсюджувачів „Вечернего Радио“.

Монтуючи фільм, треба також не забути вклеїти потрібні написи, без яких картину не зрозуміють широкі робітничо-селянські маси.

Наприклад :

— Режисер — Малахолін. Асистент — Лопата. Сценарист — Розтяпін. Помреж — Кривуля. Художник — Класевич. Оператор — Кушкін. Помоператора — Кушкін. Адміністратор — Маруда. Бабуня адміністратора — Заблуда. Головбух — Зсиппунктов.

Публіка страшенно ображається, коли немає таких пояснювальних написів.

Коли вісімнадцятилітню героїню грає сорокалітня режисерова жінка, не завадить іще вклеїти крупний (обов'язково — крупний) напис :

— У провідній ролі — загальновідома артистка Самоперська.

Інакше режисерові загрожує розлука, аліменти і ще ціла низка дрібних життєвих неприємностей.

Дальший шлях фільму — громадський перегляд.

До кіно-театру запрошуються агрономи, психіатри, завгоспи, коректори, велосипедисти, викладачі есперантської мови, ветеринари, помічники прокурорів. Іноді, здебільшого помилково, на перегляд потрапляють навіть письменники і кінематографісти.

І от починають демонструвати фільм.

В перервах між частинами можна почути обережні запитання :

— Скажіть, товаришу, ви не знаєте, який ідіот ставив цей фільм.

Отже, режисерові не радимо сидіти на перегляді серед публіки, бо хтось ненароком з таким запитанням може звернутись саме до режисера, а такі запитання не заохочують до дальшої продуктивної кінороботи.

Коли ви на перегляді захочете дізнатися, хто сценарист цієї картини, це дуже легко зробити. Вам досить озирнутися навкруги і, коли побачите людину, що в останньому розпачі тихо видирає рештки волосся зі своєї голови і шепоче: — Бож-же мій, що вони зробили з моїм сценарієм!.. — то так і знайте, що ця людина і є автор сценарія.

Після перегляду люди починають висловлюватись. Коли в залі є діти, то адміністратор хай попрохає їх вийти, бо дітям такі слова слухати не слід.

Найм'якші, найкоректніші вирази, що їх звичайно вживають на кіно-дискусіях, такі:

— Буза. Безвідповідальна витрата народніх грошей. Йолопи. Нездари Карний злочин. Головоत्याпи. Якою частиною тіла вони думали? Храпоїдали.

Кінематографісти квапливо записують у свої блокноти ці влучні вирази — і вже потім, на дозвіллі старанно розподіляють їх між собою — кожному по заслусі й рангу.

Дискусія закінчується резолюцією, в якій висловлюється бажання — ґрунтовно переробити кінець, початок і середину фільму, а коли можна, то змінити й назву.

В цю мить десь здалеку чути тихе хлипання: то плачуть вуфкінські грошки.

Після подвійного чи потрійного монтажу фільм знову іде на перегляд — і тут його вже остаточно забороняють, як ідеологічно шкідливий і з художнього боку для демонстрування непридатний.

А далі він десь зникає, про нього остаточно забувають...

І раптом — за два місяці тумби вдягаються в чепурні кольорові плякати, що захоплюють подих, коли на них дивишся:

— Всесвітній бойовик! Шедевр кінематографії! Сто сімдесят п'ять тисяч уже бачили! Кіно-епопея на шість частин! Світовий революційний рух вдало сполучається з любовною інтрижкою. Кіно-трагедія:

за романом З'наїдо Кастраті. Постановка славетного режисера Малахоліна.

Публіка лине до кіно-театру, стіни тріщать від галасливої юрби, деркоче кіно-апарат, скаженіють кіно-музики зі спеціально підібраними, номерами („Потеряла я колечко“ і „Смело, товарищи, в ногу“) — і перед здивованим зворушеним, зрушеним, приголомшеним, остовпілим глядачем миготять прудкі кадри, що їх під доглядом свого чоловіка настраждала зірка екрану Самоперська.

Сценарій втілено у фільм.

На очах у публіки брешуть сльози.

Жаль от тільки, що ніхто до цього часу не догадався зробити хемічну аналізу отих сліз.

Цікаво, який процент жовчі у тих сльозах.

Покищо — все.

Лишилося тільки зауважити, що, складаючи ці поради, ми через брак часу і місця не ставили собі за мету дати вичерпуюче описання кінематографічної справи. Молоді кінематографісти, що бажають докладніше вивчити кіно-справу, хай почитають відчити РСІ та відповідних судових органів.

От і все...

А тепер — із свідомістю виконаного обов'язку, з легким серцем починаємо демонструвати дальші твори наших співробітників.

Ще трапилось напевне не 1848 або 1871 року і не в Парижі і аж ніяк не раніш 1928 року.

„НЕТРУДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ“

Матвієву - Сібіряку, письменникові й старому революціонерові, присвячується цей фейлетон.

Журналіст Жорж д'Нео-

ОЛ. ДОСВІТНИЙ

ро поспішав на потяг так, ніби там сталося нещастя з його рідною ненькою. Тільки о дванадцятій годині

Йому принесли з редакції залізничний квиток, і тоді ж він дізнався від кур'єра, що йому треба виїхати десь на станцію „Звідки“, де трапилась загадкова подія — самогубство кореспондента їхньої газети.

Потяг рушав о першій уночі, і йому залишалося зовсім мало часу, щоб міркувати про доцільність існування на світі кур'єрів, — треба було за всяку ціну встигнути на вокзал.

Вже в таксі він лагодив свої комірець і краватку, позираючи раз-у-раз на браслетку — годинник. Лишилось дві хвилини до відходу потягу, коли Жорж д'Неоро вискочив з авта і помчав через вестибюль вокзалу до галереї, що вела на перон, необачно штовхаючи публіку, що саме сунула йому назустріч.

Брамний причиняв вже скляні двері виходу, що за приписами залізниці мало значити про відхід потягу, — коли саме в цей момент д'Неоро, відхиливши руку воротаря, проскочив, на перон. Потяг вже рушав. Кондуктори, стоячи на ганках вагонів, зідхнувши з нагоди, що буде менше клопоту доглядати не так за пасажирами, як за начальством станції, причиняли двері.

Журналіст стрибнув на ближчі східці вагону, що якраз надійшов проти нього, і, хоч доглядач перонного порядку і засюрчав було, щоб спинити необережного пасажира, проте д'Неоро був уже на ганкові вагону і тепло тиснув руку топільникові, який допоміг йому на східцях дістатися ганку.

Грубник вагону стояв з малюсенькою кочергою в руці і приязно усміхався до пасажира. Він, бач, саме шарудів у печі — товк жар, коли побачив, як чоловік скочив на східці.

Старенький служка вагону — топільник — взяв кочергу знову в праву руку і рукавом лівої витер спітніле чоло.

— Ідете, певне, на якусь цікаву подію, товаришу д'Неоро? — лагідно промовив він, ступнувши до відчиненої печі, що з її жовто-гарячої пащі пашіло теплом.

— Атож,— муркнув журналіст і, кивнувши до грубника,— подався в коридор вагону.

В купе якийсь добродій вже вкривався ковдрою, і журналіст, поклавши свого саквояжика, щоб не порушувати спокій сусіди, почав тихенько вкладатись на м'яку канапу. Він почував себе зовсім перевтомленим і радий був пірнути у пуховиння сну.

Минулої ночі йому довелося замінити редактора, щоб удень знову взятись до роботи. Адже газетна робота ніяк не терпить прогулів...

Д'Неоро скинув черевики, прослав на залізничу тверду подушку свого рушника і простягся на канапі, натягнувши на себе пальто. Але в цю мить він пригадав грубника і кинуте ним запитання.

„Цікаво. Звідки той знає мене? Чому він знає що я журналіст д'Неоро? Адже він назвав мене на ім'я!!.“ Журналіст нервово натяг на плечі полу пальта і, засинаючи вже, раптом зауважив, що рука була в сажі.

Чи ти ба! Це ж він забруднив об руку топільника, коли тиснув, дякуючи за допомогу. Він хутко підвівся, схопив з подушки рушника, похапцем натяг черевики і тихо вийшов з купе, попростувавши коридором до уборальні.

„Не личить спати із забрудненими в сажу руками“. Біля уборальні він здибав того самого грубника. Той посміхався до нього і відступив до своєї тісної комірки, що, як звичайно, була проти виходку...

— Слухайте! Звідки ви мене знаєте? — запитав журналіст крізь одчинені двері вбиральні.

Старий випростався посеред своєї комірки і, витираючи клоччям руки, відповів тоном запитання, що в нім бреніли струнки лагідної іронії.

— Чи ви чули колинебудь за Маїва?

— Маїва? Маїва? — повторив журналіст і, зімркувавши, що жадного Маїва приватної особи чи якого залізничника він не знає, відповів:

— Ні, не знаю такого. За письменника Маїва, чужого художника слова і громадянина знаю...

— А чи не здається вам, що я на його схожий??...
все тим же тоном іронії промовив грубник і зразу ж додав: — Оце я і є той самий Маїв.

Журналіст перестав мити руки і вийшов у коридор.

— Ви Маїв? Що ви кажете? Невже? — трагічним голосом поспитав журналіст, жмакаючи в руках рушник.

— Як бачите. Я самий і є. Вже рік — покинув писати і оце працюю за топільника на залізниці.

— Чому?!. А... розумію!.. Пишете якийсь роман із залізничного життя. Розумію! — усміхнувся журналіст.

— Ні, тепер я нічого не пишу, пішов на цю роботу, хоч і почуваю гріх на душі, аджеж лишився на світі якийсь сердега без роботи, що, може, покладав всю надію за своє сімйове щастя на цю посаду.

— Але чому? Що трапилось з вами?

— Ви маєте сім'ю? — запитав Маїв і, не чекаючи відповіді додав: — Я маю аж шестеро.

... Обидва літератори — журналіст д'Неоро і письменник Маїв — не помітили, коли вони й присіли на почепки один проти одного, спершись спинами на стіни вузького коридорчика. І Маїв розповідав.

— ... Мій господар будинку — колишній монархіст. Тепер він член наукового товариства куроводів, хоч, правда, і позбавлений виборчих прав. Одного разу, пізно вночі, я повернувся додому з вечірки металістів. де читав уривок свого останнього твору про мітичного ісуса христа та „живу“ церкву. Я його не дав до друку, і тому, певне, ви його не читали... Це чудова річ, — із захопленням промовив Маїв і пихкнув потухлу цигарку.

В коридорі була мертва тиша — спав цілий вагон. Чути було тільки м'яке шипіння і ледве чутне приємне для вуха гупання колес по рейках.

Обидва бесідники легко похитувались від руху потягу, від чого скупе світло електрики то осявало їхні обличчя, то сповивало їх тінню.

— Так ото, — продовжував напівпошепки Маїв, припаливши свою цигарку об цигарку д'Неоро, —

в снігах на мене чекав господар. Він усміхнувся по-смішкою переможця і, торкнувши рукою об стінку, промовив:

„Ви, добродій, мабуть, не читали, що не з'явилися до мене. Прочитайте, будь ласка... Цими днями ви маєте мені доплатити комірного шістдесят п'ять червінців...“

На клаптику поживклого паперу, що висів на стіні хто-зна з якого часу, було видруковано:

Нетрудовий елемент, або особи вільних професій:

Маїв — писака

Вочревісущій — піп живої церкви
мають, згідно відомостів податкового інспектора, доплатити комірного за минулий рік по 3 крб. 50 коп. за кубатуру, а на майбутнє...

— Ви розумієте! Маїв і піп!.. Я не промовив ні слова, а вдома не спав цілісіньку ніч. Я нетрудовий елемент! — Особа вільної професії!.. Я, що читав ще тільки сьогодні свої антирелігійні твори! Але чому треба ще платити, коли я виплачував належне з мене? Звідки взяти шістдесят п'ять червінців?!

— Ранком я був у податкового інспектора. Ця установа працює ретельно, як ні одна. Там усі були на місцях, скупчившись за кількома столами.

„Громадянине, скиньте шапку!.. Адже не до шинку зайшли?!“ — промовив до мене літній чоловік в окулярах, підвівши від паперів свою голову, що на ній цупко сидів кашкет. І цей чоловік повів рукою в повітрі, звертаючи увагу на стіни.

Позад одного столу, де сидів юнак, до речі, теж у кашкеті, висів на стіні портрет Енгельса, а під ним на рямі було приліплено папірця із надрукованим написом:

Помішник податкового інспектора

— У куті на стіні, над кріслом старшої вже особи, що заглибилась у якісь величезні, як простирadlo, відомості, висів портрет Лібкнехта, а під ним, теж на рямі, так само було наліплено папірця з друкованим, великими літерами, написом:

Податковий інспектор

— Я спалахнув з такого нахабства урядовців і гостро проказав:

„Ви навіщо ото поналіплювали такі написи на портретах великих людей?! Я скинув шапку... Але чому ви самі сидите в кашкетах?“ — не стерпів запитати я урядовця.

— Не знаю, чи це необачне зауваження спричинило до дальшої катастрофи чи що інше, але літня особа зиркнула на портрети і гукнула в кут до хлопця, що пришивав до пузатої теки папірці. „Мишка! Зараз мені зірви написи і приліпи їх десь у іншому місці...“ Ця людина потім, звернувшись до мене, лагідно, але з таким притиском, що не віщував про будь-яку приязнь на все життя, промовила:

— Вам, власне, в якій справі, добродію? Прошу сідати,—торкнув він рукою біля столу, де не було жадного стільця.

„Я — Маїв... з приводу оподаткування мене і залучення до категорії „вільних“ професій...“

„А!.. Маїв! — із Рошепленої вулиці, число сімнадцять? Чудово, чудово.“

„Чому ж це ви не сповістили нас про свої прибутки?“

„Прибутки?.. Які прибутки?.. — здивовано поспитав я.

„Атож, будь ласка; я зараз... — урядовець порився в теці, витяг звідти широченький лист і, зиркнувши до нього, провадив балачку далі:

„Ми маємо відомості, що ви одержали за минулий рік: у видавництві „Товариства безбожників“—двадцять; за книжку „Кров під Перекопом“—шістдесят; у державному видавництві—сорок; у видавництві „Друзі дітей“—тридцять та у видавництві „Пролетар на Коня“—п'ятдесят... разом двісті тридцять червінців...“

Урядовець подивився на мене поглядом, що ним міліціонери обдаровують перекупників, коли спіймають якогось з незаконною кишеньковою торгівлею горілкою... а потім знову запитав: Чому ви й досі нас про це не сповістили?

„Я? Мушу знати, пам'ятати й сповіщати про те, де і в кого і скільки позичав грошей та де заробив на існування?“

„От, за те, що не сповістили,—продовжував літній чоловік до мене,—маєте штраф півтора червінця“...—Потім, згодом, ніби зрозумівши, що я йому сказав, перепитав:

„Як то позичаєте?“

„А так, що з усіх згаданих вами грошей (тут я витягнув свого бльокнота, куди записував свої борги і зиркнув туди) я мав позик по видавництвах за той рік—сто десять червінців... Я виплачу їм, як тільки закінчу свою нову книжку і передам її видавництву „Охорона праці“.

„Що ви там торочите“—промовив на це літній чоловік і, подавши мені лист, додав: „Хіба ви ще не одержали такого листа? Подивіться на чорне по білому...“

Мені перед очима застрибали цифри... і я дивився на друковані написи зверху листа, що говорили за причини писання тих цифр. Тоді я зауважив напис, де говорилось про витрати на ту роботу, що на ній зароблено... В цій графі витрат урядовці, мабуть, із чемности до письменникового податку нічого не вписали, вважаючи таке за неохайну приналежність для торгашів тощо.

„А чому ж тут не проставлено моїх витрат, коли записано позики й зарібок?“ — запитав я літнього чоловіка.

— „Витрати?..“ — протяг чоловік і з усмішкою додав: „Це вже ви мали б самі написати... Хе, хе, торгівники у нас справніші, як ваш брат писака... А втім, прошу, давайте порахуємо, що ви там витратили...“

— Літній чоловік узяв олівця, присунув клаптик паперу і налагодився писати.

— Мушу признатись — все це було для мене так несподівано, що коли я, пригадуючи якісь видатки, казав до нього, — у мене тремтів голос.

„Атож... передрук драми „Білі хижакі“. — Раз, два три, чотири... за три передруки — по півтора червінця за аркуш — сім з половиною червінців.

„Що ви плутаєте? Ха-ха... І він так голосно засміявся, що всі урядовці на мить спинили роботу, а один з них навіть підійшов до нас і схилився на стіл, пихкаючи цигаркою мені в лице.

„Гаразд, уявім собі, що три рази передрук“ — притаївши сміх, промовив чоловік, нахилившись до папірця. — „А розписка від машиністки є?“

— В куті хтось стиха засміявся і поспитав: „а яка була, старий, — гарненька?.. Га?“

„Записали сім с половиною червінців. Далі! — зухвало промовив літній чоловік.

„Далі?.. Папір... Пошта... Мабуть, карбованців три...“

„Може й чорнило записати? — серйозним тоном запитав слідчий. — Це, виходить, разом, — сімдесят вісім карбованців. Усе?“

„Ні, поїздка до Севастополя по матеріяли й перебування там — тридцять червінців...“

„Тридцять червінців? Поїздка?.. Може, тридцять карбованців?“

„Ні, червінців...“

Чоловік стеноу плечима. „Вирахуємо. Залізниця туди й назад двадцять карбованців.

„Мабуть, сорок п'ять набереться, а не двадцять...
„Сорок п'ять... Ви що, здуріли... Мабуть, рахуєте м'який або міжнародний вагон... Це вже занадто... Але хай. А де решта — гаданих ваших витрат двадцять п'ять червінців?“

Урядовець так зиркнув на мене, ніби я був кравець, а він міністер ділових справ із п'єси „Мікадо“ в ставленні Березіля... Погодьтеся, що мені стало ніяково слухати і почувати таке... Я пригадав, що в Севастополі мусів жити пару місяців, вивчаючи матеріяли...

„Мабуть, червінців п'ятнадцять вийшло на перебування там... Готель, їжу.

„П'ятнадцять червінців на перебування?..“ — визвірився урядовець, а потім: „Ви що, губернатор який, чи барон, щоб за день викидати по п'ятнадцять червінців!.. Ви подивіться на його!“ — звернувся літній, чоловік на бік і поплескав дружньо мене по плечах. „Та й дивак же ви!“ — співчутливо додав він.

Мое обурення було безмежне, та я прикусив язика а потім тихо відповів: „не день, а, мабуть, два місяці...“

„Два місяці. щоб подивитися на місце, де бились білі й червоні? Ха-ха-ха!“ — зареготав літній чоловік і підвівся. Його сміх був не порожнім звуком; до нас підійшло ще двоє службовців, один з них той, що сидів під написом:

Податковий інспектор

Його фізіономія мені здалась симпатичною і я спокійно почав доводити, що їздив не оглядати місце бойовища, а вивчати матеріяли по архівах.

Літній чоловік, певне, щоб не попустити ініціативи з своїх рук чи щоб приховати своє недоречне зауваження, бо, мабуть, таки він домислився, що Перекоп не в Севастополі, — сів і знову взявся за олівець:

„Припустім, що ще п'ятнадцять — це буде біля двадцяти червінців... Ну, а де ж іще десять?..“

— Десять?.. Я мусів знову заглибитись в минуле свого бюджету і пригадати, як мені не вистачало грошей, я телеграфував, щоб вислали з колективу позику... Адже мені треба було ще побувати в притонах для спостереження типів, вивчення жаргону, потрібних для двох розділів драми, але я вагався сказати.

Журналіст д'Неоро зідхнув і витер рушником спітніле горло й шию. Він знову запалив цигарку і, сповнений уваги, переляканими очима дивився на Маєва, що на момент змовк.

„А десять?.. десять, мабуть, пішло на притони“ — раптом вимовив я. На мить в канцелярії запанувала тиша. Потім всі разом так голосно зареготали, що я впустив шапку. І коли я нахилився за нею, хтось легесенько торкнувся моєї лисини, потук пальцем, точнісінько так, як пробують чи стиглий кавун, і промовив: „От так старичок! Притони! Випивка, дівчата! Хіба ж це витрати на роботу?..“

Я не пам'ятав вже, що говорив, я тільки знав, що пойнявся якимсь жаром і замість чуття й розуму мене цілого схопив вихор, і закружляв у своїм божевільнім танку... — Проте, я пам'ятаю, — хтось вигукував: „А хоч гарненькі дівчатка були?“ „Що ж потім венеролог знайшов у вас?..“ „А дружина ваша погладила за це по голівці?..“

Мов навіжений я мчав додому. Моя стара нічого не розуміла, що було зі мною, стенив плечима і лікар, покликаний нею, бо температура в мене була спочатку нижче нормальної.

Коли я видужав від гарячки, я мусів піти до суду і, мов стовбур, слухати, що там говорилося, хоч мій розум і не сприймав, що казав мій господар, який потяг мене до суду для доплати комірнього, згідно податкового листа про зарібок і, до того, як не трудового елемента... Я тільки знав, що цілого мене

обсіли борги видавництвам, що більш позичати в них нічого не зможу, щоб виплатити присуд на шістдесят червінців комірного і що моїй доньці доведеться по-прощатися з піаніно, за яке я цими місяцями врешті виплатив трирічну розстрочку...

Скажіть, будь ласка,—після цього напишеш щобудь? Стане сил щось творити? Я вже не кажу, що не в силі був будь-що написати за цілий час інциденту, аж до моменту доки й забрали піаніно?

Журналіст д'Неоро мовчав. Він був блідий і краплинки холодного поту вкрили його чоло.

Тому я й кинув цю „нетрудову“ професію і мені пощастило влаштуватися за грубника на залізниці...

— Гвалт! Рятуйте!—розлігся несамовитий крик у вагоні.

Журналіст д'Неоро підстрибнув на ліжкові і спустив додолу ноги.

Візаві сидів у білизні його співпасажир і перестрашеними очима дивився на д'Неоро. Він важко дихав і тер долонею свого лоба.

— Вибачте!—тремтячим голосом промовив сусіда. Я, мабуть, крикнув сонний і ви злякалися...

В купе було світло. Надворі був день.

До купе зазирнув провідник вагону й кілька перестрашених посажирів. Вони побачили винуваті усмішки обидвох пасажирів, що спокійно сиділи на канапах, і причинили двері.

Хтось із них глухо промовив в коридорі:

— Мабуть, хтось із них сонний кричав...

— Я чомусь гадаю, що то я крикнув,—звернувся до сусіди д'Неоро і посмикав свій ріденький чубик.— Мені такий жахливий сон приснився про одного письменника... що страх!

— Про письменника?..—нараз запитав сусіда. Він перестав натягати шкарпетку, зиркнув на журналіста і іронічно промовив:—Мабуть, про те, як його тероризували податкові інспектори та хазяї квартир?..

Погляд д'Неоро на мить застиг у зачудованому здивованні і він прошепотів:

— А звідки ви знаєте?

— Я?... А, так на здогад... бо коли щось жахливе про письменника, так це неодмінно може бути тільки те, що я сказав...

За цим сусіда нервово смикнув на ногу шкарпетку, що аж тріснула. За хвилику він був одягнений і запихав до саквояжу свої речі.

Коли сусіда спакувався, він якусь мить постояв нерухомо серед купе, втопивши позір в безмежну чорну ріллю, над якою мініатюрними, грайливими метеликами пирхав перший сніжок... Врешті, він ухопив однією рукою за держак саквояжу, а другу простягнувши до д'Неоро, що, замислившись, все ще нерухомо сидів на канапі, підкорчивши ноги, і різким тоном проказав:

— Маю за честь... Я літератор Бубело... Певне, знаєте такого. Одна з моїх книжок визирає з купки ваших газет на столі... Так от... я тепер буду актором... Приятель мій за директора тут у Вельську... буду грати... До речі, там ставиться моя колись написана драма... До побачення!... Вибачте, що перелякав криком...— Він захопив сак і винісся з купе.

Потяг поволеньки спинявся.

Д'Неоро часинку сидів нерухомо, дивлячись на двері, що за ними зник його сусіда Бубело, потім ухопив черевики і почав хутко вбуватися.

Коли потяг спинився, журналіст, втягнений, з маленьким чемойданчиком у руці й купою газет і книжкою Бубела під пахвою,— винісся з вагону на перон... На мить він спинився, озираючись, ніби шукав чоловіка, що висів оце тільки, і, хутко підійшовши до урядовця в кашкеті з червоним верхом, поспитав:

— Коли йтиме потяг назад до Харкова?

СЛУХАЙТЕ!

СТЕЖТЕ!

КУПУЙТЕ!

Вийшли літературно - мистецькі матеріали

АВАНґАРДУ!

Це найкраще, що могло з'явитись цього року

З ГАЛУЗІ ВІХ МИСТЕЦТВ

Тут ви маєте, крім добірного літературного матеріалу, розділ малярства, театру, кіно, радіо й інших мистецтв.

Але найбільше вас вразить, безперечно,

МИСТЕЦЬКИЙ ВІНІГРЕТ,

що в нього складовими речовинами входять не тільки такі спожиткові речі, як картопля, буряк, квасоля, перець, гірчиця, оселедці, але й динаміт, піроксилін, порох і отруйні гази. Все це треба розуміти в переносному змислі.

Близкуче оформлення, небувале не тільки в Радянському Союзі, але й у всьому світі, дав Василь Ермілов. Конструктивна верстка журналу доведе всім, що тільки таким шляхом ігме розвиток оформлення книжкової продукції.

Під керіванням Вал. Поліщука і Леоніда Чернова, як редакторів цього яскравого видання, говорить нове слово редакторського мистецтва, уміння добрати матеріал, уміння так його подати, щоб ні один рядок не був порожнім для читача.

Розмір книжки — 1 друк. аркушів.

Ціна — 1 карб. 25 коп. — явно дефіцитна.

їраж обмежено.

Тому поспішайте придбати й прочитати цю новинку нашого сезону — неодмінно.

Мистецький вінігрет, де подана критика, інформація і репліки на наше сучасне мистецьке життя, де знищуються старі форми літературної й мистецької організованості, як ВУСПІ, Ілуг, Молодняк, АХЧУ й інші, ви будете читати так само захоплено і гостро реагувати, як ви реагували на мистецький вінігрет Бюлетеня Авангарду.

В мистецьких матеріалах Авангарду взяли участь такі автори (за альф.):

Берман, Бехер, Довгаль, Василь Ермілов, Оксана Забіла, Курт Клебер, Клин, Левада, Міхальський, Мисик, Мих. Паньків, Пятяк, Валеріян Поліщук, Сорока, Бруно Тавт, Раїса Троянкер, Філіпов, Хвостов, Бас. Чечвянський, Леонід Чернов, В. Ярина (посмертні твори) та багато інших.

За оголошення, що друкується в альманасі, Літярмарком відповідальности не несе.

Літярмарком,

Вподобався вам фейлетон Ол. Досвітнього?

ІНТЕРМЕДІЯ ЛЕГКОВАЖНОСТИ

Здорово.

„Видимий світові сміх крізь невидимі світові сльози“.

Оці інтермедії, що ви їх зараз читаете, розклавшись у зручній фотелі, в своєму затишному помешканні з ванною, телефоном і електричним чайником, — ці інтермедії, любий читачу, писано в найнесподіваніших місцях нашої дорогої столиці: в Утодіку (де заважала авторові шановна представниця утодіківського апарату Христина Данилівна), за лаштунками Березоля (заважав пожежник), в кафе Пока (заважали співробітники „Н. Генерації“, що окупували Пока під свою редакцію), на радіостанції Наркомосу України (заважав секретар скаргами), а частина інтермедій писалася навіть в ліфті готелю „Асторія“, в співробітництві з українською балериною, коли він, ліфт, по дорозі з першого поверху на третій застряв на тридцять п'ять хвилин між третім і четвертим поверхом.

Цікаві літексперименти!

Звичайно, краще було б, коли б автор, покинувши ці небезпечні експерименти, просто писав би край свого столу у власній кімнаті.

Один письменник розповідав:

— Прокидаюсь уранці. (Живу у товариша. Білизна моя лежить — Пушкінська, 42; рукописи — Торговий, 2; комірці — Свердловська, 7; чемодан тут таки, у товариша під ліжком). Прокидаюсь і згадую: на 11 годину ранку треба віднести до редакції рукопис. Інакше — скандал, свинство, крах. Кидаюсь до бльокнота (там у мене записано, де що лежить): рукопис „Пригоди доктора Покса“ — Торговий, 2, у скрині. Ключ від скрині — в чемодані. Де ж ключ од чемо-

дана? Півгодини розшуків. Нема. Загубив. Біжу до слюсаря. Відмовляється. Біжу до другого. Лишаю завдаток, беру десяток ключів. Прибіг до чемодана. Пробую відімкнути. Ключі не підходять. Хапаю чемодана (два з половиною пуда), їду до слюсаря. Слюсар півгодини ворожить біля чемодана, відмикає, Лечу з чемоданом до товариша. Відшукую в чемодані ключ од скрині. Лечу—Торговий, 2. Кімната товариша на Торговому, 2—замкнена: товариш пішов на роботу. Лечу до його установи. Беру ключ від кімнати, лечу Торговий 2, відмикаю кімнату, відмикаю скриню, хапаю рукопис, лечу до редакції...

От і кажіть після цього, що я не повинен мати одне з двох: або власний автомобіль (возити чемодан до слюсаря), або власне помешкання.

— Кожен письменник повинен мати своє помешкання із знаряддям виробництва.

... Автомобіль — трудящим, — голосом сирен сурмить Автодор (чому не „Автошлях“ — до речі!).

Хай отже трикутник апологетів автомобіля: Остап Вишня — О. Слісаренко — О. Довженко — хай цей трикутник збере в своїх гранях все, що є серед українських мистців найавтомобільнішого. І хай за рік Лесь Курбас помчить на роботу у власному авті, а Чечвянський з художником Єрміловим на чепурному мотоциклі задирчать харківськими проспектами.

... Розповідають таке:

Одного разу на прем'єрі в „Березолі“ Борис Ліфшиц покликав у куток автора цих рядків і, таємниче покручуючи його за гудзика, інтимно прошепотів:

— Чули новину? Укравтодор оголошує конкурс на найкраще автодорівське оповідання. Звертається до всіх українських письменників. Перша премія — новенький автомобіль. Друга премія — старенький автомобіль. Третя — мотоцикл.

Другого дня про це знала половина українських письменників. Розповідали цікаві сюжети.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

В. ш. товаришу редакторе,

дозвольте мені вмістити в Вашому журналі кілька слів, які, сподіваюся, розвіють ті непорозуміння, що виникли в зв'язку з моїм сонетом „Лебеді“.

Сонета цього я написав під безпосереднім впливом відомого сонета Стефана Маларме, який починається словами *„Le virge. le vivace et le bel aujourd'hui“* і якого я переклав українською мовою влітку минулого року. В своєму вірші Маларме говорить про марне намагання розуму вирватися з кайданів дійсності. Його Лебідь може струснути з своєї шиї весь іній, що сів на неї, всю її „білу аіонію“, але не має сили визволити крил, що примерзали до криш.

В останніх двох терцетах свого сонета, що особливо вразили деяких критиків, викликавши у них почуття непевності й сумніву, я говорю про п'ятьох поетів „Абатства“, що, зрікшись еготизму і наблизившись до сучасності, розбили той лід одчаю і зневіри, в якому замерзав „темний“ ґеній Маларме. Це ті поети, що, заснувавши кретеїльську комуну, заробляли фізичною працею на хліб насущний і самі друкували свої книжки. Імення їхні — Жюль Ромен, Жорж Дюамель, Шарль Вільдрак, Рене Аркос і Александр Мерсеро Мене не раз надихала їхня любов до людини-товариша, маленької порошокинки всесвіту, і я багато з них перекладав. Це люди, що хотіли бути здоровими, сильними й що сміливо йшли до майбутнього. Фанфари, що в них співає сонце, — так сказано про них в унанімістському гімні.

Отже, наївним треба бути, щоб убачити в моїх „Лебедах“ людей, опозиційних до нашої сучасності. Бо й справді, де ж те „п'ятирне іроно“, що не тільки „дерзає“, а й „перемагає“? В нашій літературній дійсності такого немає. Лише буйна фантазія деяких критиків могла його утворити. Я радив би цим критикам не шукати „особенного смысла“ в літературному творі, а „обращать внимание на видимую цель и намерения автора“.

Михайло Драй-Хмара

*К*раси пречистої без-
смертний, гордий син,
сп'янілим махом крил
чи ти розіб'єш нині
забуте озеро, де покриває іній]
прозорий лід літань, що не дійшли вершин?

С О Н Е Т¹

СТЕФАН МАЛАРМЕ

*О, лебедю, згадай: ти був і є один
прекрасний,— та дарма змагатися в пустині:
ти в пісні не сказав, в якій це жить країні,
як мертвої зими засяє сонний сплін.*

*Ти б шиєю струснув білясту аюнію,
ти заперечив би і обширу стихію, —
але не жах землі, що крила полонив.*

*О, лебедю, в своїм вишнанні непотрібнім
холодним сном зневаг навів себе ти вкрив
і, як мара в імлі, лелієш сяйвом срібним.*

Переклав Михайло Драй-Хмара

¹ Див. коментар до цього сонета в акад. О. Гилярова: „Предсмертныя мысли XIX века во Франции“. К., 1900, 571 — 573.

Так досі й невідомо: чи справді Укравтодорові спала на думку ця блискуча ідея, чи це просто — прекрасний витвір буйної фантазії Бориса Ліфшица?

Коли це навіть так, то Автодор осоромився б на цілу Україну, коли б не скористався з цієї чудесної ідеї, віддавши належну шану її авторові, який ще раз довів притаманну йому здібність бачити за кілька років уперед.

А покищо — Письменники українські!

Ви вже зрибалізувалися. Ви рушницізувалися. Ви ковзанцізувалися.

Але час біжить. Час не жде. Щоб не лишитися позаду —

Письменники українські!

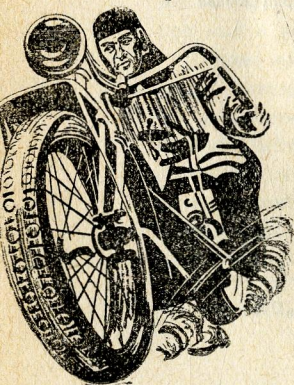
Мотоциклетизуйтеся!

Забудьмо про ті часи, коли верхом досягнення наших шановних предків були рідні воли, і подякуймо шановних предків за те, що вони свого часу не організували „Володор“.

Миготять віки. Козацького друга і брата догнав, перегнав, переміг восьмисильний мотоцикл.

Воздаймо нашу подяку українським залізницям... та чи багато ви побачите з вікна вагону Харків — Одеса або Одеса — Київ? Андрій Панів в крайньому разі опише вдачу та звичаї тубільців купе № 17, а Майк Йогансен напише філологічну розвідку на підставі розмов з вагонним опалювачем.

Хто з нас зазнав цього щастя день за днем покривати верхи на сталевому коні неозорі простори нашої країни? Рожевим запашним ранком з'їсти шматок сала, перевірити мотор... і ось уже тріпоче його сталеве серце, біжать назустріч ліси, річки, долини, могили! Голос грубіє, шкіра на обличчі темніє від вітру й сонця, а м'язи наливаються силою й могутністю, як яблука восени.

Зупиніться серед шляху. Зупиніться! Відпочиньте... Подивіться навкруги. Як хвилюється золоте жито! як молоді пружні груди! А на фоні золотому, золотавому — сліпучою зеленою плямою — старий - старезний дуб. О, чорт би його взяв, який він прекрасний, незрівняний — цей столітній велетень! Чи може це тому, що його обняло, охопило й ніжно пестить його мудру віковою мудрістю голову сліпуче - синє, як очі коханої, небо? Чи не так пестила колись Мазепину сиву голову найніжніша серед ніжних Кочубеева Марія?

Скажете:

— Ет! Це ми побачимо й на полюванні.

О, люди! О, рибалки й мисливці! Та зрозумійте ж ви, що там ви прив'язані до жалюгідно - тісної десятиверстної площі парою отих наївних кочерг, що їх ви в засліпленні пихи гордо називаєте ногами. А тут — ви вільні. Ви перемогли віддалення. Мотоцикл зриває з вас кайдани простору.

Коли вам кажуть:

— Еге - ге... До Миргороду вам іще пхатись і пхатись... Верстов сто... — ви призириливо спльовуєте через ліве плече, заводите мотор, піддаєте газу — і за дві з половиною години п'єте чай з малиновим варенням у голови миргородського виконкому.

Новітнього українського кобзаря треба посадити на мотоцикл, як це вже зробив один з наших товаришів („Кобзар на мотоциклі“, поеми).

Бо сучасний письменник без мотоцикла — це: коняка без хвоста, „Березіль“ без дотації, Сосюра без кия, Будинок Блакитного без гарного буфету, С. Пилипенко без байки, „Вісті“ без фейлетонів Іони Вочревісущого.

Рибальство!.. Що таке рибальство?

Сидиш на березі, як на „Змові Фієска“ десь у Генуї, — і подихаєш від нездійснених бажань, чекаючи на якусь паршиву рибинку.

Полювання!.. Що таке полювання?

Хіба третій акт „Реву на хвилі“ не доводить, до чого може докотитись мисливець? Вишня, Остап Вишня — дотепний, веселий Вишня — пускає зі сцени такі дотепи, що зробили б честь першому - ліпшому провінціальному брандмайстрові.

А ідеологія!

„Письменники, киньте вашу боротьбу й шукання. Рівняйтесь на Павла Михайловича: блукайте з рушничкою по болотах — і заспокойтеся. І буде тоді в рідній українській літературі „мир, спокій і благо-
раствореніє воздухів“.

Амінь. Стоп. „Вилазь — приїхали“.

Чому — ви думаєте — автори, що робили цей текст для „Березоля“, цього авангарду нашого театраль-ного фронту, чому ті автори докотилися до такої іде-ології?

А ясно чому: яка ж ідеологія може бути в лю-дей, що дивляться на мотоцикл тільки як на вдо-сконалене знаряддя для псування повітря?

Натягнімо ж віжки й чекаймо на нову березіль-ську прем'єру „Королева невідомого острова“ (текст П. Балабана, ставлення Ф. Лопатинського, музика Крижанівського, оформлення Меллера, в ролі Габі — Зінаїда Пігулович і Голицінська, Рафу — Дада — Крушельницький, Поль — Лесь Подорожній і Іван Бі-лашенко.

А там, за „Королевою“ десь в далечині майорить „Мина Мазайло“ М. Куліша (в ролі Мазайла — Гірняк).

До речі, про Миколу Куліша. Кілька рисочок з життя нашого драматурга, — як пишуть другорядні рецензенти „Харковского Пролетарія“.

Ви вже, мабуть, чули, як зворушливо дякували Ми-колу Куліша видатні робітники московського друку:

— Ви стільки насолоди дали нам своїм незрівня-ним твором „Чорна Рада“. І до речі, що поробляють ваші друзі: Іван Франко, Шевченко і Леся Українка?

Кажуть, що М. Куліш з горя пішов дивитись „Дни Турбины“ і остаточно переконався, що п'єса

ця — шкідлива: в театрі в нього витягли гроші й документи. Та дарма! Зате наші письменники їхали до Москви в справжньому пасажирському вагоні, на якому не було традиційного написа:

Для устриц
або

Скоропортящийся груз.

Нічого подібного! Вагон мав цілком відповідний урочистий напис:

Харьков-Москва

І хай наші вороги не вбачають „холодка“ в тому випадковому факті, що московський візник, ловлячи гав, вивалив із своїх санок на брук Остапа Вишню з товаришами, і Остап Вишня позбавлений був змоги навіть „виразиться, как подобает случаю“, бо поруч з ним борсалася в снігу в трохи незвичній для оперової співачки позі — шановна Марія Іванівна Сокіл.

Так, „холодок“ був (щось більше 30 градусів), але це був не той „холодок“, якого хотілося б нашим ворогам. Російські видавництва готують аркуші для творів українських письменників, а українські письменники чекають на весні гостей з РСФРР, Білоруси, Грузії та інших республік Союзу.

Примітка по суті. Автодор має цього року „розв'орстку“ на Харків — 20 мотоциклів. Це в той час, коли робітники одного тільки ДЕЗ'у подали заявки на 100 мотоциклів!

— Гм-гм!..

До речі: оце „гм-гм“... ми запозичили у ВУФКУ. Це воно мало погану звичку так відповідати, коли його питали, чому воно в своїй роботі відривається від українського суспільства.

Прекрасна, вичерплива, недвозначна відповідь:

— Гм-гм!..

Але це було колись.

Тепер — не те.

У ВУФКУ повіяв животворчий, життєдайний свіжий вітер.

Вже майже закінчено величезну київську кінофабрику. Уже налетіли туди з усіх кутків нашого безмежного Союзу, як метелики на вогонь, кінохалтурники всіх напрямків і ґатунків із своїми власними операторами, помічниками, героїнями, тьотями й дядями. Уже почали вони правильний наступ на молоду, наївну й довірливу ВУФК'їнську дитину.

Але й мистці не сплять. Перестають, на-решті, балакати, „ув'язувати“, „уточняти“, „погоджувати“ й „поглиблювати“—і починають робити. Довженків „Арсенал“ пішов уже тріумфально по екранах України. Фавст Лопатинський вже знімає картину Михайла Панькова „Суддя Рейтан“ і готується до „Захара Беркута“. Михайло Майський здав уже свій сценарій „Секрет ропіта“ і постійно працює в редактораті ВУФКУ разом з Павлом Івановим. Ю. Яновський здав свій „Царський Острів“... А на черзі ще ціла низка письменників (О. Досвітний, Ол. Копиленко, Л. Чернов, Юрезанський), що їх запросило ВУФКУ або командировав Кореліс на кінороботу.

Крига пішла... Віє свіжий вітер.

Молодість буяє, іноді дає в наслідок тисячі метрів зіпсованої плівки,— доказом тому є „Інтермедія з кіно порадами“, яку ми подали вище.

Епізод другий: Єміліо Куделя. Ні, до звичаїв цієї країни привичаїтись було не легко (не шукайте тавтології:

взаємини поміж звичаєм і привичаєнням тут такі ж, як між слоном і російським дієсловом прислонитися у відомій анекдоті). Та чи й варто було привичаюватись?

З ЗАПИСОК КОНСУЛА

В. П'ЯТНИЧЕНКО

Адже я тут був тимчасово. Або: ми були. Бо коли я на пароплаві дістав радіограму — завернути на Південь, де треба перебути місяців зо два, доки туди приїде новий уповноважений — я поставив умову, щоб Булгаков їхав зо мною. Він теж не перечив, отже стало нас тров: я, Булгаков і моя дружина.

Але щодо звичаїв.

Поперше, на пристані столиці - порта мене зустрів офіційний представник міністерства, який заявив, що він нікого не репрезентує, прибув з власної ініціативи, не маючи жадних доручень; проте — додав він — міністерство висловлює через нього своє задоволення з поводу мого приїзду й сподівається, що й т. д. — все, що в таких випадках належиться.

Подруге, він другого дня попередив мене, що недоцільно мені звертатись по авдієнцію до уряду; проте, президент радий буде мене бачити в себе приватно.

— Потретьє, президент, поруч інших питань, поцікавився моїм консульським стажем; почувши мою довідку, сказав, що його надзвичайно тішить мій багатий досвід, бо консульської роботи тут серед моїх компатріотів безліч; а поруч того додав, що уряд позбавлений змоги визнати мої консульські уповноваження й екзекватури мені не дасть, бо консульської конвенції ми ще не підписали, отже й т. д.

Власне кажучи, це все було „поперше“ — про ставлення уряду. Аж тепер перейдемо до —

подруге. Саме — до ставлення робітництва. До помешкання колишнього царського консульства (нам його віддали з попередженням, що наших прав на нього уряд не визнає) цілий день ходили делегації від місцевих профспілок і робітничих організацій. Од енергійних і сердечних стискань моя правиця почувала себе як... (вибачте, не лібоав метафори — обійдеться на цей раз). Оце щойно приходили робітниці тютюнових плянтацій, подарували моїй дружині чудових тропічних квітів з пелюстками вогкими й м'ясистими, як губи цих смуглявих креолок. За ними пожежники, бурхливо вітаючи мене, заявили, що беруть шефство над нашим будинком, отже нам нічого боятись пожеж і взагалі стихійних нещасть. Нарешті залізничники, вшанувавши мене почесним квитком члена спілки (що, до речі, давав мені право безплатного проїзду по всіх залізницях республіки), запросили мене на товариську вечерю до депа.

— Ми не вимагаємо відповіді, розуміючи делікатний стан товариша - консула, — казали вони. — але не думаємо, щоб товариш - консул образив нас своєю відсутністю.

Стан був справді делікатний. Та з нього вивів мене уряд. Вже знайомий мені представник міністерства з'явився щойно вийшли залізничники й сказав, приблизно, таке:

— Уряд не схвалює нетактовного запрошення спілки залізничників, тим паче, що за відомостями поліції на вечері буде

спроба влаштувати демонстрацію симпатій до ладу вашої країни, що з нею ми ще не оформили остаточно своїх взаємин. Проте (їй - право, це не я, це вони зловживали нещадно тим проте!) уряд не може мати заперечень до того, щоб сеньйор-консул відвідає тв вечірку, оскільки його обрано на почесного члена спілки. Уряд лише сподівається, що сеньйор-консул триматиметься в межах...

В яких саме межах. він не пояснив, та й потреби не було. Я був на вечірці. Там відбулась демонстрація симпатій до СРСР і я тримався в межах, тобто говорив про мою країну й не токався їхньої.

Наприкінці мене запросили на конгрес місцевої федерації профспілок, що відкривався за два дні.

А другого дня всюди розліплено було відозви виконкому федерації профспілок з гострими вихватками проти СРРР, більшовиків і... мене особисто. Звичайно, я на конгрес не пішов, бо не треба було навіть детективних здібностей Днів Турбіних, щоб передбачати, що він (конгрес) пройде під знаком гостропідкресленої ворожнечі до СРСР.

Якраз Дні Турбіних не зрозумів, у чому тут справа, так само (ви ще не забули, що все це було подруге?) як не міг він зрозуміти того, що —

потретьє, майже всі в столиці чудово розуміли англійську мову й категорично відмовлялись вживати її. А з нас трьох еспанську знала, і то не дуже досконало, лише моя дружина Колись я глузував з її не дуже вдалих намагань читати Сервантеса в оригіналі, а тепер, як бачите, придалось.

— В чому справа? — розгублено питав Дні Турбіних, — що за безглузда країна?

Зовсім не безглузда, товаришу Булгаков, — намагався я пояснити, — а просто не дуже самостійна країна. Вона надто боїться свого Континенту й Північного сусіди, звідци ота половинчата й кручена політика. Вона не менше нечавидить того сусіду, звідци й вороже ставлення до його мови. Нарешті, вона симпатизує нам, бо —

— Е, та з якої речі я буду вам тут повторювати ті популярні лекції, що їх я читав Булгакову? Тим паче, що є ще й почетверте.

Воно, щоправда, не залежало від ладу країни. Проте до нього ще важче було призвичаїтись. Уявіть собі:

зранку — спека; прокидаєшся од почуття, що в горлі й роті твоєму пашисть бесемерівська піч; зриваєшся з постілі й біжиш під холодний душ;

в полудень спека стає нестерпною; заздриш всім ескимосам і полярним експедиціям; шкодуєш, що не можна перенести кабінет до ванної й приймати одвідувачів під безперервним душем у макінтоші;

біля четвертої години, коли ти вже міняєш третього крахмаль-

ного комірця (нічого не поробиш, етикет!), з жовтавого плато на північному заході віє чудовий прохолодний вітерець.

І от, коли ти, з полекшею відхнувши, виходиш подихати свіжим бризом в тіні платанів і помаранчових дерев Алеї Незалежності —

починається дощ.

Та який дощ! Злива! Потоп!

Біжиш до найближчої кав'ярні чи крамниці, щоб укритись, та де там! Все замкнено, місто завмирає, місто спить до сьомої години — сієста. Так називається там своєрідний вид анабіозу, що його тубільці вважають за передобідний перепочинок.

Додайте до цього, що на плато дихати нічим — таке рідке повітря, — а в міському паркові малярійний москіт, од якого жорстоко страждала моя дружина, тоді скажіть:

— Чи легко було при звичаїтись до цієї країни та її звичаїв?

Не кажу вже про дружину. Вона танула на моїх очах і що-вечір трусилась у приступах малярії. Тимчасом їй доводилось працювати, і чимало, бо ми з Булгаковим не знали ж еспанської мови.

Та чи не гірше було з самими Днями Турбіних. Він (вони?!.) схуд, роззлостився й не знаходив не вигідних епітетів для цієї країни. До його скарг на неї додалась ще одна. Він забив собі в голову, що в країні готується переворот.

— От побачите, — запевняв він, — не сьогодні - завтра напевно буде; а що ми тоді робитимемо без правного статусу, без екзекватури, навіть без консульських карток?

— Товаришу Булгаков, — намагався я йому втокмачити, — коли б справді сталося „*coup d'Etat*“, то не допомогли б нам екзекватури й картки, бо нова влада просто не визнала б їх. Та я шкодую, що радив вас читати О. Генрі для вправ англійської мови. І мова в нього не чиста й уяву він вам дав хибну про цю країну. Республіка, де ми перебуваємо, це вам не Венеція (що її змалював О. Генрі в „Королі й капуста“). Влада тут хоч і нерішуча, та досить тверда, і нема ніяких ознак наближення перевороту. Час вже кинути „оперетковий“ підхід до цих республік.

Та Дні Турбіних лише всміхався багатозначно й твердив своє:

— От побачите...

Усмішка й оте „побачите“ були такі зловісні, нібито він сам планував перевороти й змови, щоб помститись цій країні за її незвичкі звичаї й підсоння.

Я сидів і мляво намагався дратуватись на центр, що забув, очевидно, за мене, бо не сповіщав про час приїзду уповноваженого. З моїх потуг нічого не виходило, бо навіть дратуватися за такої температури не ставало снаги. Тоді я почав уявляти собі конструкцію універсального холодильника, що регулював би

температуру не лише в мойому кабінеті, але й по цілому місті. Це мов корисне винахідництво перервав кур'єр, подавши візитову картку.

Грега було б далі писати отак: „Звичайний прямокутничок брістольського картону, що на ньому чітким шрифтом виведено незнайоме ім'я“ й т. д. Імняю цей класичний стиль головно з тих міркувань, що дрібниці розходяться: картон був не брістольський — манільський; картка була не друкована, лише написана червоним аграментом, а імен було аж вісім. Тобто воно було одне, та писане на вісім мов. І перш за все кинулося у вічі найзрозуміліше — „Еміліо Куделя, викладач чужих мов, каліграфії й математики“.

Занесло ж його, того Куделя!

— Хай живе! Просіть.

Сивий волос, голе не обличчя, вицвілі очі й якісь метушливі, невпевнені рухи наркотики.

Мене не здивував піднесено-врочистий тон. Я вже звик до висловів почуттів захоплення тим, що „вперше на нашій заморській землі“ й т. ін. Справа теж звичайна: відновлення радянського громадянства, поворот на батьківщину. Та все це міг би полагодити Булгаков. Куделя бажав бачити мене особисто. Навіть у важливій справі. Цікаво, послушаємо. Він, звичайно, хоче почати з автобіографічних подробиць. Це теж так зрозуміло для людей, що давно покинули рідну країну й просто радіють з нагоди звіритися „своїй людині“. Кажіть сміливіше, громадянине Куделя, а я перекажу це читачам.

Куделя вже двадцять три роки в цій частині світу. Найбільше перебував у Мехіко. Коли там довідались, що він учився в Полтавській духовній семінарії, особливо ж коли запримітили його здібності до чужих мов каліграфії й математики, то запропонували йому здати іспита на звання вчителя народніх шкіл. Отже він був на державній посаді по штатах Гідальго та Юкатан, довгий час перебував у Тампіко. Мови свої не забув, хоч знає шість чи сім інших, бо часто обертався в емігрантському середовищі. А оде вже півроку, як утік з Мехіко Куделя. Так, утік, бо його там мало не повісили. Як це трапилось? А дуже просто. Куделя — переконаний революціонер. Може в нього деякі розходження з комуністами, отже до партії його не прийняли, але Куделя не міг стерпіти несправедливого ладу Мехіко й намагався викликати там революцію. Би мабуть і не чули, що на Юкатані була тижднів зо три радянська влада? То ж Куделя був серед найактивніших її діячів. Крім того, він вважав, що якби скинути папашу Кайеса й знов посадовити розсудливого Сбрегона на президентське крісло, то це було б краще. А коли б і Сбрегон зазнався, то знайшовся б інший, а то й Кайеса знову можна обрати. Що це має спільного з радянською владою? Воно й мені здається за трохи плутане. Ну, що ж, не треба ставити до Куделі суворих вимог. Не забувайте ж, що в нього роз-

ходження з комуністами. Проте, як же його мало не повісили? Було це в Тампіко. День базарний, народу на майдані безліч, отже Куделя забажав використати нагоду, щоб поагітувати. Він обрав дуже вигідне місце — коло крамниці снопов'язного шпагату. Стуло для трибуни дав йому власник крамниці, який щиро повірив, ніби Куделя хоче реклямувати його першосортний крам. Коли зібралася юрба, Куделя справді сказав кілька компліментів шпагатові, та закінчив трохи несподівано: „Товариші й громадяни, — сказав він, — цей шпагат настільки тугий і крепкий, що на ньому можна було б повісити всю нашу буржуазію, а перш за все я пропоную повісити нашого президента й увесь кабінет, щоб не зазнавалися“. Та в юрбі переважали прихильники папаші Кайеса, і вони забажали спробувати тривкість шпагату на вазі тіла самого Куделі. Врятувала його дрібниця. Коли охочек-омонні кати лаштували зашморг, одна шпагатина обірвалася, і обурений натовп ухвалив раніш повісити власника крамниці за те, що він дурить чесних фермерів, продаючи їм такий поганий і гнилий шпагат. В загальній метушні Куделі пощастило втекти, але межі Мехіко він покинув назавжди, бо там за ним пошукує поліція. А тут він безробітний, бо ніхто не визнає його мекіканського диплому й стажу.

Автобіографічні деталі трохи затяглися. Яка все таки в нього до мене важлива справа?

Куделя став у позу й набрав повні груди повітря.

— Товаришу й громадянине! Ви хочете, щоб на землі була ще одна радянська країна?

— Я бажав би, щоб весь світ був радянський, та яке це має відношення до нашої розмови?

— Я можу це зробити.

— Ну, на цьому мене не так легко спіймати. Надто вже воно просто.

— Вибачте, але мій уряд не давав мені доручення займатись переворотами в Мехіко. Повинен відхилити вашу ласкаву пропозицію.

— Та то не в Мехіко. На Мехіко я махнув рукою. Я маю на думці іншу країну.

— Чи не ту, де ми перебуваємо?

Куделя завагався.

— Ні, я розумію, що це було б для вас незручно. Мова мовиться за іншу, сусідню республіку з заходу.

— Все одно, громадянине Куделя, мене не спокушає ваша пропозиція. Я тут виконую лише консульські обов'язки, та й то неофіційно.

— Але ж це було б так легко. Дайте мені лише два пароплави й зброю. Запевняю вас... Ви ж потім будете каятись...

— Нема в мене пароплавів зі зброєю, а коли були б, то я б вам їх не дав. Знов кажу, ми цим не займаємось.

— Але ви ж комуніст!

— Саме тому я виконую лише ту роботу, що мені доручає моя партія й мій уряд. Та й взагалі моя партійна приналежність тут ні до чого.

— Ну, а коли я звернусь по допомогу до іншої держави, ми зробимо революцію й там запанує не радянський лише, знов буржуазний лад, невже ви не будете шкодувати?

— Це ваша приватна справа, звертайтеся по допомогу до кого хочете, а нашу розмову нумо вважати за закінчену.

Куделя скривився ніби од фізичного болю.

— Товаришу, громадяніне, може, ви думаєте, що я провокатор який... Запевняю вас... Присягаюсь! Я стільки років мріяв... А тепер — безробітний, самотній... Ви повірите — я голодую!

— Це друга справа. Коли мова мовиться про матеріальну допомогу для вас особисто, то про це можна буде подумати. Приходьте днями, може ми щось придумаємо. Але умова — ніколи не повертатись до теми про пароплави зі зброєю.

Куделя більше не приходив. Та, очевидно, він ще не покинув надій вплинути на мене. Коли дружина одного дня сповістила мене, що вже знайшла викладача еспанської мови й удо-сконалюється в ній, мені й на думку не спало поцікавитись ім'ям того викладача. Я лише спитав, чи справді він добре знає мови й хто його рекомендував.

— Селеста, — відповіла дружина.

Селеста Лопеда була робітниця тютюнових плянтацій, активістка й безперечно щира прихильниця СРСР. Отже я заспокоївся на тому, що дружина бере лекції з еспанської мови в певної людини. Відбувались ті лекції в помешканні Вечірнього Робітничого Ліцею.

Як я досить скоро переконався, то була неприпустима байдужість з мого боку. Одного дня, коли ми залишились наодинці, дружина мовила:

— А як добре було б, коли б донебудь постала ще одна радянська країна. В якійсь іншій країні світу. Ти розумієш, любий, коли б з двох кінців... буржуазний світ опинився б у колі... Ах, як це було б чудово!

Я насторожився.

— Почекай, почекай, як звати твого вчителя?

— Емілію... забула. Він просив, щоб я до нього зверталась просто Омелян Степанович.

— Куделя. Це він тобі верз отих дурощів про нову радянську республіку?

— Нуда, він казав, що цього так легко досягти. Не розумію, чому ти вважаєш це за дурощі.

А от я тебе не розумію. І як тобі тільки не соромно, ти ж партійка, — невже ти могла серйозно повірити, ніби таким чином творяться нові радянські республіки? Ну, звичайно ж, він казав тобі про два пароплави зі зброєю й гудив мене.

Після моєї лекції (а тяглася вона з годину) дружина погодилась, що треба змінити викладача еспанської мови. Єдине, в чому вона не визнавала мені рації, це те, що треба обережніше ставитись і до сеньйорити Лопеда.

— Вона чудова дівчина й просто, мабуть, бажала допомогти Куделі, зважавши на його матеріальну скруту. Я певна, що вона не знала про його авантурницькі плани.

Довелось погодитись, щоб дружина не поривала знайомства з Селестою, тим паче, що це звернуло б на себе увагу профспілчан, почали б дошукуватись причин, а в мої плани зовсім не входило розводитись про пропозиції Куделі, це бо могло б дати привід до ворожої проти нас кампанії. „Нема, мовляв, диму без вогню“ й т. ін.

Проминуло тижнів зо два. Ми вже почали забувати за Куделю. І коли на світанку нас збудила стрілянина десь за містом, єдине мов припущення було :

— Знов десь маневри.

— Дні Турбіних не погодився :

— Напевно переворот.

Та в ранішніх газетах не було нічого про стрілянину, все в місті було абсолютно спокійно, і я не заперечував, коли дружина заявила, що має намір сьогодні оглядати тютюнові плантації. Просив тільки, щоб не надто забарилась, щоб не спізнилась на обід.

Друге видання газет, що вийшло десь біля дванадцятої години, переконало мене що на світанку справді відбулись якісь події. Щоправда, не переворот, але спроба його вчинити. Як і треба було сподіватись, невдала.

Газети подавали подробиці. До берега підійшло два пароплави. Рисадили десанту — душ із чотириста. Певні, що їх ніхто не помітив, інсургенти підійшли до самої фортеці Незалежності, ще з середини минулого сторіччя ліквідовані й напівзруйновані. Та уряд знів про підготовку десанти В фортеці чекало урядове військо. Всю десанту оточено й винищено. Операцію переведено за якусь годину, без зайвої метушні й дуже ефективно. Лише кілька повстанців, що їм пощастило втекти, заховалися на плато. Вожді повстання в руках уряду.

Дні Турбіних навіть не намагався святкувати свою перемогу („я ж казав“!). Навпаки, вигляд його був досить розчарований. Очевидячки, він переконався, що на перевороти в цій республіці розраховувати не доводиться. Та в урядовому повідомленні були рядки, що нас поважно стурбували :

„Як вияснилось, змовців субсидувала й постачала зброєю через свого представника одна чужоземна держава, зацікавлена в зміні ладу по інших країнах“.

Для нас було ясно, що коли хто й приклав рук до цієї невдалої змови, то це був великий сусід з Північного Континенту. Та хто б повірив, що урядове повідомлення має на думці

не нас? Значить, треба було чекати неприємних розмов із урядом.

Турбувало мене й те, що дружина не повертала.

Довелось пообідати без неї. Наближався вечір. Її все не було. Я подзвонив до контори плянтації. Звідти сповістили, що „сеньйора виїхала по обіді в напрямку плато“.

Значить, не додому? Адже плато було в протилежному напрямку. Що це могло значити?

Дні Турбіних співчутливо поглядав на мене. Очевидячки, він збирався висловити свою чергову „думку“, та не відважувався. Він зідхав, розкривав рота, збирався з духом, але нічого не казав. Це мене починало дратувати.

— Ну, в чому справа? — не витримав я нарешті. — Кажіть уже, що там на вашу думку, але киньте цей вигляд камбали, що її викинуло на сухий берег.

— Я піду шукати, — нарешті наважився він.

— Куди? На плато? Цього ще бракувало. Ви хочете, щоб вас спіймали на спробах встановити зв'язок з повстанцями? Адже ніхто не повірить, що ви пішли на плато з якоюсь іншою метою.

— А з якою метою туди подалась ваша дружина?

— Оце то мене й цікавить. Як би її справді не захопили повстанці.

— А ви не припускаєте думки, що... Тільки, будь ласка, не ображайтесь...

— Булгаков, я вас розумію. Ви, здається, готові підозрівати мою дружину в зв'язку з повстанцями. Лишіть ці підозріння місцевій поліції. Я знаю дружину не перший рік і певний, що ні в які авантюри вона не стане вплутуватись.

— Та все таки, знаєте, трапляється.

— Булгаков, я боюсь, що з вашим мозком щось трапилось чи не під впливом спеки.

Це було надто гостро. Та треба ж розуміти й мій стан. Ні ні, вона не могла... Це ж безглуздя.

Дзвінок. Я шарпнувся до телефону. Булгаков випередив мене.

— Так. так. З міністерства? Ні, це секретар. Добре, я передам. — Вас викликають до міністерста, — звернувся він нарешті до мене.

Так пізно? Гм... А я в такому стані. Що ж, доведеться йти. Радник міністерства одразу перейшов до справи.

— Сподіваюсь, сеньйор - консул зрозумів, кого саме мало на думці урядове повідомлення, коли натякало на чужеземного представника?

— Я волів би не зрозуміти, бо інакше мені довелося б констатувати цілковито незаслужену образу, що її завдав ваш уряд моїй країні й мені особисто.

— На жаль, ми маємо чимало даних, що свідчать проти сеньйора - консула. Наприклад, ваше знайомство з ватажком повстан-

ців Емілію Куделею, вашим, до речі, компатріотом. Ви знаєте що він у наших руках?

Цей радник, здається, збирається мене допитувати. Як би не завдання — підготувати сприятливий ґрунт до прибуття нашого уповноваженого — я б і розмовляти не став з цією роззолоченою (мундир!) папугою.

— Не знаю, що саме казав вам Куделя, та думаю, що одного знайомства, що обмежалось до того ж однією зустріччю, не досить для обґрунтування ваших абсолютно безпідставних підозрінь.

— Але нам відомо, що дружина сеньйора - консула кілька разів бачилася з Куделею.

— Як з викладачем еспанської мови, од послуг якого вона досить хутко відмовилась.

— Так, так... А де тепер мадам?

— Виїхала оглядати тютюнові плянтації. Сподіваюсь, що в цьому нічого шкідливого для ладу вашої республіки нема.

— О, ні. Та це було вранці. А з плянтації мадам виїхала — радник вимовив це з притиском — в напрямку плато, тобто в район, де переховуються рештки повстанців.

— Та це якесь непорозуміння. Я певен, абсолютно певен, що воно хутко з'ясується і ви переконаєтесь, що помилялись. Кінець - кінцем мої родинні справи не повинні б вас цікавити більше, ніж мене самого.

— О, ми дуже бажали б помилитись. Зрештою, ми закінчимо нашу розмову завтра.

Я збирався одкланятись, коли задзвонив телефон. Радник знаком попросив мене затриматись. Розмова телефоном тяглась не довго. Тон радника, коли він перепитував: „ліквідовано? не знайшли? признався? в докази“, був досить розчарований. Потім він з винуватим виглядом звернувся до мене:

— Я повинен просити вашого пробачення. Щойно ліквідували рештки інсургентів на плато. Вашої дружини там, звичайно, не було. Повинен сказати більше — з ними затримано агента зовсім іншої держави. Ви розумієте — мова мовиться про великого сусіда з Північного Континенту. Куделя признався, що саме од тієї держави дістав пароплави й зброю. Ми, власне, з самого початку це припускали та, знаєте, такий збіг обставин...

Я зідхнув з полегшею. І одночасно кольнула думка: де ж всі-таки дружина?

Ніби у відповідь, радник зауважив:

— Проте, не з'ясовано, що саме затримало мадам. Я розумію турбування сеньйора - консула, та ми вживемо всіх заходів. Поставимо на ноги поліцію. Сподіваюсь, що нічого прикрого не трапилось.

Я внутрішньо всміхнувся, бо знав, що поліцію давно вже поставлено на ноги. Радник дуже сердечно попрощав мене, та вигляд його був розчарований. Мені здавалось, ніби він шкодує, що надто багато розказав мені.

“ Ви розумієте, що спати тієї ночі я вже не міг. А сонце ніби на глум забарилось з бухтою. Я й не думав, що в цій частині світу такі пізні снітанки. Чотири... П'ять... Шість... Ог проторохотів повз вікно молочарський віз. А це напевно з пекарні. Тепер черга носія газет. Ще година. Прийшов кур'єр і співчутливо глянув на мене — очевидячки мій вигляд викликав співчуття.

Треба взяти себе в руки. Скоро почнуться години відвідувань Холодний душ осв жив мене трохи і я вирішив навіть зійти в діл, до їдальні, щоб бодай перед Булгаковим і покоївкою вдати, ніби я здатний ще снідати.

Ну, завжди, коли доходить до таких моментів, я починаю шкодувати — не себе, лише зіпсованого пригодницькою лігатурою читача. Він любить, щоб автор натягнув його нерви, немов струни на гітарі „до отказа“ й потім, зробивши хитромудру павзу чи абстрактний відступ, раптом оглушив його обухом несподіваної розв'язки. Що ж, коли вам це так подобається... Та ні, в мене воно, напевно, не вийде.

У їдальні, на своєму звичному місці за столом сиділа дружина. Вигляд у неї був свіжий і життєрадісний, — ніхто б і не подумав, що вона щойно зробила кінсьми як-не-як біля п'ятнадцяти англійських миль.

Я не встиг нічого спитати, бо вона захопила ініціативу розмови.

— Слухай, любий, чого ти такий зелений? Знов погано спав? Ах, ця спека! А я мала таку чудову прогулянку. З плян-тації ми з Селестою поїхали оглядати зразкову колонію для робітничих дітей. Це, знавеш, на плато, в долині, зовсім ізольоване, майже неприступне місце. І дітлахи такі хороші, кумедні. Нізачо не хотіли відпустити „тьотю з Країни Рад“ — довелося заночувати в них. Воно, щоправда, вже поночіло, коли ми дібрались до колонії.

— Чого ж ти хоч не протелефонувала? — спромігся я на-решті вставити.

— Так там же й телефона нема. Якесь, розумієш, орляче гніздо. Я й не подумала, що ти будеш турбуватись.

— А газети ти за цей хоч проглядала?

— Ні... а хіба щось трапилось?

— А от спитай товариша Булгакова.

Той позичав очі в сірка, вдаючи, ніби його страшенно заці-кавили бліки ранішнього сонця в склянці кави.

Ну, звичайно, я не помилявся. Раз у сьогоднішніх газетах нема ніяких коментарів про вчорашні події, значить, мене ви-кличуть до міністерства, щоб погодити зо мною формулу, яка б відводила од нас усяку підозру. Кінець - кінцем, „Марш Буте-ного“ в моєму виконанні виходив — так мені здавалось — зовсім непогано. Може дехто з цим і не погодився б (за шкільних ро-ків мій „бал“ за співи ніколи не підвищувався понад „три з мі-нусом“), та співав же я в своєму кабінеті, та й то коли не було одвідувачів.

Мене покликали до міністерства підчас сієсти. Ого! Мене хоче бачити сам президент. Іще ого! „І так шишнацяць раз“, як полюбують казати в Літбуді ім. Блакитного.

Та в міністерстві справа була трохи складніша, ніж я сподівався. Президент, радник і мій старий знайомий „урядовець для особливих доручень“ мали досить розгублений вигляд. Ну, звичайно, спочатку обмін приємними запитаннями про здоров'я всіх родичів (особливо моєї дружини). Нарешті дійшло до справи. Заговорив президент.

— Вас уже інформував радник про всі обставини підготовки повстання.

Радник при цьому так скривився, що для мене вже не залишалося сумнівів: він щиро каюся за свою одвертість зо мною. Та президент казав далі.

Обставини склались так, що ми, на жаль, не можемо назвати в пресі справжніх винуватців змови. Тепер, коли ви вже знаєте майже все, я не ховатиму від вас. Агента тієї держави нам довелося звільнити. І... і взагалі ми зовсім не хочемо, щоб у нас повторилось те, що було в Сан-Паоло. Ви повинні нам допомогти вийти з цього стану. Може б нам краще зовсім не повертатись до цієї теми в пресі?

Еге, куди загнув. Ні, на це то вже я не піду. Не треба було радникові раніш підкреслювати, що нятяк мав нас на думці. Коли вони здрейфили перед своїм сусідом з Північного Континенту, то це зовсім не значить, що нам слід брати на себе його провини.

Розмова тяглась довго й не обіцяла виходу.

Раптом президент гостро звернувся до радника.

— Так що казав про мене президент отії жалюгідної західньої кавової республіки?

Радник зовсім занепокоївся:

— Ваша ексцеленція, я не відважусь повторювати...

— Не треба, я пам'ятаю. Я й йому покажу... Пам'ятатиме він мене! Нещасна маріонетка! Так от, завтра в пресі з'явиться роз'яснення, що ми мали на думці саме оту західно-клоаку. Вихід знайдено.

Справді, Марш Буденого в моєму виконанні звучав не так вже погано. Це міг підтвердити шофер, що одвозив мене з міністерства додому.

Вишня став уже напівлегендарною людиною серед українських селян, що закидають його сотнями листів. Вони нерідко вва-

жають його за найпершого захисника, посередника між ними й „ВУЩИК'ом“ чи тов. Петровським, де він ніби — своя людина. В численних розповідях про нього легендах він уявляється

О. ВИШНЯ В ЛЕГЕНДІ

ІВАН КАПУСТЯНСЬКИЙ

то колишнім дідичем, що з горя почав писати „чудасії“, то денщиком, то євреєм, що чесно вибився в люди, то червоним отаманом, під яким служив і Котовський, то просто митцем на всі руки, що його близько до кишені не підпускай. Коли він попадає до „Аршави“ й починає там на головній вулиці писати „плани“ з наших „товстопузих“, Скоропадського й Петлюри, то за ним женуться всі „городові - міліціонери“ і сам Пілсудський на мотоциклі, але „парень“ встигає перебігти кордон, і через це тільки в нас не трапилося народнього „устанія“ на його захист. Вишня на очах став об'єктом народньої творчості. Це був би цікавий матеріял етнографічно - мовний, коли б його записувати системово. Деякі записи від різних селян Дніпропетровщини й Полтавщини подав до „Плугу“ Федь Петлиця. Ми наводимо на зразок деякі. Один під назвою „Чого Вишня пише?“, записаний в с. Перещепині на Дніпропетровщині, від селянина Кривенка, 1926 року, подає селянську мотивацію фейлетонової творчості.

„Отож і каже: де Остап Вишня бере хвелітони? Поневолі треба доставати, коли хочеться жити. Як? А так: він же служив у Петлюри, а потім його й піймав Буденний у нас під Перещепиною, та тоді й каже йому: „як хочеш, парубче, жити на світі, так їдь у Харків та пиши хвелітони смішні в усі газети проти панів, Петлюри і Англії. А не хочеш, зараз тобі тут і капут“. Він тоді приїхав у Харків і давай писати, а тоді вже як задружив з Петровським і взяв, що його вже не розстріляють, він тоді заявив Вуцикові: „якщо хочете, щоб у вас були фелітони, то платіть по сто руб. за кождий“. Вуцик тоді й каже: „ну його к чорту, коли він так дорого хоче. ми й сами будемо без його випускати „Радянське Село“. А писатиме Нечай. „Узяли, одібрали у його ту машину, що він на їй з Антошею Ко випускав „Селянську Правду“, та й давай печатати тоді „Радянське Село“. Випустили одну й другу „Радянське Село“, прислали на село, аж ніхто й даром не хоче. а не то щоб випусувати. Бо там ні Вишні немає, ні Антоші Ко. Потім баче Вуцик, що діло... давай просить, щоб Остап узяв прийшов писати хвелітони. А він тоді й каже: „як будете платити по сто п'ятдесят карб. за хвелітон, тоді буду писати“. О! Ото так сказав Вишня. Ну що ж, Вуцик баче, що село не чита газет. Давай платити і по сто п'ятдесят карбованців. Ну вже ж він тоді як і торорохнув хвелітонидло про те, як один дядько сказав: „якби оці дві газети „Селянську Правду“ та „Радянське Село“ звели до купи, тоді б я читав“. І після того як пішло, як пішло більшати „Радянське Село“, бо стали всі почитувати Вишню, а Антоша Ко почав випускати журнал про районних служущих. О! От того він і пише“.

Маєте своєрідну народню психологію творчості, а також оцінку значіння фейлетону в часописі, що таки справді на всі 100% зачитується.

Подальша легенда показує, як у масовій свідомості преломився

образ Вишні, на тлі взаємин із поляками та ставлення до еміграції. Далекість часу й особи позначилася на фантастичному боці.

Да, його раз заохали поляки!

Це розказував мені один молодий парінь у Прилуках на базарі. Ото так зійшлися біля кожовної лавки і розбалакалися про теперішніх писателів. Ну, ось забалакали про Вишню, як він інтересно пише про буржуїв та або написав про смерть Петлюри, як він їм чоботи підлизував, буржуям. Ото ми так стоїмо й балакаємо, а між нами стоїть парінь у сірій шапці і червоний верх, у чорній шинелі і луше кабачки, та й каже: да його раз заохали поляки перед тим, як я їхав у водпуск.

— Як, говорю, заохали? — питаю у цього парня. — Да, говорить, так: приїхав він під польську границю, а потом узяв перейшов аж у Аршаву — і давай там составляють проо поляків куплетні розкази. І ото іде — іде вулицею, каже, і оце побаче якогонебудь чудного буржвя, вихвате книжичку з кармана, а тоді карандашем: чирк, чирк, чирк, і ото вже зніме манеру для хвілітони на буржвя. Ось іде, помімає, раз він вулицею, коли дивеця — іде Скопопацький з Присудським по Варшаві, а Вишня раз та вихватив книжичку, та: чирк, чирк, чирк, і тільки успів написати: бач, де буржуйчики свої пвззця поносяють, а тут його замітив польський городовой міліцінер, а Вишня іде за ними позаді та в книжичку: чирк, чирк, чирк. Ото тоді польський городовой міліцінер до нього та й каже: ей, гражданін, ану обождіть. Вишня баче, що замітили, та скоріш, скоріш, конешно, удирать. А польський городовой міліцінер кричить: стой, бо стрілять буду. Вишня тоді став. Ось підойшов до його польський городовой міліцінер і каже: а ну, дайте, гражданін, вашу книжичку — посмотрю, що ви там пишете. Ех, Вишня як розмахнеця, та в писк польського городского міліцінера, як хильдострельне своїм кулаїдлом, так той і заюшивсь кров'ю. А Вишня у двір, та через забор, а за ним другий польський городовой міліцінер, а тут третій і четвертий, як пустилась уся Аршава з дрючками, а Вишня — хода скільки сили. Ну, тут бачуть, що ни дожинуть, тоді за ним як погнало пів скадрона кавалерії, а Присудський сів на моціклет та навперейми. А я как раз в сто время стояв на грятничному посту, дивлюсь, каже, коли щось летить за парінь, такий молодий, в кожаний тужурці, в кубанській шапці, і волостя набік, у жовтих чоботях і у синьому галихво. Я говорить, парінь, хотів, по юму стрілять, а він міні на бігу показує красну союзну книжку Рабземлеса. Я, конешно, пропустив його, а він крикнув міні: часової, стреляй по поляках! Я, говорить, як застрочу понад їхними головами, вони й стали, а я, говорить, говорю тоді: что вам, граждане, нужно? А поляки кажуть: ми хотіли піймать вашого шпійона, знімав із наших правителів плани. А я, говорить, говорю: ну повертайте, а то я покажу с пулімьота вам. А вони

стоять, кажуть: не підемо поке не дасте нам шпійона. А, так вам, говорить, говорю, шпійона, та як задзвоню по тіліхону до Будьона. Гох, Будьоний з кавалерією як прилетить до границі, а поляки — хода. Ну, потом, говорить, на другий день читаю в газеті, що то бил застуканий Вишня. Да! Та, говорить, еслі б його поляки забрали в плен, то Будьоний об'язательно об'явив б войну. Потому що есліб ростріляли Вишню, то було б всеросейске устаніє на Польшу, а цей парінь, видать, що червони козак, бо балака по - воєному“.

*С. Лиовиця на Прилукині,
запис. від тов. Шостака 1926 року*

У народніх устах Вишня подеколи стає військовим героєм. Має інтерес факт, що його, вважають за єврея. Наївне уявлення, що він є „поет хуторіст“ (тобто для хуторів) і т. д., навіть смішне — воно лише свідчить за туманність у думках його сільських прихильників.

Вишня єврей

„Остап Вишня по національності єврей. Родом він сам з Київської губ., станція Козятин, а батько його був мілкий торговець. Добивав кусок хліба для себе, Остап Вишня продавав іріски на пероні станції Козятин і цим добував собі пропитаніє. Вращаючись между безпризорними, он навчився всяких безпризорних песень, но сам же не пошатнувся на дела безпризорних хуліганов, любив трудиться і добивать собі трудом кусок хліба. Не раз може быть, його тяжолі условія жизни заставляли йти на воровство, ну вон с етим боролся і не пошел по пути хулігана ілі какого нібудь ахверіста. Когда он бивал на станції, начальство станції заметило, що він був способний мальчик, взяли його учіця телеграфістом. Через какое время он понял его дело і був уже старшим телеграфістом і замістителем начальника станції. Ну, і в тоже время он бул настроенний революціонером. В годи гражданской війни він був начальником бронеударного участка на западнім фронті Красної Армії. Потом в одно время його послали секретарем паркома в город Умань. К етому він був здорова знакомий с товаришом Котовським, бо в одно время, когда Остап командовал партизанским отрядом на станції Жмиренка, товариш Котовський у його був помішником по вонеізації даного отряда. В Харьков він попав по партійной лінії, как одін із лучих поетов хуторістов, юморістов, проводив там свою роботу по писанию фельетонов, как і каждый уполномоченный агітпропа должен проводить.“

Правильна його фамілія не Вишня, и Вішневський, не Остап, а Ісак. Значить, правильна фамілія Вишневський Ісак Араонович, партійний 1907 года. Член вищого іздательства цєка літератури“.

*С. Чаплінка на Дніпропетровщині
запис. від тов. Розіна 1925 року.*

Іноді Вишня й уявляється в якійсь легковажній ролі любителя еротичних пригод і т. д. Подаємо одно з таких оповідань.

Во время спікуляції

„Дя, понімаєте, це ото як ми з Петром Мамайом спікулячили мясом, а потом начали дорожать коні, а за Лозовою там дешевші, були коні. Ну, ось ми з Петром таки ж, з Мамайом, поїхали сто поїздом з Костянтина у Лозову. От приїхали ми туди таки ж у Лозову. Ну, де ж його ночувать? Більш ніде ночувать, як ни в станції, а воно якраз після голодовки, народа в станції і не просунешся, прямо як оселедців понабивано. Ну, ми насилу з Петром просунулися, аж у куточок до жилізної пічки, примостилися ми ото, „як сорока на тернині“, і сидимо со і побалакуємо про те, як у нас у вагоні босяки мішка чуть не з'ярибундили. Ото побалакуємо, а біля нас щось за парінь подрімує, а потом почув, що ми балакаємо про босяків, та як потягнеться, як позіхне, а тоді по пузі - чух - чух, чух. Почухався і дивеця на нас. Такий у порваній салдацькій кухвайці, і в такій сукняній капелюсі, і в таких ватяних штанях, в астрійських ботинках на мідних гвіздочках, під головами замазаний у вугілля мішок, такий чорненький парінь. Продрав очі, та до нас, пита: кудя ви, говорить, товариш едіте? — Сюда, кажемо, в Лозову! на роботу! Бо, правда, ми не хотіли признаваця, що їдемо по коні. Бо ми думали, що це парінь такий, шо під'ярехзере наші кармани.

Ну, він й каже нам: е, граждaне, ви тут не устроветесь на роботу, бо врядлі чі найдьоте, бо тут прямо за самий харч роблять. Ну, потом він нас попросив закурить, ми йому дали закурить. Повечеряв він з нами, ну, а потом разбалакались, відкіля він родом. Каже, що я сам з Харкова, живу в середині города, а це нічого робить, так я поехал, проехаця в „Крим“, а меня босяки обобрали, а це нешім домой добраця, мне если б только домой, а там раз і всьо, що міне нада, буде. — Ну, от ми пошти всю ніч не спали розказували інтересні сказошні анігдоти. Ну, так він же нас і попосмішив, той парінь. Ото як почав він нам розказувать про смішні штучки за Пушкина, як Пушкин запрягав кобилу в корабель та їхав по Москві, або як у Пушкина босяки змили одежу, а шляпу і гальстік покинули. Вилазе Пушкин з води голий, аж нема ні сорочки, ні штанів, так він тоді шляпу на голову, гальстік на голу шию, і гайда додому. Біжить повз царський дворець, а тут цар вийшов на прогулку і побачив Пушкина голого, та й пита: шо ето ви на себя натягнули? А він цареві і каже: надел би і брюки так стягнулі. А потом сукин син як почав нам розказувать за Распутіна, як він... а потом розказував, яке у Распутіна путо було, ото, каже, як почепе цеберку води на те путо і носе по царських комнатах, хилитав вю, а потом показував нам таку книжичку про Распутіна і про царя, там у ній пишиця: господи, помяни наместника Кавказа (матюком

написано) семдесят чотирі рази (а тоді уп'ять матюком) і царя Миколку, що від його не було Росії (а тоді матюком уп'ять), і Гришу Распутіна, що з ним цариця Росію путала. Да. Так ото він говорив, що сам составив ту книжичку, і зараз анігдоти склада на другу. Ну, ото балакали, балакали, а потом Петро і заснув, і цей парінь заснув, а я сам сидів, сидів на клункові, а тоді схилився до опічка, і заснув. Коли чую крізь сон мене щось смик, смик, та — Петро! А я блим очима, коли мій коміанійон та каже: в тебе гроші цілі? — Цілі. А проге хто й зна, ось подивлюсь — у карман шурх, аж лихо — роспориний прямо ножем, і гроші прямо з платочком виняло. Я тоді — що ж робить, та будю цього парня, кажу: ви не знаєте, ніхто біля нас не сидів, у нас гроші щось витягло. — Які? — Та наші! — А хіба в вас були гроші? — Та кажу ж були, а ми вам не признавались, що у нас вони є. Ну так ето, говоріть, босяки витягли. Та хоч бе ж, кажу, на дорогу оставили, а то прийдеться пеша іти. І прийшлось нам іти пішки, ідемо а Петро і каже: це, мабуть, трахнув гроші отой прахвесор, що Пушкина розказував. — Е, нет! — говорю — тот парінь не позволе. Так ото тепер, як читаю Вишню, так догадуюсь, когда б то не він був з нами на Лозовій, бо ну чисто так пише, як той розказував.

*С. Козирщина на Дніпропетровщині,
запис від Петра Іванченка, 1925 року.*

Наступне оповідання являється згадкою про зустріч з О. Вишнею. Воно цікаве хіба тим, що свідчить про популярність фейлетоніста навіть серед неписьменних селян.

Вишня путішествує по нашій местності

„Вудю я риби отам біля Сури, з ямбургського боку, коли щось за маладой парінь гука: дядьку, гражданин, перевезіть мене на той бік! — А куди ж вам, кажу, треба? — Та в Дброву, я вам заплачу каже. — А скільки ж ви, кажу заплатите? Та не обидитесь, — каже. Ну, добре, — кажу. Під'їхав я до його, узав на каюк і везу. — Хто ж ви такий, питаю я його, а він і каже: чоловік, та й годі. Ну, як чоловік, то й чоловік, і везу. А в його в руках газетка й така кожана сумка чи портіша, що воно й таке за торба. — Що, товаришу, свіженька газета, кажу. — Да, свіженька, — говорить. Чи не можна, кажу, у вас її стрельнуть — почитать. Ви человек городской — достанете ще собі. — Та тут, каже, нічого нема интересного. — Та, може ж, кажу, хоч Вишня якого чудила там устругнув. А він засміявся та й пита: А хіба ви знаєте Вишню? — Ні, я говорю, лічно я його мілости не знаю, а в „Радянськім Селі“ читають частенько. — А як би його побачили, то пізнали б? — А хто зна ж, говорю, якби у його на лобі було написано, то й пізнав би. — Ото я, говорить, Остап Вишня

й єсть. Пита: Ви грамотні? Кажу: де там, як би грамотний! Він вийняв з тієї сумки щось за бумажку.— От, каже, здесь указано, що я Вишня — і дав мені в руки. Повертів я, повертів, чорт - і - зна: як би я грамотний, то я прочитав би, а то щось рябить: на машинці написано. А чорт - і - зна, що воно. Ну, я його перевіз на той бік.— Ну, відіте, кого ви перевозили.— Та вижу, говорю, та щось я сліпой, не прочитав. Він і каже: нет, нет, отець, не пугайтесь — это действительный документ. Та дав мені підісять копійок і півпачки папірос.— Ну, говорить, до свідання, отець.— Та ні, кажу, звольте, пожалуста, чого говорю це ви пішки ходите, хіба не можна вам їздить антонібілом? — Нет, говорить, отець, мені нужно пішки, я путішествую по вашій місности.— Кажу: зачем же по нашій місности, мабуть — розкопувать могили будете.— Нет, говорить, статейки збираю для протяжки в газету. І пішов. Такий, у чорних штанцях і похрамує на ліву ногу. Казав мені, як я його віз, що то його денниковці поранили в ногу. В чорній сорочці, і паличка з костяною головкою. Волося довге, таке, як у попа. От так мені прийшлося бачить Вишню. А чорті чи він Вишня, чи чорті - що. Да.

*С. Волоське на Дніпропетровщині,
запис. від Сави Степановича Мораря.
1927, 17/IV.*

За популярність Вишні свідчать і численні виклики його на місця і в установи читати твори.

Такі факти є знову оцінкою корисної діяльності Павла Михайловича Вишні, тим коштовнішою, що вони не відганяють фразою.

Оскільки про Вишню ходять найрізноманітніші чутки щодо походження й біографії, вважаємо за потрібне подати деякі біографічні відомості.

Батько Павла Михайловича Губенка (дійсне ім'я О. Вишні) служив у економії поміщика фон - Рота за прикажчика. Сина він не залишив без науки. П. М. Пройшов міністерську школу, скінчив у повітовому місті Зінькові міську двокласову школу, а потім поїхав до Києва в військово - фельдшерську школу на „казьонний кошт“, що її закінчив 1907 року. Після цього він працює на залізниці й у армії фельдшером. Це йому дало масу життєво - побутових спостережень, що з них потім, як із багатої скарбниці, витягнув він перлини народнього гумору й дотепів для своїх фейлетонів. Допитливий розумом, він не цурався книжки, і самотужки підготовувався до екстернату, щоб мати свідоцтво за гімназію. Це дало йому право 1917 року вступити до Київського університету. Правда, закінчити курс йому не пощастило — революція втягнула його в громадську роботу, засідання, збори, комітети і т. д., а гумористичні здібності швидко зробили його бажаним співробітником українських журналів і газет. Почав він писати року 1919 в Кам'янці Подільському. Він був, переїхавши

до Харкова 1920 року, за секретаря редакції „Селянської Правди“, 1921 року при редакторі С. Пилипенкові, багато спричинившись фейлетонами до популярности часопису цього серед селян. Тоді ж працював спочатку перекладачем, а потім близьким співробітником „Вістей ВУЦВІК“ при редакторів В. Блакитному. З 1927 року він править за редактора „Червоного Перцю“, найдовговічнішого, як показало життя, і чи не найкращого гумористично-сатиричного журналу.

Розділ дев'ятий. 1905 рік ЗАПИСКИ ЮРІЯ ДІБРОВИ¹
зробив на мене великий вплив, і раз назавжди визначив мої симпатії. Та хіба тільки на мене одного? Аджеж він дав і робив багато надій, він був грозою, був дужим свіжим вітром, що, мов ураган, розвіяв весь страшний застоїний сморід, у якому задихалась царська Росія. Я сам був свідком того, як революція переробила декого з близьких мені людей.

П. ЛІСОВИЙ

Читаю, певно, ще не забув історії Зайцева. Зайців, прекрасний майстер, був п'яниця. І ось цей п'яниця раптом переродився. Після пам'ятної демонстрації, що стихійно втягла його, захопила, він кинув пити. Чим це пояснити? Пригадуючи собі це зараз, я думаю, що і Зайців, і Ванька-Вотяк, і Молокан, і багато-багато інших, що їх обстановка маленьких робітень розкладала, що вели жалюгідне й напівлюдське життя, раптом відчували себе синами великої й могутньої класи, і вона їх потягла до себе, як тягне магнет залізо. Правда, одні скоро відпали, а другі лишилися з ним назавжди, поділяючи все горе й радості великого колективу.

Я весь час боявся, що хазяїн якнебудь пригадає нашу участь у демонстрації, але після „маніфеста“ він ніби забув про цей випадок. Він тільки один раз натякнув мені про це.

— Через те, що ти вже робишся великим, то треба тебе ставити на справжню роботу.

Зайців часто казав Ваньці-Вотякові:

— Слухай, Іване, якого чорта ми тут стирчимо у Мандрики? Айда на завод! Тепер піде життя не те, зовсім не те! Якої ти думки про це? Ходім!.. У мене є знайомі на „Нових Заводах“, дадуть роботу! Там по-справжньому попрацюємо. А тут хіба робота? — І він махав рукою.

Ванька-Вотяк був не від того, щоб піти. Але заводу він не знав, на заводі він ніколи не працював, а все своє життя провів у дрібних робітнях. Завод його трохи лякав.

— Куди мені на завод, — казав він Зайцеву. — Мене після першого ж запою виженуть. Ні, мабуть, мені від Мандрики не йти!..

¹ Див. 131 — 133 „Літературного Ярмарку“.

— А ти не пий, дурна твоя голова! — казав Зайців. — Покинь — і баста! От як я! Людиною стань! О!.. Правильно я кажу, синок?.. — звертався він до мене. — Улаштуюсь на заводі й тебе заберу... Першоклясного з тебе слюсаря зроблю!..

Ми думали, що це просто балачки. Але Зайців поведився якось підозріло; він часто кудись зникав і приходив над вечір, веселий, балакучий.

— У приятелів був? — питав його Ванька - Вотяк.

— А ти думав — у кого? У них. Скоро, брати, піду від вас. На завод! Досить!..

Ванька - Вотяк недовіжливо хитав головою. Та яке ж було наше здивовання, коли одного дня він повернувся в якомусь урочистому настрої. Чисто голене лице його сяло; кинувши кашкета, він промовив:

— Ну, хлопці, скінчено! Завтра кидаю вашу нору!..

— Значить, поступив? — запитав похмуро Ванька - Вотяк.

— Поступив, Іване Миколайовичу, поступив! І квартиру собі найшов!..

Ранком він пішов до хазяїна. Той посадив його снідати й налив чарку.

Я дивився, що робитиме Зайців. Він узяв чарку, поставив перед себе, подякував чемно й відмовився пити.

— Що ж ти, Кузьма Петровичу, до штунди записався чи що? — запитав з недоброю ухмилкою хазяїн.

— При чому тут штунда? Просто, Самійло Кіндратовичу, людиною захотів стати. Точку свою найшов!..

— От бачиш, — вкинула слово й хазяйка, — Кузьма Петрович — і то кинув, а ти ні. Чимдалі все дужче п'єш!

Справді, хазяїн в останній час пив чорно. Часто йому до компанії були Печений і Распопов. Напившись, вони співали „боже царя храни“ і „козь славен“.

Хазяїн подивився своїм важким поглядом на Зайцева і протяг:

— Та - а - а - к! Значить, кидаєш нас!..

— Та виходить, що кидаю, Самійло Кіндратовичу!..

Розмова явно не клеїлась. І Зайців, випивши склянку чаю, підвівся.

— Ну, прощайте, Самійло Кіндратовичу! Прощайте, Олімпіядо Степанівно! Щасливо вам остається!

Хазяїн засопів:

— Прощай, коли так!.. — хрипко й нехотя сказав він. — А, може б, той, лишився... Я б і плати добавив би!..

— Дякую за ласку!.. Тільки раз я вже дав слово, то...

— Діло твоє, діло твоє... Я не силую... Тільки, той... Як там якась невдержка буде, приходь... Завжди прийму... І про прибавку не забувай!..

Квартиру собі Зайців найшов на другому кінці міста, і ми його всі гуртом проводили туди. Коли ми порівнялися з новим веселим будиночком, він зупинився і сказав:

— Це ось тут!... Заходьте коли в гості!... Питайте Івана Семеновича, майстра. Ну, бувайте!..

Він стиснув нам руки, відчинив хвіртку і ступив через поріг. Для нього там починалось нове життя.

Ми повертались до себе мовчки; тільки, коли вже доходили до робітні, Ванька - Вотяк сказав:

— От і Зайців пішов шукати кращого життя!..

В його голосі чувся не то жаль, не то запитання. За тиждень ми всі так покучили за Зайцевим, що в неділю вирішили піти утрюх його відвідати. Зустрів він нас весело, бадьоро і, вводячи до чистої кімнати, гукав:

— Ну, Іване Семеновичу, приймай гостей, моїх друзів - приятелів!..

Кімната була весела, на стінах малюночки, фотографії. На столі парував неодмінний самовар, ми саме попали на чай. В квартирі все було акуратне, чисте, міцне, як був акуратний і міцний сам господар, чисто виголений чоловік років під п'ятдесят. Нас попрохали роздягтись, погім ми довго чистили свої чоботи і мало не навшпиньках увійшли до кімнати.

Крім Зайцева та Івана Семеновича, було ще два молодих робітника; одного Іван Семенович просто називав Болибоком, а другого — то Курносенком, то Петром Степановичем. Ми якраз попали на розмову; на столі лежала розгорнута свіжа газета.

Нам налили чаю. Показуючи на мене, Зайців казав:

— От, Іване Семеновичу, подивись на цього малюка. Золота голова. Коли й справді все піде так, як ти говориш, то він, може, і до президента достукається. Великий грамотій і книжку любить.

Іван Семенович проникливо на мене подивився й запитав:

— Які ж ти книжки читаєш?

— Всякі.

— Читати треба з розбором! — зауважив він. — Не всяка книжка може бути корисна. Історію, наприклад, ти читаєш?

Я чистосердно признався, що такої книжки не знаю.

— Ось я тобі дам одну таку книжку. Це зовсім інше від того, що ти читав досі. — І справді, коли ми виходили, він дав мені „Історію Росії“ Шишка.

Після того, відновлюючи перервану розмову, Іван Семенович сказав:

— От „Союз русского народа“ організовують. Чув я, — звернувся він до Зайцева, — що й твій хазяїн вступив членом.

Курносенко відповів:

— Раз чорна сотня починає ворухитись, ми мусимо дати їй відсіч. Робітники повинні організувати свої дружини самоохорони. Удар за удар!..

Іван Семенович пожував губами.

— Так, то так, але чи зможемо ми самі триматись. Все залежить від того, як ми дивимось на революцію. Чи з буржуазією проти царя, чи без неї. В цьому зараз корінь усього!..

І він став доводити, що без буржуазії робітники не можуть зараз нічого зробити. Отже, не треба лякати буржуазію, а разом із нею боротись за думу і за свободу. В противному разі буржуазія відсахнеться і піде на угоду з царатом. Робітники не тільки не виграють від цього, а навпаки — багато загублять.

Курносенко гаряче сперечався. Він говорив про самостійну акцію робітничих мас. І між Іваном Семеновичем, Курносенком та Болибоком виникла палка суперечка, суть якої для мене лишилася неясною.

Курносенко гукав:

— З кадетами нам не по дорозі! Вони тільки на перших днях з нами загравали, а тепер зовсім ідуть на повідку у Вітте. Ні, я стою за самостійну акцію робітничої класи!..

Боюсь, чи правильно я передаю суть цих суперечок: пишу тут те, що лишилось в моїй пам'яті. Мене більше цікавили не ці суперечки, що мали тоді кардинальне значіння для революції і визначили два шляхи для неї — більшовицький і меншовицький, а розмови, так би мовити, загального змісту.

Говорили про майбутню Державну Думу, про вибори, про царя, про російські порядки, про бунти селян, що тоді усмирялись, про вбивство поліцмайстра в N.

Крім Курносенка, Болибока, нас, до Івана Семеновича приходили ще й інші знайомі і сусіди, і у нього ніби утворився маленький клуб, де говорили й сперечались до пізньої ночі.

Іван Семенович трохи учительним тоном усе критикував. Він, як мені здавалось, знав дуже багато, і я йому щиро заздрив; нема чого й казати, що він став до деякої міри моїм ідеалом. І я думав, що коли стану дорослим і справжнім майстром, тобуду поводитись точнісінько так, як поведився Іван Семенович.

Хто був сам Іван Семенович? Коли я тепер пригадую ті зібрання у нього, то чомусь переконуюсь, що він не був партійним, принаймні я ніколи не чув з його уст слова „соціал-демократія“ чи „партія“. На мій погляд це був позапартійний робітник-соціяліст. Соціялізм для Івана Семеновича був його символом віри, соціялістам довіряв, про соціялістів він говорив, що то люди ідеї і що вони щиро бажають добра народові. Звичайно, і в його розмовах як і в розмовах інших, було багато плутанини. У нього я ніколи не зустрічав справжнього партійця, що захищав би свої твердження з партійного погляду. Чим це пояснити, зараз не можу сказати. Щодо мене, то мені здавалось, що устами Івана Семеновича говорить сама правда. Під впливом тих розмов у мене склалась дуже проста схема, а саме: соціялісти — це люди, що стоять за робочий народ, за його добробут, що борються за волю, гниють у тюрмах, мучаться на каторзі, гинуть на шибеницях і під кулями, — все, що поза ними, то вороги робочого люду, то пани, то слуги царські. І само собою розуміється, що я постановив собі стати мужнім, відважним і твердим соціялістом.

Ті крупиці політичних знань, що я міг узяти, слухаючи бесіди в Івана Семеновича, я намагався поповнити самотужки. Я купував брошури, керуючись більше інстинктом, ніж свідомістю, і вечорами по роботі читав їх, але вони давались мені до розуміння дуже тяжко. Я пригадую собі, скільки я бився над однією брошурою Плеханова, — назви тепер не пам'ятаю, — і кінець - кінцем примушений був її кинути. Далеко більше мене цікавили газети, і я залюбки їх читав, але знов таки я не розбирав їхньої партійности, а купував — яка в око впадала.

На цей період припадав й мов перше знайомство з поезією Шевченка. Я як узяв „Кобзаря“ в руки, то не випустив доти, аж поки надворі не засіріло. Шевченко відкрив для мене зовсім новий світ, його вірші брехали мені в ухах, постаті гетьманів, козаків, покриток увесь час майоріли переді мною, патос його поезії проймав мене. І не дивно, що я, читаючи рядки „я ридаю, як згадаю діла незабутні“, теж ридав хлоп'ячими сльозами над Україною, над бідним поневоленим і окраденим народом, над славним нашим минулим, над козаччиною, що вже ніколи „не вернеться, минулося“. Я тут тільки схематично накидав ці мої переживання; вони, звичайно, були складніші, це був процес надто глибокий, і моя молода душа все вбирала в себе жадібно, як спрагла земля воду після довгої посухи.

Тимчасом у нас у робітні відбувались свої важливі події. З відходом Зайцева і загалом після революції робота якось не налагоджувалась, все почало розпадатись. Ванька - Вотяк після кількох відвідан Івана Семеновича перестав туди ходити, бо йому було занадто там нудно і політика його мало цікавила; він знову завзявся пити. Два нових майстра, що їх узяв хазяїн до робітні, були йому якраз до компанії, і ця трійка більше сиділа у Вареника, ніж працювала. Молокан, якому лишилось доживати до строку кілька місяців, вже підшукував собі нового хазяїна; одно слово, все йшло шкеребертом. Це давало мені багато вільного часу, і я або швендяв по місту, або займався чисто хатніми справами.

А тут якраз в Олімпіяди Степанівни знову з'явився приступ релігійности, і вона збиралась перед великоднем іти на прощу до Києва. Повторялись сцени, вже раніше описані мною, і на вербній неділі вона вирушила. На великдень хазяїн загуляв як слід, та так, що я ще й не бачив. Він навів якихось гостей, потім з'явилися жінки; вони багато пили, по - соромицькому лягались і взагалі вели себе непристойно. В цій гулянці приймали участь також Печений, Распопов, титар нашої церкви Шатан. Хазяїн тримав на колінах якусь біляву товсту жінку, піднімав їй спідницю і бив по голому заду; вона вищала, дригала ногами і вигукувала з веселим реготом брудні слова. Я примушений був виконувати ролю мовчазного льокая, що прислужував цій п'яній компанії. Лице мов пашіло від сорому, я зовсім не гадав

досі, що такою брудною тварюкою може бути людина. Я чомусь цінував її вище, і хоч я жив серед людей грубих і черствих, що були скупі на ласку, все ж таки для мене гідність людська була святощами, а образ жінки чомусь завжди гармоніював і зливався з образом моєї вчительки. А тут мені вперше приходилося стикатися з брудом життя, що я навіть і не підозрівав його. З книжок я знав, що на світі існує ідеальна, чиста й невинна любов, за ради якої люди йдуть на хрест, страждають, роблять лицарські діла. Тут же переді мною було продажне жіноче тіло, що безсоромно оголювалось, показуючи всі свої таємниці; були повні пристрасти і роз'ярені самці, що те тіло тиснули, м'яли, били, знущались над ним, плювали на нього, а самих жінок взивали самими останніми словами. І, намагаючись не дивитись на все це, я переживав сором не за себе, а за людей.

Хазяїн лишив ночувати у себе ту товсту біляву жінку. На ранок вона стала гукати мене, але я навмисне довго не йшов, а коли з'явився, то вона з перекошеними очима зустріла мене самою брудною лайкою і вдарила мене так по обличчю, що я од несподіванки аж похитнувся.

Хазяїн, що спершу мовчки дивився на цю сцену, раптом схопився з ліжка і з усієї сили вдарив жінку.

— Ти чого в мовму домі розоряєшся?.. — заревів він і, вхопивши її за руку, викинув геть.

Тоді вона, лаючись і плачучи, похапцем стала одягатись і вискочила, як бомба, у двір і тільки там дала собі повну волю. Хазяїн, ніби соромлячись за те, що сталося, дав мені три карбованці й дозволив іти гуляти на цілий день. Пізно вечером, коли вже був вдома, він повернувся і знову не сам, а з жінкою, на цей раз чорнявою. На третій день була третя, на четвертий — четверта, і все пішло чортовим колесом.

Так тривало щось тижднів зо два, і раптом, коли у нас був повний п'яний розгاردіаш, повернулася хазяйка.

— А, ти вернулась! — зустрів її іронічно хазяїн. — Ну, йди, випий з нами та з своїми подругами!..

— Самійло Кіндратовичу, коли ви не хочете, то я піду! — сказала тихо хазяйка. — Але знущатись над собою не дозволю!

— Ну, і йди, і йди! Ти думаєш, я не знаю, що ти з манахами у лаврі тягалася. Забирайся... Зараз же забирайся!.. Юрій, жени її!..

Хазяїн підвівся страшний, весь зчорнілий, зі стиснутими кулаками. Олімпіяда Степанівна стояла перед ним, вся біла і говорила:

— Бий!.. Я, грішниця, видно таку кару заслужила!

— Святою придурюєшся!.. На небо живою лізеш!.. Так на ж тобі!..

Від удару вона впала, а він продовжував її молотити кулаками, чобітьми і оскажено при тому ревів. Гості кинулись боронити і насили його відтягнули. Хазяйка встала вся збита,

в синцях, з розбитої губи текла тонким струменем кров. Підійшла до хазяїна, вклонилась йому в ноги й почала дякувати:

— Дякую, мій дорогий хазяїне, що повчив мене, грішницю, рабу свою, що покинула цей дім! — і стала цілувати йому руки й коліна.

Хазяїн відштовхнув її ногою, як якусь непотріб, як якусь гнущ, і не закричав, а скорше заревів;

— Забирайся з - перед моїх очей!.. Надокучила мені твоя святість. Ви думаєте, вона ото молитись їздить до монастирів. Не молитись, а... — і він назвав власним словом те, за чим, на його думку, хазяйка його туди їздила. — Ви не знаєте, що це тільки за паскуда! — вів він далі. — Треба спати вкупі кілька років в одному ліжку, щоб це знати. Хочеш, — звернувся він до хазяйки, — я розкажу ось тут усім, що ти за штучка? Хочеш?

— Ти хазяїн, твоя власть! — покірно відповіла вона.

Хазяїн налив собі повну склянку горілки й випив її одним духом, але розповідати чомусь не став. Подумавши з хвилину, він труснув головою й сказав гостям:

— Гайда, зі мною!.. Я гостю, я за все платю!.. — і всі юрмою вийшли, лишивши мене самого з хазяйкою.

Вона тихо сиділа й робила примочки, розпитуючи водночас про те, що було без неї. Я розповів, але коротко. Вона ні разу мене не перебила а коли я скінчив, то відіслала спати. Я довго не міг заснути і все слухав човгаючу ходу її. Під неї я й заснув.

Прокинувся я від обережного дотику. Розкривши очі, я побачив перед собою хазяйку, пов'язану чорною хусткою, з торбою за плечима. Передаючи мені ключі, вона сказала:

— Як прийде Самійло Кіндратович, то передаси йому. І скажи йому так: „Наказувала, мов, Олімпіяда Степанівна вам кланятись і переказати, що вона назавжди покидає цей дім і йде спасати свою і вашу душу. Отак перекажеш. І хай він мене вже не чекає назад. Так і скажи, щоб не чекав. Скажеш?“

— Скажу!

— От і гаразд. А тепер прощай!

Вона пішла. Я нашивдку одягся і вибіг за двір тоді, коли вона вже повернула за ріг вулиці. Вона востаннє повернулась і махнула мені рукою, щоб потім зовсім зникнути з мого життєвого овіду.

Хазяїн повернувся над вечір, скуйовджений і на похміллі. Я сказав:

— Олімпіяда Степанівна пішла.

— Куди пішла?

— Зовсім пішла! — і я переказав йому, що вона мені говорила.

Він сів на стілець, опустив голову й довго думав. Потім глянув на мене:

— Ти віриш тому, що вона сказала?

— Не знаю.

— Не в монастир вона пішла, не по святих містах буде душу свою спасати, а в б...к! — Він знову помовчав — А коли повернегся, то гони її в шию мою рукою. Зрозумів?

Я промовчав. Він знову довго сидів, замислившись. Коли я поклав перед ним ключі, він повернув їх мені із словами:

— Тепер ти у мене за економку будеш. Доглядай, щоб все було в порядку.

Але економкою мені бути довелося недовго, бо у нас оселилась ота товста білява баба, що я вже її раз бачив. Вона була брудна, ледача й вічно п'яна. Між мною і нею одразу ж постала запекла війна. Вона з першого ж дня намагалась відібрати у мене ключі, а я не давав, а порадив звернутись до хазяїна. Вона йому поскаржилась, називаючи мене злодієм, і стала казати, що я його колись обікраду вкупі з Олімпіядкою.

Хазяїн все те спокійно вислухав і виніс рішенець:

— Покинь. Любка, не бреш, я його краще знаю.

А мені вчором наказав:

— Дивись за нею в обидва. І хоч би я п'яний наказав тобі віддати їй ключі, не давай... Скоро я цю лахудру вижену!..

І справді, не минуло й тижня, як він послав мене за візником.

Був він зовсім тверезий і навіть веселий. Любка, по своєму звичаю, сиділа напівроздягнена в хаті й ліниво розкладала карти.

— Бєть, Самійло Кіндратовичу! — доклав я йому.

— Ну, Любка, вдягайся! — сказав хазяїн з недоброю посмішкою.

— Куди, чого? Може, гулять їдемо? — і вона швидко схопилася з стільця.

— Ні, ти сама поїдеш!

— А ти?

— Я вдома лишусь.

Любка широко розкрила очі.

— Так ти мене гониш? Да? Гониш? Свою Олімпіяду ждеш? Да? Ах ти ж! — і з її уст полилась добірна лайка. — Не поїду! — і вона з рішучим виглядом сіла знову на стілець.

Хазяїн дивився з хвилинку мовчки на неї, очі йому поволі наливалися кров'ю, а губи й борода трусилися. Потім він повільно й важко підійшов до неї, узяв своїми страшними руками за шию й поставив на ноги.

— Вдягайся зараз же!..

Видно, вираз хазяїна був незвичайний, бо її зухвалість моментально зникла.

Швидко забрала своє манаття й вискочила на вулицю. Хазяїн, коли вона рушила, помахав їй услід рукою:

— З богом, Парасю, коли люди лучаються!..

Я думав, що хазяїн тепер отямиться й почнеться робота, бо мені вже остогидла ця вічна п'янка і обов'язки економа й льокаля

разом; я все збирався поговорити з ним про це і заявити, що я далі не можу так жити, але він скоро сам зачепив мене. Водно із важких похміль він, покликавши мене до себе, сказав:

— От що Юрій!.. Я продаю будинок, робітню і від'їжджаю звідси. Так що можеш собі шукати іншого хазяїна.

Я здивувався. Правда, я не міг сказати, що особливо любив чи поважав цього чоловіка, але не міг відкинути й того, що до мене він був завжди справедливий, а його рука ніколи не гуляла по моїй спині; в порівнянні з іншими хазяїнами Мандрика був просто ідеал.

Того ж дня я побіг до Зайцева за порадою. Він обіцяв щонебудь для мене зробити, але заявив, що треба тижнів два заждати.

— Ідь покищо додому, а там навідаєшся! — сказав він мені.

Я так і зробив. Зібравши свої немудрі речі, я попрощався з хазяїном і рушив на вокзал. Я й не підозрівав того, що розстаюся з містом надовго, коли не назавжди.

Дома мене чекав удар дужчий, ніж які я переживав досі. Вже наближаючись до хати, я побачив якусь метушню на подвір'ї й багато людей. Всі дивились на мене мовчки, і мов серце стиснулося від гнітючого й страшного передчуття. Я поклав свого сундучка на ганку, мовчки пройшов до хати, при чому переді мною всі розступились, і побачив на столі дві труни. Одну маленьку й другу велику: мати померла від нещасних пологів. Вона була біла, з-під очіпка видно було її чорне волосся, а руки, ніби живі, були складені на грудях.

Я стояв перед столом, не розуміючи нічого. Потім навколо мене розлігся плач, і тоді й мені якийсь твердий комок підкотився під горло, і я з глухим риданням упав на холодні руки матері.

Розділ десятий. Матір хоронили прекрасного літнього дня. Все було таке розкішне в цей червневий день, таке пишне, що сама думка про смерть здавалась потворною. Земля своїми соками випирала хліба, на ланах, зеленіли дерева, небо, високе, чисте й глибоке своєю блакиттю, манило кудись, а поруч церковні співи про смерть про тлін, про марноту людських поривань.

І мене, може, вразив не стільки самий факт смерті, скільки цей контраст між п'яною від повноти сил природою і таким непевним життям людським. Я мовчки йшов за труною, бо всі слюзи, що в мене були, я виплакав ще вчора і тільки дивився на обличчя матері, що колихалось над головами, спокійне, прекрасне й до всього байдуже. Для матері була скінчена життєва путь, однині її ніщо не мало хвилювати, для неї не було ні чуття, ні переживань, ні гніву, ні радості.

І раптом мене пронизала думка, що таїлась десь у глибинах моєї свідомості, а тепер виринула звідтам. А що, як є „той

світ"? Виходить, що людина не зовсім вмирає, що щось залишається від неї — може, „душа“, що полине в етерні простори. Але куди? Я вже досить був досвідчений з книжок про те, як християнство толкувало про життя за гробом. І от, коли є бог, то куди ж він помістить мою матір? Чи туди, де немає ні плачу, ні воздыханія, чи, може, кудись інше. І коли я подумав про це, то в мене одразу постала бунтарська думка: коли не в рай, то, значить, бог несправедливий, значить — його немає. Бо мені хотілося, щоб хоч тінь моєї матері була щаслива, і моя юна душа поривалась до неї, — адже я так мало її знав, так мало, по суті, жив з нею і бачив ласку її. І підчас цієї скорботної путі до цвинтаря мені пригадувались вже призабуті дитячі роки, коли рука матері тихо гладила мене по голові, думаючи про щось. Може, вона думала про своє власне, а може — про долю свого сина, коли уява малювала їй мою життєву путь. Хто може передати всю ніжність матері, всю любов її до дітей своїх, всю ту безліч слів, дотиків, пестощів, що в них виливається ця любов. Це — найкращі, найінтимніші спогади в кожної людини, і жадна жінка, крім матері, не надихає нас таких ніжних спогадів. Тільки любов матері вірна, не зрадлива, позбавлена всяких забаганок, ревнощів і задрощів. Вона постійна. Вона дужа. Вона здатна офірувати заради дітей всім, навіть сама собою.

Я з жахом дивився на те, як опустили труну на дно вогкої ями, слухав, як стукали перші грудки об віко, і отямився лише тоді, коли над могилою виріс свіжий горбок землі. Мовчки повернувся додому і, не бажаючи приймати участі в поминах, втік на леваду. Там на самоті, серед тиші, коли на мене не дивились чужі люди, що їх не обходить ваше горе, а цікавлять лише зовнішні прояви його, я ліг на траву й плакав. Цей плач розрядив мою нервову напруженість, він приніс мені полегшення й заспокоєння.

Мертві спочивають, а живі живуть, і життєві турботи їх не лишають. Ні печаль, ні радість, ні горе не в силі ті турботи знищити, вони зразу ж, другого дня, вступають у свої права й настирливо нагадують про своє існування. І у нас зараз же після похорону матері постала низка питань, як бути далі.

Насамперед постало питання, як бути зі мною: чи лишатись мені вдома й допомагати батькові по хазяйству, чи йти до міста? Становище було безвихідне. Виходило таке, що батькові хоч зараз же треба було женитись. Правда, була сестра Марійка одинадцяти років, та чи ж вона впорається, бо, крім неї, був ще й брат чотирьох років — Семен. І нарада, головним чином, з бабів та з тіток і просто сердобольних молодих, вирішила: бути мені покищо вдома на господарстві.

— Та куди він там, Петро Гнатовичу, — це так моєму батькові казали сердобольні молодіжці, — піде. Вам же ж таки треба їздити, а хати хто догляне? Не дай бог чого, все пропаде, загине. А там далі видніше буде!..

Батько хоч і з неохотою, а пристав на цю раду, бо й справді іншого виходу не було. І от я лишився в хаті за матір. Батько в цей час уже не служив, а мав пару коней і жив з того, що возив слобідським крамарям хуру. Ясна річ, що всі сердобольні тіточки й молодиці прекрасно розуміли, що батькові хоч-не-хоч, а доведеться одружитись, але зараз про це зарано було говорити. Все прийде згодом,— міркували вони,— все стане так, як вони гадають, а покищо хай Юрко хазяйнує вдома.

І я лишився. Мені приходилось варити страву, стирати білизну, одним словом — робити всю хатню роботу. На щастя, наука у Мандрики мені тут придалася, бо я встиг навчитись різних хатніх премудростей. Так минуло літо й добра половина осені. Батько перший заговорив про те, що мені, мовляв, припічок нічого не дасть, а треба рушати до міста. Але тут події повернулись так, що зовсім перевернули всі наші плани.

Одного осіннього вечора батько одяг нову чумарку і, наказавши мені сидіти вдома, бо сам іде у справі й повернеться, може, пізно, пішов. Вже вночі він повернувся і не сам, а з бабусею і з якоюсь жінкою.

— Будановша! — здивовано сказав я сам собі, коли глянув на неї.

Жінка пильно оглянула хату, потім підійшла до помосту, де спали сестра й брат. Довго дивилась на них і, зідхнувши, спитала, звертаючись до батька:

— Та це ваші дітки, Петро Гнатовичу?..

— Еге. А оце ось старший, Юрко! Скоро вже парубок буде!..

Вона так само пильно подивилась на мене, при чому я побачив великі чорні очі, що свіtilись з-під вій, тонкі брови й рум'яні губи.

— Здоров був! — сказала вона м'яким голосом.

Вона ще раз обвела хату очима й сіла на лаву. Бабуся наказала мені настановити самовара, на столі з'явилася закуска. Будановша роздяглася, і я побачив русу голову з пишним вузлом волосся. В мені заворушилась підозра, що це якась незвичайна візита, доказом чого була і нічна пора, і відсутність свідків. Крадькома, стежачи з хатини, я помітив, що батько тримається з Будановшою якось ніяково, а сама Будановша теж більше посміхалася, ніж говорила. Задума весь час хмаркою вилась над її чолом.

Бабуся Дібровиха говорила:

— Дивіться, Василівно, самі. Дітки величенькі, Юрко скоро піде, йому треба в людей служити, Марійка теж недовго заважатиме, а хазяїна вам треба!..

Будановша глянула на батька й промовила, що річ не в дітях, що вона про це говорила й Петрові Гнатовичу і що справу, мовляв, вирішено, а тільки просто прийшла подивитись на дітей,

які вони з себе. Я все таки не міг збагнути, до чого воно йдеться. Я знав, що Будановша має крамницю й заїзд, і от, може, мене хочуть до неї віддати. Але при чому ж тут слова, що я скоро піду в люди? Мені було відомо, що Будановша — багати́рка, що в неї грошей і кури не клюють, і я ніяк не міг собі припустити, щоб вона могла одружитися з моїм батьком.

Коли гості пішли, батько покликав мене до себе.

— Ти вже, Юрій, дорослий, і я хочу з тобою, як із дорослим, і поговорити. Ти бачив Будановшу?

Я хитнув головою.

— Ну, так от, можливо, що вона буде вам за матір.

Я мовчав, а батько вів далі:

— Ти розумієш, що мені без хазяйки не можна обійтись. Ти, правда, можеш собі піти, бо сидіти тобі дома нема чого. Але Марійка, Семен? А Будановша — жінка розумна, дітей у неї немає, отож для них краще мати таку мачуху, ніж молоду вдову з купою дітей. Як ти на це дивишся?

Мені дуже приємно було, що він радиться зі мною, як рівний із рівним. І я, зваживши вигоди й невигоди цього шлюбу, серйозно сказав:

— Беріть, тату, Будановшу. Вона, здається мені, гарна жінка.

Батько хитнув головою, ніби підтверджуючи той мій висновок.

— Тільки ж я буду тоді вже приймаком! — додав він з похмилкою. — Прийдеться жити на Будановому дворі!

Я відчув, що в ньому заговорили гордощі мужчини, про якого можуть сказати, що він поласився на чуже добро, що йому будуть колоти за це очі, а глузування він найменше міг виносити, це я вже знав добре. І я насмівився сказати:

— А як вона сама дивиться на це?

— Та вона ж перша і заговорила про це зі мною. Старий Будан от уже більше року як помер. До неї багато присватувалось. А тут на тобі!

Історія Будановші була досить цікава. Її видали молодю за Будана, що був на багато років старший за неї, і вона дев'ятнадцять років прожила з старим нелюбим чоловіком. І от, коли вона овдовіла, то вирішила сама по своїй волі вибрати другого чоловіка, і вибір її зупинився на моєму батькові. Правда, батька вона знала й раніше, знала вона його і як хурщика, що ще старому Буданові возив крам, а тепер, коли батько раптом овдовів, їхні шляхи перехрестились. Саме сватання теж було незвичайне. Трапилось це одного разу, коли батько привіз їй крам. Будановша покликала його до господи, пригостила, напоїла чаєм, весь час розпитуючи, як він живе, що думає роботи, як діти. Батько покаржився на те, що, мовляв, без хазяйки жити поганувато, що він думає одружитись та не знає тільки, кого сватати.

— Та, що за мене пішла б, мені не подобається... А та, що я б і взяв, не піде! — жартома додав він.

Будановша згадала теплим словом нашу матір, сказала, що от вона стільки знає батька, завжди вважала його за ретельного й дбайливого чоловіка, а покійниця, мовляв, за ним жила, як за стіною: ні п'янки, ні бійки. І несподівано додала:

— Якщо хочете, Петро Гнатовичу, то я вам висватаю жінку?

— Я б не знав, як вам і дякувати, Ганно Василівно!

На цьому перша розмова й закінчилась. А потім з'явилась бабуся, і почали плести плетиво, і коли батькові сказали, щоб він сватав Будановшу, то він спершу не няв цьому віри.

— Та хіба ти не розумієш, що вона за тобою умліває! — казала бабуся. — Засилай сватів, кажу!

— А як гарбуза дасть?

— Не дасть. Не може ж вона тобі сама сказати: Петро Гнатовичу, хочу за тебе заміж, сватай мене!

І от сьогодні були в неї старости від батька. Хліб прийняла, а відповідь завтра буде.

— А чого ж вона до нас приходила?

— На оглядини. На вас дивитись, мабуть!

Він замовк. Потім підійшов до ліжка й довго дивився на дітей. Нарешті, сказав:

— Ну, давай спати. Завтра видніше буде!..

На ранок, чуть світ, прибігла бабуся.

— Ну, сину, молись. Дала згоду. Тепер при свідках ще хоче. Таки тобі, нарешті, господь щастя подав!

Весілля було тихе. Перед вінчанням Будановша цілувала при свідках ікону й сказала, що вона жалуватиме, любитиме й жалітиме нас, як своїх рідних дітей. Бабуся мені казала, що це вона робила з своєї доброї волі, щоб заспокоїти батька, який все таки турбувався нашою долею.

Через кілька день ми переїхали жити на Буданове подвір'я.

Ця подія мала для мене зовсім інші наслідки, протилежні тим, які спершу мені сулила доля. Чи це сталося на краще для мене, чи на гірше — не знаю, одно скоро вияснилось: кар'єра слюсаря була похована й похована назавжди.

Щоб я швидко привик до нової обстановки, цього не можна сказати. Я пригадую наші розмови перед цим шлюбом, коли Марійка з слізьми на очах казала, що Будановша буде нам мачухою, а всі мачухи злі. Я теж іноді думав, що, може, і справді для нас було б краще, якби батько не женився або взяв собі якусь бідну жінку. І от, коли ми йшли до Будановші, то бабуся весь час твердила:

— Ви ж, дітки, будьте чемними. Увійдете, зразу кажіть: „Добридень, мамо!“ Особливо ти, Юрко! — вмовляла вона мене. — Як-не-як, а вона тепер вам за матір буде!..

Ми так і зробили, як нас навчали. Увійшовши до великої кімнати, світлої, повної розвішаних рушників, ми стали коло порога, вклонились батькові й Будановші, що сиділи за столом, і майже разом вимовили :

— Добридень, мамо!..

Бабуся стояла ззаду і, штовхаючи мене в спину, нашіптувала :

— Іди, цілуй руку. . . Іди, цілуй руку!

Батько одвернувся до вікна, ніби не помічаючи цієї сцени. Але Будановша попередила мене. Вона сама схопилась з стільця і підійшла до нас. Коли я хотів поцілувати їй руку, то вона замість цього взяла мою голову в свої м'які руки й поцілувала в чоло, а потім відступила крок назад і, ніби вперше мене бачачи, вимовила :

— Ой, який же ти, Юрко, вже великий!

Так само вона поцілувала й Марійку, а малого Семенка взяла собі на руки і, посадивши собі на колінах, стала його частувати. Дивлячись на це, в мені ворухнулась зла думка :

— Придурюється Будановша!.. Щоб батькові догодити!..

Батько за весь час не вимовив і двох слів.

Мені здається, що я розумів його; йому було трохи соромно і за цю всю заможну обстановку, якої він не наживав, і незвично в ній.

Але скоро те минулося. Мачуха якось непомітно передавала батькові одну господарську функцію за другою, і не минуло й місяця, як він почував себе справжнім хазяїном; за мачухою лишилась тільки крамниця. Здавши на батькові руки заїзд, вона вже тим більше не сушила собі голови, і коли хто приходив її питати про щось, то вона неодмінно відсилала до батька.

— А ви там хазяїна спитайте! — казала вона.

Або :

— Про це Петро Гнатович краще знає, з ним порадьтесь!..

Мати власне господарство — то була давня мрія батькова, і тепер він зовсім поринув у нього. Він ретельно все оглянув, не поминаючи найменшої дрібнички, заглянув у всі куточки, лазив по горищах, льохах і скоро все знав, як на руках пучки. А як без роботи він не любив сидіти, то зараз же прийнявся за всякий дрібний ремонт, працюючи то сокирою, то пилою, то молотком. Видно, що робота ця давала йому велику втіху, і він просто радів з того, що має до чого прикласти свої руки. До цього він притяг і мене. Ми вешталися з ним цілими днями по подвір'ї, оглядали садок, леваду, повітки, батько ділився зі мною своїми думками, як це все привести в належний порядок.

Обідали ми о дванадцятій, коли мачуха зачиняла на обідню перерву свою крамницю; потім ішов відпочинок, а з двох годин знову якась робота. О шостій крамниця зачинялася зовсім, куховарка ставила самовара, і починали пити чай; батько розповідав мачусі, що він зробив за день, що найшов не в порядку

і що треба зробити негайно, а що відкласти на весну. Мачуха, слухаючи його, лічила свою денну виручку, розкладаючи на столі купками гроші, срібні окремо, паперові окремо, і розповідала базарні новини. Потім батько брав рахівницю, і вони знову перевіряли всі видатки й прибутки по крамниці та по заїздові. Тут же накреслювали й програму на майбутній день. Пів на десяту подавали вечерю і розходилися спати. Такий порядок установився раз назавжди.

Батько за короткий час поправився, поповнішав, відмолодів, густа чорна борода тепер аж лисніла у нього. А коли він у свято вдягався в нову чумарку та нові чоботи, на які злегка напущав чорні штани, то я просто любувався ним, такий він здавався красивий. Я тепер, справді, няв віри тому, що мачуха просто закохалася в нього, бо чого ради їй було брати собі чоловіка з трьома з дітьми. І за те, що мачуха любила мого батька, що вона послухала не людей, а пішла за кличем свого серця, у мене з'явилося до неї почуття якоїсь вдячності, якоїсь поваги.

Мої відношення до мачухи були трохи невиразні: в них почувався ніби холодок. І вона, і я тримали себе при стосунках трохи нашорошено: ми ніби придивлялись і перевіряли одне одного. Щодо мене, то я намагався як можна менше лишатися з нею на самоті, розмовляти і взагалі безпосередньо звертатися до неї. Так само і вона: коли вона щось хотіла мені сказати, то говорила або при батькові, або через нього переказувала, отже, вона або не хотіла, або не бажала показувати на мені свої зверхности, так що в цьому я їй не міг нічого закинути. Безперечно, що якби вона поводитись інакше, якби вона дозволила собі якусь грубу нетактовність, то в мені одразу б обурилась вся моя хлоп'яча гордість і я б пішов, бо я завжди почував себе на Будановому подвір'ї тимчасовим гостем. Перші дні я часто ходив або до бабусі Дібровихи, або до діда Кирика; бути ближче до своїх стало для мене потребою. Буданове подвір'я було мені чуже й вороже; чому саме — я не міг собі уявити. Коли приходив, то мачуха питала:

— Де був?

— У діда Кирика.

Вона питала, про що там говорили. Я коротко розповідав їй, казав на добраніч і йшов до себе. Одного разу вона мені зауважила, як колись і Олімпіяда Степанівна і майже тими самими словами:

— Який ти негомінкий!.. Таким не можна бути. З людьми треба бути привітним!..

— Так, так, Юрій! Мати правду говорить! — додав батько. — А ти якимось вовченням дивишся! Негарно так!

Мені стало не по собі. Мачуха одразу це помітила.

— Та не сердься, — сказала вона, — я це просто так сказала. Може, він такий, поки малий, а підросте, так зовсім інший буде, — звернувшись до батька.

Чим я пильніше приглядався до мачухи, чим ближче її визнавав, тим менше у мене лишалося матеріялу для недовіря до неї. Безперечно, що матеріяльно ми тепер жили далеко краще, ніж раніш, навіть тоді, коли була жива мати. І Марійка, і Семенко були чисті, нагодовані, під доглядом; їм просто ніколи й не снилось таке життя. Та й сама мачуха до всіх нас ставилась тепло, уважно, а Семенка так просто розбестила своїми подарунками та ласощами. Вона якось навіть сказала:

— Доля не судила мені мати своїх дітей, так господь дав мені троє чужих. Але я тільки вдячна йому за це!

Наскільки це було щиро сказано? Одно скажу, що за всі роки, що я прожив з нею під одною стріхою, я ні разу не чув, щоб вона поприкнула батька дітьми. В цьому вона була далеко кращою, ніж багато матерів.

Найбільше вона любила Семенку. В ній ще тліло материнське чуття, і можливо, що в ті страшні і довгі роки, що вона прожила з старим Буданом, бачачи, як уходить молодість, їй нічого так не бажалось, як стати матір'ю. І тепер ті материнські ласки, що призначалися для її власних дітей, вона виливала на мого маленького брата, знаходячи в цьому своєрідну насолоду. І от ця любов її до мого брата найбільше і примирила мене з Будановшею.

На різдво мачуха вирішила скликати до себе гостей і, так би мовити, ввести батька в те нове оточення, серед якого він відтепер мав бути. До цього часу ми були далеко від цієї версти слобідської буржуазії, всіх цих крамарів, баштанників, кабанників тощо. Для мене цей світ був чужим, це були люди, що наживали гроші. Дивно, але в мені всі вони викликали якусь інстинктивну відразу; секрет того, як вони наживали гроші, я пізнав пізніше. Правда, з дрібними хижакими я спізнався ще на Ковалівці, коли жив у Мандрики. Там теж дрібні хазяйчики гризлись із-за здобичі, при чому об'єктом здобичі були оті всі робітники, що попадали до їхніх рук, як у тенета. Сіроштани, Мальці, Радьки, Володьки скубли селян. На Ковалівці панував оголений закон боротьби за існування, і коли хто падав, то решта кидалась на такого й добивала. Цей досвід підказував мені, що такий же закон панував і тут. Я в цей час уже вмів міркувати і вмів робити деякі узагальнення і тому тільки посміхався, коли слухав, як мачуха з батьком складали список тих, кого мали запросити.

Мачуха була в цьому світові своя, вона двадцять років мала з ним стосунки, жила його інтересами, її зв'язували з ним сотні ниток, кумівство, гостини, спільні інтереси; батько ж був, до певної міри, нахабою, що просто з примхи жінки вдерся до них, що привластив собі те, що йому не належало.

Коли всіх перебрали, мачуха сказала:

— А кого ж ти з своїх гадаєш запросити?

Батько завагався. Він був надто розумним і спостережливим, щоб кликати когось із своїх родичів і тим самим дати привід до можливих кепкувань. Мачуха потерла в задумі щоку і вирішила:

— Ми запросимо всіх твоїх. Як ти думаєш? — звернулась вона до батька.

Людей було багато, і я тут вперше побачив слобідських заправил, тисячників, що ворочали досить значним капіталом. Мені було цікаво дивитись на те, як вони один перед одним пендючаться. Особливо жінки. Це був народ здоровий, ядерний, повний невичерпної сили. Масні ухмилочки, грубі дотепи так і сипались з їхніх уст; верескливий регіт жінок відповідав на кожний вдалий жарт. Язика поволі розв'язувались, а горілка робила те, що кожний з них ставав тим, чим він на саом ділі був. Перший тисячник воронівський, Малець, сидів на покуті з дідом Гнатом і казав, що він затіває велике діло і хоче втягнути до нього й мого батька. Мачуха, видно, була задоволена гостями, бо все обійшлося якнайраще. Коли гості пішли, батько гукнув на мене:

— Юрко, сукин син, а йди сюди!

— а він, мабуть, спить! — сказала бабуса.

— Хай зараз же встає!

— Я підвівся й пішов до кімнати. Батько стояв веселий, п'яний. Він схопив мене за руку.

— Сідай, вип'ємо з тобою!

Я відмовлявся.

— Сідай, сучий син, сідай! — і силоміць посадовив мене на стільця.

Налив спершу собі велику чарку, потім мачусі і мені.

— Пий!

— Не хочу!

— Пий, коли хочеш, щоб я не розсердився. Випий зі мною і з матір'ю. Ти не знаєш, що це золота людина!

Мачуха посміхулася до мене теж п'яними очима й промовича:

— Випий, Юрко! Зі мною хочеш? — і вона посунула до мене чарку і цокнулася.

Я рішуче взяв чарку і перехилив її. Щось обпало мені в горлі, з очей пішли сльози. Було дуже противно, — я вперше пив горілку.

— Закусой, закусой! — припрохувала вона.

— Знаєш, що вона придумала для тебе? — казав батько. — Вона хоче, щоб ти лишився жити у нас. Хочеш?..

Я дививсь на неї, бо не знав, в якій формі така милість мачухи на мене виливається. Я тільки зайвий раз ще гостріше відчув, що нічого нашого тут немає, що все належить мачусі, що вона всім порядкує, що ми всі від неї залежні. І тому першим моїм душевним рухом на це було — відмовитись.

— Мати тобі добра бажав. Вона каже, що тобі нічого по чужих людях тинятися, бо ж ми не старці якінебудь. А так як їй самій важко вправитись у крамниці, то ти їй будеш там допомагати. Ну що, згода?

Що я міг на це відповісти. Правда, я міг відмовитись, але це було б неприємно не тільки батькові, якого я тоді щиро любив, але образило б і мачуху. Щоб це мені особливо подобалось, я не скажу. але в цьому питанні було зв'язано так багато, що я вимушений був дати згоду. Ось чому я відповів:

— Коли цього хочете ви, тату... й... мама, то я згодний.

— Значить, скінчено! — сказав батько.

Мачуха поцілувала мене в чоло і похвалила за слухняність.

— Тобі буде краще в нас, ніж там у якогось Мандрики, де тобою всякий може поневірятись. А нам помічник потрібний!..

Розділ одинадцятий. Чим далі я заглиблююсь у свою власну історію, тим трудніше стає вести оповідання.

Я вважаю, що ті роки, які я прослужив прикажчиком у своєї мачухи, а таким по суті було моє становище, — були одними з найважливіших, бо саме за ці чотири роки зформувались основні риси моєї вдачі. Зовні життя у Будановому подвір'ї було далеко бідніше, ніж, скажімо, в робітні Мандрики.

Там було більше руху, вражіннь, повз очі більше проходило людей, а самі люди були різноманітніші, яскравіші, характери окресленіші, пристрасті більш оточені. Коли додати до цього подих великого міста, його вплив, що вже почав позначатися на мені, то порівняння буде не на користь Буданового заїзду. Тут життя плінulo тихо, сумирно, без різких скачків, без різких переживань. Життя мого батька, кажучи загальноприйнятими словами, складалось гарно, і між ним, і мачухою я не помічав жадних розходжень чи будь-яких непорозумінь. Цьому, очевидно, сприяло й те, що мачуха була бездітна і тому не було тих непорозумінь, що траплялися в інших родинах, коли там зводили дітей різних матерів. На нас ніхто не гримав, і мачуха, наскільки могла, заміняла нам матір.

В батька не оказалось комерційних здібностей, як не оказалось тих же здібностей і у мене, і з нас так і не вийшло спритних крамарів, що могли ловко наживати копійку. По натурі ми з батьком скоріш були хліборобами, і ця наша властивість, ймовірно, в деякій мірі розчаровувала мачуху.

Комерція лишилась у руках мачухи, що під керівництвом Будана пройшла прекрасну торговельну школу; батько навіть і не пробував здійснювати тут свій контроль. Я й досі дивуюсь, як мачуха, ніби спокійної вдачі людина, могла керувати крамницею, закупати крам і взагалі вести досить складну бухгалтерію, і то без торговельних книг, без записив, цілком покладаючись на свою пам'ять. Коло її знайомств були величезне, і, може,

завдяки цьому і крамниця наша квітнула і її обороти з року на рік зростали. Мачуху рахували у великих тисячах. Щодо мене, то комерція так і лишилась для мене книгою за сімома печатками, бо, крім всього іншого, вона ще навівала на мене якусь, самому мені невідому, відразу. Це принесло мені немало гірких хвилин, бо мачуха часто мені дорікала тим, що я не вмію поводитися з людьми, що не виявляю потрібної спритності, що не торгуюсь і даю себе дурити тим, кому б вона не довірила й на копійку. Я мовчки вислухував усе це, іноді намагався широко працювати, але з моїх спроб рівно нічого не виходило.

Коли я тепер згадую ці часи, то часто думаю, чи не зробив мій батько колосальної помилки щодо мене, коли вирішив з мене зробити замість слюсаря крамаря. Як би пішов мій життєвий шлях, коли б я пішов по раз накресленому шляху. Треба одверто сказати, що мої успіхи у Мандрики були далеко кращі, ніж у крамниці мачухи, отже немає нічого неможливого в тому, що з мене, справді, був би хороший слюсар. Може бути, що я так би на цьому й застиг. Та приймаючи до уваги, що в мені жив допитливий розум, що вже в ранні роки я почав нав'язувати зв'язки з робітничим рухом, то цілком ймовірно, я згодом би увійшов у якийсь робітничий гурток, і тоді яка була б моя доля: тюрма, заслання, каторга? Чи, може, я був би просто собі звичайним робітником, що по неділях розважається в пивниці, плодить дітей і б'є свою жінку?

Одним було багато моє життя в той час — це те, що я багато читав. Щоб було ясним, як формувалось моє духовне обличчя, наводжу тут список авторів, що їх перечитав у ті часи. Це були: Дарвін, Геккель, Гесклі, Бельше, Вільгельм Освальд, Менделєєв, Тімірязєв, Спенсер, Адам Сміт, Ренан, Давід Штравс, Мальтус, Джон Стюарт Мілл, Фламаріон, Карл Маркс, Бебель, Плеханов; з письменників — Оскар Вайлд, Едгар По, Ібсен, Стрінберг, Гавпгман, Гайне, Кнут Гамсун, Мопассан, Анатоль Франс, брати Гонкури, Альфонс Додє, Золя, д'Аннунціо, Сервантес, Достоевський, Лев Толстой, Тургєнєв, Чернишевський, Белінський, Пісарєв, Михайловський, Короленко, Максим Горький, Леонід Андрєєв, з українських авторів — Винниченко, Коцюбинський, Л. Українка, Іван Франко, Нечуй-Левицький, Карпенко-Карий, Панас Мирний, Драгоманів. Це, може, сота частина, того, що я читав, бо, крім книжок, я ще читав безліч журналів, брошур, газет. Найменше я читав соціалістичної і революційної літератури, найбільше — красного письменства. Мені чомусь запам'ятались такі твори, як Бакуніна: „Бог, релігія и государство“, Ельцбахера — „Анархізм“. Більше всього я знав Бебеля, Вільгельма Лібкнехта, Жореса, Вандервельде; були відомі ще Прудон, Енгельс, і, дивно, я нічого не знав і не чув про Леніна. З істориків я знав Грушевського, Костомарова, Ключевського, але по історії я читав чимало, хоч і без розбору. Один час я захоплювався астрономією і перечитав все краще

з астрономічної літератури, що тільки можна було знайти на руській мові; звичайно, в першу чергу — Фламмаріона. Брався я і за філософію, але скоро кинув, бо вона мені здавалась нудною.

І ось під впливом книжок у мене все дужче міцніла думка — вчитись самому. Я про це не смів говорити ні батькові, ні ма-чусі, мої права і обов'язки тут були раз назавжди окреслені. Лишався інший шлях — шлях самоосвіти. Та перш за все треба було поставити перед собою якусь мету — для чого я мушу вчитись, чого домагатись. Я розумів, що те середовище, серед якого я жив, задушливе; щоб уникнути його, я створив свій власний світ, світ фантазії, де я відігравав головну і завжди героїчну ролі. Мрії в мене були надто великі і надто горді; я підкоряв собі цілі світи; коротше кажучи, це були ті ж самі дитячі мрії, тільки по-новому зафарбленні, збагачені новим досвідом і прочитаними книжками, але од реальності вони були так само далеко, як небо од землі. А тут вимагалось обрати реальну мету і до неї простувати. Я довго міркував над цим і, кінець-кінцем, намалював собі таку програму: готуюся спершу на народнього вчителя, тоді пориваю з Будановим подвір'ям, а там іду далі. Уклавши такого плану, я накупив підручників і скоро поринув у роботу. Ні батько, ні мати в тому мені не перешкождали, хоч іноді й дивувались моїй пристрасі до книжок. Кожному стане після цього ясно, що крамниця мачухи була у мене на третьому, якщо не на останньому, місці.

Я весь цей час жив інтенсивним внутрішнім життям, що являло собою повний контраст тому середовищу, серед якого протікали мої повсякденні діла. Я був слухняним сином, я виконував, по можливості, все, що на мене покладалось, але в свою душу нікого не пускав і своїми думками ні з ким із домашніх не ділився. У вільні дні я брав книжку й ішов кудись у поле, в ліс, на луки, де й віддавався своїм мріям. Книжки, як і раніш, навивали на мене мрії, основним їх мотивом було — переустрій світу; нижче я докладніш зупинюсь на цьому. З синами слобідських тисячників я не мав нічого спільного, бо наші інтереси були надто розбіжні. У них більше доминували сексуальні елементи, а предметом балачок майже виключно були випадкові любовні пригоди, що їх розповідалось з усім грубим натуралізмом. Я шукав знайомств трохи інших. Ось хоч би Сапсай.

Він був сільський музикант і, як усяка талановита людина в сільському оточенні, великий п'яниця. У звичайному житті Сапсая вважали за ніщо, та й сам він себе не поважав. Напившись п'яним, він валявся в рову, в калюжах. Коли його мучило жорстоке похмілля, крамарі наливали в одну склянку дьогтю, а в другу горілки і пропонували випити. Сапсай спершу випивав дьоготь, потім заливав це горілкою, а всі уважно, навіть без

сміху, стежили за цим. Іноді програма мінялась. Сапсаєві купували сотку і пропонували випити під тією умовою, що він їсти-ме скло. І він їв, з рота текла кров, весь він робився страшний, а крамарі уважно за цим стежили. Це увійшло вже в звичку і ні в кого не викликало вже здивовання. Людям від нудьги просто нічого було робити, і вони шукали всякої нагоди, щоб ту нудьгу розігнати. Мені було соромно за Сапсая, і я по-тверезу питав його, для чого він оте робить, щоб тішити ситих людей таким способом.

— А хіба я знаю... Та я тоді здатний дітей, жінку за чарку віддати!... Зрозумів?...

Та воронівських крамарів і базарних перекупок розважав не один Сапсай. Був у нас такий дід — Павленко, що жив у лісі відлюдком. Врядигоди він виходив з лісу і пропивав усі гроші. Хтось із Мальцевих прикажчиків скидав йому штани, в руки давали йому палку, і він, не ховаючи навіть свої срамоти, дудив і марширував по базару. Далі діда Павленка зводили битись з Сапсаєм, і коли вони один одному розбивали обличчя, виривали волосся, всі реготали і ще дужче їх під'юджували. Взагалі не проходило жадної базарної історії, де Сапсай не брав би участі; він грав ролю якогось дурника, хоч по суті не був таким.

Коли Сапсай починав вже надто приставати і прохати гривеника на сотку, то його тоді били чоботом просто в о обличчя або в живіт або кидали з ганку, обмашували дьогтем або людськими екскрементами під галасливий регіт всього базару. Жінка в нього була змучена, завжди збита і ходила як старчиха. Але дивно: вона жаліла його. Вона розшукувала його десь у багні, приводила додому, і тоді він на кілька тижнів робився тверезою і роботящою людиною, щоб згодом знову зап'янюватися і пропити все, що було на ньому.

Сапсая всі вважали за якогось людського покидька, і не було тієї образи, щоб йому не робили. Але той Сапсай становився зовсім іншим, коли брав до рук скрипку. Найдивнішим було те, що коли його кликали грати, то він зовсім не пив. Навколо все кінець-кінцем перепивалося, а він був єдиною тверезою людиною і грав безперестанку. Його душа ніби переселялася в скрипку, і вона ридала й сміялась у нього, співала, тужила, переливалась каскадом звуків, кипіла в шаленому темпі гопака, в'язалася в музичні візерунки метелиці.

Мачуха, коли в неї були гості, завжди кликала його грати. Іноді він приходив сам, а іноді приходила „троїста музика“, де він грав першу. Ось тут я й зійшовся з ним ближче.

Одного вечора Сапсай, крадучись, заскочив до мене в крамницю, під пахвою він тримав щось замотане у ганчірку. Озирнувшись, він наблизився до мене і шепотом заговорив:

— Юрко, позич мені три карбованці!..

Я знав, що дати йому гроші — це значить подарувати їх, тому вагавсь. Тоді він знову зашепотів, страшно хвилюючись:

— Мені до зарізу треба!.. — голос у нього перервався... —
У мене померла дитина... Грошей треба на похорон, а у мене ні копійки... Коли не віриш, то я тобі лишу у заставу скрипку!..

І він поклав на облавок свій вузол.

— Добре, я дам тобі. А скрипку можеш у мене забрати, коли захочеш.

Ось цей випадок і спричинився до моєї, коли хочете, дружби с Сапсаєм, що страшенно ображала і батька, і мачуху. Вона для них була незрозумілою, бо вони бачили в ньому тільки нікчемного п'яничку, а я бачив у ньому і людину, тільки потоптану і скалічену життям. Для мене Сапсай був цікавішим, ніж сто Мальців, укупі взятих. В ньому розкривалась таємнича душа, що вміла творити і могла підноситись вище над буденщину. Крім того, мене вражало в ньому повне призирство до грошей; коли в Сапсая заводились гроші, він поводився як щедрий мільярдер, гостив всю компанію базарних п'янчуг і спускав все до останнього гроша. І, бачачи пиндючну пиху наших тисячників, я знаходив Сапсая в тисячу разів добрішим за них.

Він іноді заходив до мене, брав скрипку і довго грав. Слухати сходився тоді весь двір, а у нас на заїзді завжди було чимало людей, і я бачив, як всі вони, ніби зачаровані, слухали Сапсая. Він мав справжній дар своєю скрипкою чарувати людей і виривати у них і слъози, і усмішку, і радість, і задуму.

Під впливом його скрипки люди, мені здається, робились навіть добрішими, їхні риси м'якшали, і вони забували ті свої буденні турботи, що покладають на них такі глибокі зморшки.

— Слухай, Сергію, — сказав я якось йому, — навчи мене грати!..

— Коли хочеш, то можу навчити. Тільки знаєш, — він нахилився до мене, — щоб бути гарним музикантом, треба, щоб воно само йшло...

— Що йшло? — перепитав я, нічого не розуміючи.

— Ну те, що грає. Інший і грає ніби гарно, а у нього немає потрібного тону. А тут тон потрібний. Воно з середини йде, і тоді скрипка і ридає, і сміється, і звучить. А грати вивчиться легко!

І він почав мене вчити. Вчив він дуже просто. Брав скрипку і награвав якусь просту мелодію, а тоді казав мені повторювати, а то сам грав першої, а мені казав грати „хтору“. Все навчання було засновано на слухові і спритності пучок, що ту мелодію могли швидко передавати. Я скоро засвоїв ці основи і сам почав вигадувати різні варіації. Не обмежуючись цим, я купив нотного підручника, добре його простудіював, накупив нот і пішов далі.

— Здорово! — казав іноді Сапсай, ляскаючи себе по коліні. — Ти краще Невінчаного граєш, ей - право!..

Невінчанчаний був у нас майже легендарний музикант. Він був уже старий, але й тепер приїжджали за десятки верстов його

кликати грати. Говорили, що за його скрипку давав якийсь меценат тисячу карбованців, але він не взяв.

Але захоплення скрипкою було скороминуле. Інші думки, інші мрії мною володіли.

Про Марка Денисовича Підпригору я вперше почув у мацухи. Трапилось це підчас якоїсь бесіди. Саме всі були схвилювані появленням у нас штундистів, що досі їх у слободі не було, а головне тим, що до штундистів вступив Павло Білоус, що досі вважався за одного з богомільніших парохвіян і що завжди читав апостола в церкві і співав на клирасі; і ось такий, здавалося б, твердий чоловік у вірі, раптом відмовився від церкви. Усюди тільки й розмов було про це.

— Кому ви молитесь? — ніби казав Білоус сусідам, — ідолам, дошкам молитесь, а не богам. А бог сказав: „Не сотвори собі кумира“ — А ви сотворили... Бог сказав, що „коли хочеш молитись, то молись утайні“, а ви до церкви лізете, перед митарями й фарисеями молитесь, перед кожним своєю побожність виставляєте!

Всі одностайно вирішали, що Білоус неправий. Хто він такий, мовляв, що має закон новий встановляти. Проте дехто казав, що не все й попи правильно говорять, що між євангелією і тим, що попи проповідують, такі великі є розходження.

— А от Марко Підпригора, — сказав Кантемір, — так той зовсім не вірить в бога.

Всі перелякано подивились на нього.

— Як не вірить?.. Зовсім не вірить?..

— Зовсім. Немає, каже, ніякого бога. Все — природа!..

— Та де він учився, — загарячився Малець, — що сміє такі слова говорити? Яканебудь вонюча майстеровщина — і туди ж: приро - о - о - д - а - а!.. А дощ хто дає? Природа? А пішло все звідки? З природи? А чоловіка хто сотворив? — і Малець підніс догори пучку.

— Він каже, що чоловік пішов від обізяни! — глушливо відповів Кантемір.

— Та як він сміє! — закричав знову Малець. — Куди дивиться поліція? Як вона терпить таке паскудство?..

В хаті піднявся справжній гармідер. Всі забули навіть горілку пити. Звістка Кантеміра вивела всіх із рівноваги, всі засперечались, перебиваючи один одного і не слухаючи, хто що каже. Суперечки крутилися навколо того, що Марко Підпригора просто божевільний.

— Ви зрозумійте, що він говорить, — кричав Кантемір. — Він каже, що прийде час, коли не буде ні царів, ні попів, ні багатих, ні бідних. У багатих все заберуть і віддадуть бідним. Всі будуть працювати, і всі будуть рівні!

— Та як же це так! — гарячився товстий Свитник. — Виходить, що я наживав, наживав, а у мене тоді взьмуть і заберуть.

Хто? Якись ледари, що не робили весь свій вік! Юринда! Цього ніколи не буде!..

— Та як же ти зрівняєш дурня з розумним? — казав другий. — Скільки ти не рівняй їх, а дурень лишиться дурнем, а розумний — розумним!..

— Твоя правда, Павло Хведоровичу!..

Я прислухався до цих балачок з напруженою увагою, намагаючись не пропустити з них жадного слова.

— А, ну його к лихій годині, цього Підопригору! Давайте краще заспіваємо! — сказала мачуха і перша завела пісню.

Я ж постановив за всяку ціну ближче познайомитися з Підопригорою. Зробити це можна було тільки через діда Кирика, бо мені було відомо, що й дід устрив в одну з ним компанію. Я зрідка до діда Кирика заходив і тепер намагався якнебудь навести розмову на Марка, але дід якось уникав цього. Допоміг мені випадок.

Зайшовши однієї неділі, я застав у діда цілу компанію, а між ними був і Марко.

З моїм приходом розмова на мить увірвалась, потім Марко, не звертаючи на мене ніякої уваги, заговорив:

— Ви думаете, в рай та пекло? — Десь там, на тім світі?.. Нічого подібного. То попи та багаті вигадали. Ось тут, на землі, і рай, і пекло. Рай для багатих і пекло для бідних. Капіталісти вигадали дуже хитру механіку. Бідний може мучитись скільки завгодно на землі, зате йому буде нагорода на небі. І от він не бунтує, а багатий тимчасом раює на землі, бо він в рай на небі не вірить!..

Всі уважно слухали.

— От кажуть — бог. А чого ж бог так погано розпорядився? Ні порядку, ні ладу! І чомусь завжди бог обстоює за багатих, а не за бідних. Христос виступав проти багатих. Він був революціонером, бо стояв за бідних. Його попи й пани вбили, а потім зробили богом, щоб його ідеї не заражували бідних, а євангеліє підробили. От і дошукуйся тут правди!..

— Правда — це труд людський! — вів далі Марко. — Все створено працею. Коли ми перестанемо працювати, то нічого буде їсти ні попам, ні панам. Всі вони живуть з нашої праці. Ми їх годуємо. А що ми маємо за це?..

— Коли буде соціалізм, — говорив він, — то все буде інакше. Тоді не буде злодіїв, бо ніхто нічого не запиратиме: всього буде вдосталь, і що мені треба — я піду до громадського склепу й візьму. Не буде тюрем, поліції, війська, губернаторів, царів. Грошей теж не буде, банків — також. Все буде громадське, і одержи й харчів буде доскоchu. Всі будуть освічені, і не буде того, що є зараз, коли освічений намагається теж злізти на наш горб. Не буде й релігії. Релігію заступить наука!

Слова Марка не були для мене якоюсь новиною, але й на мене його слова робили таке ж велике вражіння, як і на всіх

присутніх, бо в них звучала велика віра у прийдешність цього ладу й перекональність у голосі.

Все ж таки я не стримався і запитав :

— А як ви ставитесь до Білоуса ?

— Білоус — темна людина, — відповів він. — У мене ось плеврит, і я лікуюсь. А він узнав про це, підходить і каже : „Чого ти, Марко Денисовичу, до лікаря ходиш ? Ти б краще помолився богові, воно б і пройшло . . .“ Я йому й кажу : „Дурень ти, дурень, Павло. Темний ти чоловік. Ну хіба молитва тобі допоможе, як у тебе зуб болить !“ Штунда — така ж сама омана, як і попівська.

Розмова тривала довго, і ми всі розійшлись за північ. Потім якось так сталося, що я став часто ходити до Підопригори. Приходили й інші. Повторились ніби колишні вечори у Івана Семіновича. Чого-чого тільки не було говорено довгими зимовими вечорами. І всі наші балачки зводились до одного : що теперішній лад нікудишній і що революція рано чи пізно прийде. Але про якесь організаційне оформлення нашого гуртка ми не думали. Це просто були розмови, і я тільки дивуюсь одному, чому поліція нас не чіпала, хоча вона, без сумніву, знала про ці наші зібрання. Читач з цього може зробити той висновок, що соціалістичні думки тоді вже не були якоюсь новиною, а що вони починали просякати в широкі товщі, і в соціалізм починали вірити не тільки передові робітники, а й дехто з селян.

На прикладі Сапсає і Підопригори я тільки хотів показати, куди були скеровані мої устремління і симпатії.

Але мої знайомства цими людьми не обмежувались. Згодом я познайомився з кількома молодими людьми, що вчилися в місті. Молодь можна було поділити на дві частини : одні, крім школи і розваг, нічого не знали ; другі — серйозніші, що їхній розумовий обрій був далеко ширший. Само собою, мене тягло більше до других, ніж до перших. Літом, коли молодь приїздила на вакації, вечорами, а часто й цілими ночами ішли палкі розмови на політичні та літературні теми. І хоч я був тільки прикажчиком, не більше, проте я був своєю людиною в цім колі і говорив не менше, якщо не більше, за інших. Розмови були найрізноманітніші : це було молоде горіння. Ми критикували все, часто за одну ніч ми ошчаслилювали весь світ новим соціальним ладом, більш справедливим, на нашу думку, ніж сучасний ; перевертали престולי богів і царів, творили революції, ставали на чолі народніх рухів, літали на інші планети, переводили реформи побуту. Нема чого й говорити, що всі ми були досить радикальними соціалістами, хоч нас і не об'єднувала жадна соціалістична програма. Ми стояли за народ, ми бажали йому добра, ми готовились до боротьби проти тиранії — такий був символ нашої віри.

А втім, серед нас були і незгоди. Я пам'ятаю, як одного разу ми до світанку просперечались про те, яким шляхом краще розвиватися прогресові — шляхом революції, чи шляхом еволюції.

і той, і другий погляд знайшов своїх гарячих прихильників. Другого разу виникли серйозні суперечки по національному питанню, при чому до цієї дискусії, почасти, спричинився і я.

Само собою, що я, як і всякий інший, а може, ще й більше, як самоук, перебував під величезним впливом руської літератури і руської культури взагалі. Правда, в ці часи я читав газету „Раду“, „Літературно - Науковий Вістник“ і з культурним українським рухом був трохи обізнаний, але вважав, що денаціоналізація України є необхідний результат розвитку капіталізму. Чи шкодить це інтернаціоналізмові, міркував я. На мою думку було, що ні. Я гадав, що чим скорше відійдуть у минуле дрібні нації, тим скорше вони асимілюються націями сильнішими і культурнішими, тим буде краще.

Я говорив:

— Коли на землі лишиться чотири великих мови — англійська, німецька, французька і руська — тим скорше ми прийдемо до справжнього братерства народів.

Звичайно, така постановка питання була неправильною і дуже наївною. І вона зустріла сильний опір з боку деяких моїх товаришів. Взагалі треба сказати, що в ті часи український рух серед нас здобував багато гарячих прихильників. Ми уважно стежили за культурним і політичним життям Галичини, і для багатьох з нас вона була справжнім українським П'ємонтом. І навіть я, що ніби стояв на інтернаціональних чи, правильніше, на космополітичних засадах в цьому питанні, співчував цьому рухові і іноді навіть ловив себе на тому, що непогано б було, коли б Україна і справді стала незалежною державою. Виходить, що національна стихія і на мене давила надто сильно, а других вона зовсім підкоряла. Але в суперечках я завжди виступав проти наших скрайніх націоналістів, а вони справедливо вказували на те, що мої аргументи мають дуже мало спільного з прогресом і з інтернаціоналізмом і по суті я підтримую асиміляцію України Росією, а тим самим підтримую гніт сильного над слабим, і що той, хто так говорить, не в праві себе зараховувати до прихильників поступу.

— Тільки вільний розвиток націй та їхньої культури, без ріжниць — чи та нація велика чи мала, чи історична вона чи неісторична, приведе людство до загального щастя. Щодо України, то вона мусить увійти у федеративний зв'язок, як рівна з рівним, з іншими частинами Росії. Всі краї імперії після переможної революції утворять федеративну республіку! — так говорив Володя Михайловський, мій найбільший приятель і разом найбільший супротивник у національному питанні.

Мене ці доводи мало переконували. Я трохи насмішкувато ставився до тих із своїх товаришів, що особливо напірали на самобутність України. Велич руської культури сліпила мої очі неука. Я не відкидав того, що Україні потрібна своя національна школа, потрібен навіть свій сойм. Я тільки говорив, що руська

культура дужча, багатша на духовні цінності; що руську мову, яку розуміють сто п'ятдесят мільйонів людей, треба поширювати, бо через неї дужче поширюватимуться і культурні та інтернаціональні ідеї. І скільки б там прихильники української самобутности не боролись, все одно руська культура переможе, як дужча. Руську мову, — аргументував я, — знав і культурний киргиз, і татарин, і вірмен, і грузин, і черкес, і українець. Отже на руській мові вони скорше можуть зрозуміти один одного, ніж тоді, коли вони заговорять кожний своєю рідною мовою. Уявіть собі такий конгрес? Це ж буде справжнє вавилонське столпотворіння?

— Неправда, неправда! — гукали мені у відповідь.

Сучасний читач легко зрозуміє, що в національному питанні я безнадійно плутався і що в моїх поглядах не було нічого інтернаціонального. Але плутались ми всі. Дальші роки показали, що саме на цьому питанні багато з нас розійшлись між собою настільки ґрунтовно, що захищали свої погляди на різних сторонах барикади. Та й сам я переоцінював свій „інтернаціоналізм“.

(Кін. буде
в кн. 135) націоналізм“. Прийшов час, коли й мене цілком і з головою захопила національна стихія.

Все має свій кінець.

ОСТАННЄ СЛОВО

Ось і номер сто тридцять четвертий „Літературного Ярмарку“ закінчено.

— Слава — слава — слава!

Кому слава?

— Головному редакторові „Л. Я.“?

— Секретареві альманаху?

— Співробітникам?

— Чи, може, авторів інтермедій цього номера, Леонідові Чернову?

Кому хочете, але, у всякому разі, не останньому.

Бо інтермедійки, треба прямо сказати — неважні.

Хай автор не оправдується тим, що ці інтермедії йому доводилось писати в ліфті між третім і четвертим поверхом готелю „Асторія“. Хай не натякає, що саме в цей час він (автор) хворів на грип. Дурниці!

Так що оправдання авторіві нема.

Правда й те, що інтермедії ці не гірші за інші.

Але ми мали право чекати далеко більшого від цього авангардівця, автора „Кобзаря на мотоциклі“, автомобіліста, члена Автодору і Цербкоопу.

Ви тільки зауважте, які теми цікавлять автора!

Весь час він белькоче щось про театр, забувши, що театр зараз „волею судеб“ перестав бути чинником поступовим і борсається в зачарованому колі кричущих протиріч. (Може, цим автор хоче продемонструвати свою близькість до інтимних театральних справ і тим саме спритно обробити свої особисті „делішки“, — але при чому ж тут читач?).

Далі автор невдало пробує дати влучні характеристики великих українських міст, намагається довести, що всеукраїнське радіомовлення перетворилося на трупарню (подумаєш, одкрив Америку! Наче про це й без нього всі не знають?).

В дальших інтермедіях автор, ставши в позу пророка, елейно співає дитирамби мотоциклові. Теж темочка! Наче вже зникли з лона земного українські річки, зорі, море, горе, страждання, кохання, зідхання. Автор, певне, хоче, щоб усі українські мистці, за його прикладом, три чверті свого життя проводили, лежачи на череві під своєю машиною.

Читаючи ці інтермедії, мимоволі думаєш:

— Яка тифозна курка тремтливою лапою дряпала ці рядки?

І жах бере, коли згадаєш, що це зробив поступовий письменник, непримиренний шукач нових спіралістичних просторів пролетарського мистецтва.

Ось коло тем, в якому автор крутиться, як білка в колесі.

Що ж можна сказати?

Одне можна сказати:

— Соромно! Соромно, товаришу!

Де ваш розмах? Де ваші широчезні авангардівські горизонти? Де синтеза? Де гострота спостережень і буйна сміливість висновків? Де бунт? Де свіже, пекуче слово?

Говорячи про подію величезної історичної ваги, про подорож українських письменників до Москви, ви тільки й помітили вкрадений гаманець Миколи Куліша та апендицит Ю. Яновського — більше ви нічого не помітили. Ви забули про те, яке вражіння справить ця братня зустріч за кордоном. Як радісно заплідують друзі! Як сказано заверещать і забризкають жовцю вороги! А Галичина? Галичина! — ця силоміць відрізана від нас частина єдиного українського тіла і загарбована Басарабщина!

Про цю проблему автор забув. Для нього це — дрібниця. Гаманець М. Куліша закрив од його очей цю дрібничку.

А те, що тов. Луначарський в негайному порядку ліквідував свою теорію окремої кубанської мови? А вилучення по цілому СРСР окремих українських районів?

А Чорне Море?

Це — дрібничка, чи не правда, вельмишановний товаришу Леоніде Чернов?

Та чи можна ж займатись парафіяльними сімейними письменницькими справами, замість дати до-тепну, вичерпну, широку картину сучасної літературної ситуації?

Наприклад, так:

Коли надовго завмирає акція крайніх лівих літ-угруповань, тоді середні, угодовські, „помірковані“ прошарування, заспокоївшись, сховавши голову під крило, не бачачи загрози зліва, починають одверто тягти й тягтися праворуч. Вони (серединні прошарування) нагадують тоді допитливих ведмедів, певних своєї безпеки: хазяїн вийшов, по голові ніхто не бахне, чому ж нишком не скоштувати солоденького броду.

Аж ось — починається шалена хуртовина, громоносний наступ лівих протестантів. Починається бій, пекло, громовиця. Ревуть гармати, руйнуються

скелі, летять люди. Пожадливі й полохливі гієни шмигляють скрізь, пожираючи і послід героїв, і холодне стерво. Та хто ж звертає на них увагу серед цього пекла, цього тайфуну, цієї зливи? На війні — як на війні! Тут нема чого думати про людей, тут ненароком руйнуються й дорогоцінні будівлі, і коштовні історичні пам'ятники. Все для перемоги! Розмірковувати й реставрувати — потім... Вщухає бій.

Треба сказати правду: ліві літератори остаточно не перемогли.

Але цей бій показав, що:

— Спокою на землі не буде, дядю!

І тоді, підраховуючи рани й утрати, люди починають розуміти, що тиняться між молотом і ковадлом — небезпечно.

Тоді починається така потрібна і цілюща диференціяція мистців за формальними ознаками. Формальні реакціонери, побиті й розлючені, пересуваються ще правіше.

Помірковані з правим „душком“ одверто йдуть до „свого“ табору. Зате „помірковані“, в яких ще не згас огонь шукань, починають хтиво поглядати вліво і моститись ближче до непримирених. Правда, ці помірковані часом починають скидатися на малп, зате ліві з задоволенням спостерігають, як катастрофічно линяє спасенний захисний колір „золотої серединності“. За цим фіговим листком уже не сховаєшся. Треба вибирати. Треба кудись іти: або до табору вульгарно „опролетаризованої“ неопросвітянщини, або рішуче повернути вліво і відшукати спільну мову з тими, хто ніколи не зраджував лівого фронту української літератури.

Друга половина цього літературного сезону різко позначилась одвертим розшаруванням мистців — і в цьому її плодючий, животворчий сенс.

Ми не припинемо нагадувати скептикам, що українська радянська література — напередодні великого й прекрасного розвитку.

От яку дотепну й блискучу картину міг би дати справжній авангардivecь.

Чи зробив це автор?

І не подумав!

Де ж пак! Йому ж ніколи. Його більше цікавить питання: хто гратиме „Королеву невідомого острова“ — Зінаїда Пігулович, чи Голіцінська?

Пакт Келлога — поза авторовою увагою.

Про підготовку до весняної сівби автор забув.

Тракторизації він не помітив.

Про міжнародне жіноче свято навіть не згадав.

Головокрутні успіхи науки й техніки для нього не існують.

От до чого можуть призвести легковажність, зарозумілість, вузькість обріїв і ліфти готелю „Асторія“.

А жаль! Дуже жаль!

Знаючи цього автора, ми мали право чекати від нього широкого й мудрого охоплення нашої прекрасної дійсності.

Так то, шановний товаришу Леоніде Чернов - Малошийченко! Ви цілком і повністю виконали ролю „потешателя поштеннейшей публіки“, редакційного блазня замість виступити перед цілою Україною глашатаєм, вісником, поетом радості, боротьби наших творчих буднів.

Хай вам буде соромно, як соромно зараз нам, коли ми читали ваші блазенські вибрики.

Галло - галло! Всім -
всім - всім! Говорить редакція „Літературного Ярмарку“. Передаємо важливе повідомлення.

РЕДАКЦІЙНЕ
ПОВІДОМЛЕННЯ

Через те що цей номер „Л. Я.“ випускали в атмосфері деякої квапливості, ніхто з членів редакції своєчасно не звернув належної уваги на останню, кінцеву інтермедію.

Коли ця інтермедія була вже заверстана в номер,— трохи запізно і цілком випадково постало питання:

— Хто ж автор цієї інтермедії?

І тут виявилось:

— Автор цієї лайки на адресу Леоніда Чернова є сам Леонід Чернов.

Неймовірно, але факт!

Гробова тиша розлилась по редакційній кімнаті.

Секретар випив води, прокашлявся і рипучим голосом запитав автора:

— Це написали ви?

— Я.

— Навіщо ви це зробили?

Автор ясно посміхнувся, безтурботно запалив цигарку, заклапав ногу на ногу і легковажно й трохи розв'язно сказав:

— Я ніколи в житті не переживав іще такої світлої радості, як зараз. Хто ще зазнав цієї пекучої насолоди — вщент розлаяти самого себе? Ха! Хай тепер спробують підкопатися критики й вороги. Геть з кону, книжкові робаки! Вам тут нічого робити. За вас уже зроблено.

І, очевидно, щоб надати своїм словам характеру безапеляційності, автор знову сказав: „Ха!“

Секретар потер підборіддя і замогильним голосом сказав:

— Я хочу говорити серйозно.

— Несерйозність — єдина серйозна річ в житті, — відповів автор. — Але для того, щоб навчитись не-серйозно ставитись до речей, треба бути надзвичайно серйозною людиною.

— Будь ласка, без доморобних парадоксів.

— Добре, я буду говорити серйозно... Так от: авторів інтермедій називають редакційними блазнями й вимагають від них мистецьких америк... Добре. Я буду говорити про рубання дров хірургічними інструментами. Я буду говорити про заводських

арабських жеребців, запряжених у водовозну бочку. Я буду говорити про те, що для водовозних бочок існують шкапи і як у водовозних бочках арабські жеребці ламають собі ноги.

— Я прошу ще серйозніше.

— Ще серйозніше?.. Гм!.. Гаразд.

Автор став у клясичну позу старобіблійського пророка й урочисто виголосив:

— Я люблю людей і машини. Але я не люблю людяности в машинах і машиновости в людях. Людяна машина відкрає вам голову, коли ви необережно повернетесь. Після трьох днів співжиття з машиною людиною — під тягаром вашого тіла похилиться одне з дерев міського парку. Що б ви сказали про людину, яка вчора забила сторожа, ограбувала церкву, а сьогодні на пограбовані гроші купила свічку і жарко молиться „за упокій душі убієного“? Засудили б? Добре, але подивіться уважно навколо, перевірте самих себе. О, люди! (Тут його голос забренів срібним надхненням). О, люди! Хто засудить світлого генія, якого нагородили жовтим квитком і який, шукаючи порятунку від трагедії, що роздирає в кров його істоту, зодяг на себе ідіотську машкару дешевого блазня і...

— ...Прощу без натяків...

— ...зодяг на себе ідіотську машкару дешевого блазня і пішов на базар — продавати за копійки свій людяний, дорогоцінний, перемішаний із сльозами сміх.

Напруженою струною брєніла тиша йому у відповідь.

— Та зрозумійте ж ви мене, товариші! Не про себе я кажу. Зараз я випадково — тільки маленька піщинка, тільки краплинка води, в якій відбивається наш метушливий барвистий ярмарок... О, так! Геніальний композитор — обпльований обивательщиною — геніальний композитор поринає в кричущі блискучі обійми цирку. І там він чує: Шопена на

сковорідках!—Вагнера на пивних пляшках!—Бетховена на м'ясорубці! Ось те, про що він мріяв у дитячих і юнацьких снах! Ось оправдання життя. Ось найвищий змисл, найбільша гармонія, світлий порятунок для тих, хто шукає правду життя.—Шопен на сковорідках!—Вагнер на примусах!—завісу зірвано, немає більше таємниць, все ясно, все відкрито!—Бетховен на м'ясорубці!—чорт забирай!—та це ж те саме, чого ми всі...

Але тут у захопленого автора зіпсувалось щось усередині.

Він зарипів, як зіпсований грамофон, закашлявся, вхопив капелюш і, забувши калоші (непрощенна розхристаність!), зник за дверима.

— Не вимагайте пояснень!

— Не затримуйте його!

— Не держіть його!

— Він не пішов кидатись у Лопань!

Так кричали численні письменники, що підчас промови зібралися в редакційній кімнаті. Негайно відрядили трійку — не розшукувати.

Вона й не обшукала всі місця, де міг би бути український письменник у хвилини піднесення.

І не даремно.

Ні того дня, ні другого, ні далі на протязі цілого місяця ніхто не бачив екзальтованого автора.

Він зник у безвісти¹.

І тільки тепер, коли цей номер вийшов у світ, автор з'явився до редакції — схудлий, блідий, але радісний, бадьорий, енергійний. Обличчя йому сяло якимсь надхненням внутрішнім світлом.

— Я працюю тепер у ВУФКУ,— соромливо сказав він.— Українське письменництво не може пройти повз справи відродження української радянської

¹ Автор інтермедій зник у безвісти не після того, як приніс до редакції своє писання, а перед цим. Знайшли його, звичайно, не в Лопані, а біля каси ДВУ, де він стояв за авансом.

кінематографії. Всі свої найкращі сили ми повинні кинути на цей фронт. Ми відповідаємо перед історією... (Секретар сказав: „Гм“). Ми повинні... А втім, хочете, я напишу інтермедію на цю тему?

Тепер він сидить і пише.

Ох!

Від Ярмаркому: Як відомо читачеві, інтермедії пишуть і будуть писати не тільки т. зв. „дикі“, але й ті письменники, що належать до того чи іншого літургування. Автор інтермедій книги 134 — тов. Леонід Чернов — „авангардivecь“. Саме тому він так часто і згадує „Авангард“. Ярмарком, звичайно, не бере відповідальности і за цю рекламу.

Книгу 135 оформляє тов. В. Юринець. Книгу 136 — вуспivecь тов. І. Ю. Кулик. Книгу 134 тов. Кулик не міг взяти, бо 134 припало оформляти в дні зустрічі наших письменників з руськими, а тов. Кулик був одним із делегатів до Москви.

Автобіографія Леоніда Чернова	1
Вступна інтермедія	4
В. Нефелін — Сніг	11
Петро Панч — Білий вовк	11
Д. Фальківський — Осінь	68
О. Демчук — Пригода на маневрах	70
Інтермедія без моралі	125
Ю. Смолич — Дурень	128
А. Рейзен — Ласуха	146
Календар	147
Інтермедія з кіно - порадами	152
Ол. Досвітній — „Нетрудовий елемент“	157
Інтермедія легковажності	170
В. П'ятниченко — З записок консула	178
Іван Капустянський — О. Вишня в легенді	189
П. Лісовий — Записки Юрія Діброви	196
Останнє слово	222
Редакційне повідомлення	226

Сорочка - панно із „Сорочинського Ярмарку“ —
роботи худ. Анатолія Петрицького

Карусель — дереворит роботи худ. Ів. Падалки

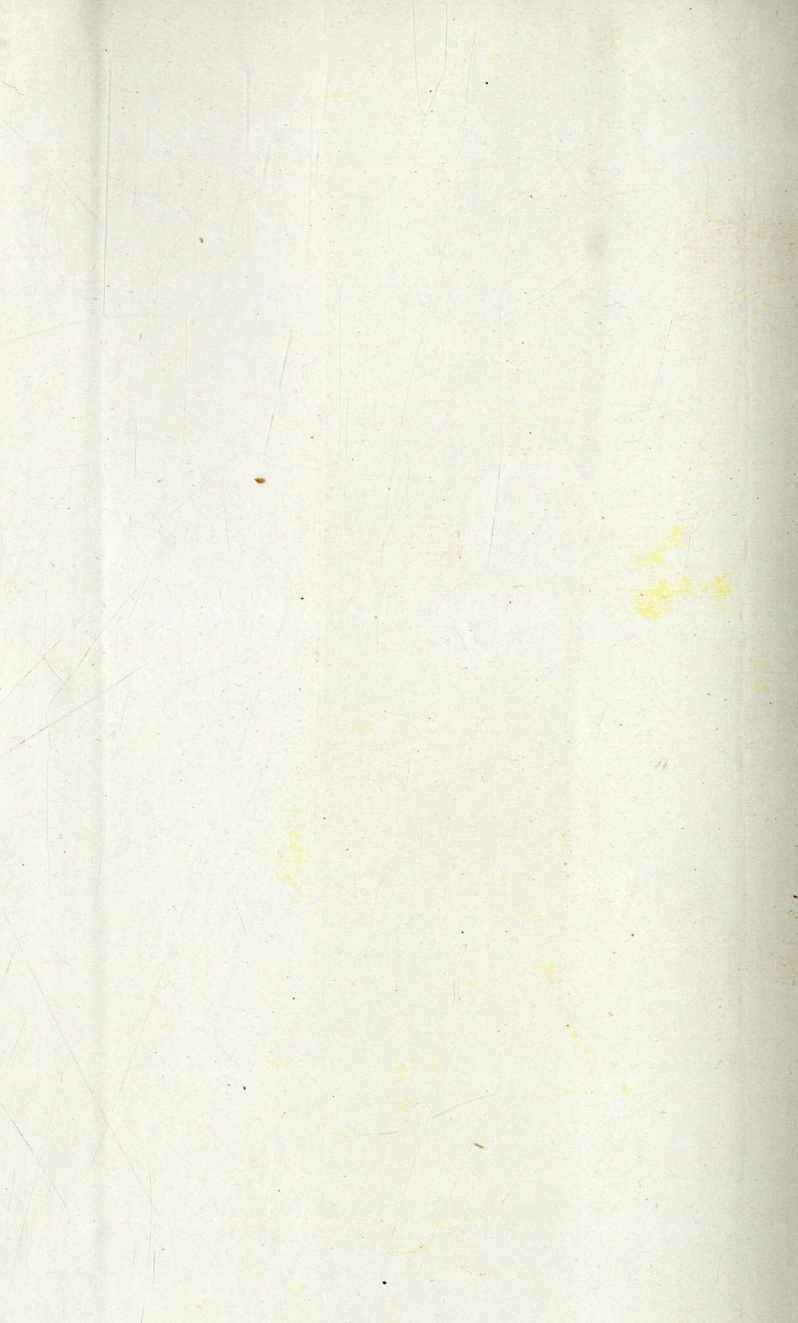
На берегах малюнки художників: Бризкіна і Каплана.

Технічне оформлення — Я. Руденського.

Ціна 1 крб. (Р)

44002/IV

Р
А
2373
1986р. 6р 90л

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.
III 44002/1924 IV

ЛІТЕРАТУРНИЙ

ЯРМАРОК

IV

1929